

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

на правах рукопису

ГРУБІНКО АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94:327(477+410)''1991/2004''

**УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ У 1991–2004 рр.
(ПОЛІТИЧНЕ ТА ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО)**

07.00.02 – всесвітня історія

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

**Науковий керівник
доктор історичних наук, професор
Алексієвець Микола Миронович**

Тернопіль – 2007

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 СТАН РОЗРОБКИ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ ТА АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
РОЗДІЛ 2 ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД НОВОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ВІДНОСИН	36
2.1. Історичні передумови становлення українсько- британських взаємин в новому геополітичному просторі	36
2.2. Формування договірно-правової бази двостороннього співробітництва між Україною і Великою Британією	49
РОЗДІЛ 3 УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	64
3.1. Російський фактор у міждержавних взаєминах	64
3.2. Вплив США на відносини між Україною та Великою Британією	85
3.3. ЄС як чинник розвитку двостороннього співробітництва	104
РОЗДІЛ 4 СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО- БРИТАНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН: ЕТАПИ, ПОДІЇ, ТЕНДЕНЦІЇ	125
РОЗДІЛ 5 ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	157
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	187

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВМС	–	Військово-морські сили
ВПК	–	Військово-промисловий комплекс
ВПС	–	Військово-повітряні сили
ДНЯЗ	–	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
ЄБРР	–	Європейський банк реконструкції і розвитку
ЄЕП	–	Єдиний економічний простір
ЄЕС	–	Європейський економічний союз
ЄС	–	Європейський Союз
ЗСУ	–	Збройні Сили України
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
МВФ	–	Міжнародний валютний фонд
МЗС	–	Міністерство закордонних справ
МО	–	Міністерство оборони
МПС	–	Міжпарламентський союз
НАТО	–	Організація Північноатлантичного договору
ОБСЄ	–	Організація безпеки та співробітництва в Європі
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
ПАРЄ	–	Парламентська Асамблея Ради Європи
ПЗМ	–	Партнерство заради миру
РНБО	–	Рада національної безпеки та оборони
РПАС	–	Рада північноатлантичного співробітництва
СНД	–	Співдружність незалежних держав
СНО	–	стратегічні наступальні озброєння
СОТ	–	Світова організація торгівлі
УПС	–	Угода про партнерство та співробітництво
ЦВК	–	Центральна виборча комісія
ЦСЄ	–	Центрально-Східна Європа

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку України як незалежної держави постає необхідність об'єктивно та неупереджено дослідити пройдений країною шлях становлення та розбудови усіх сфер життя держави і суспільства, серед яких поряд із внутрішньою виділяємо зовнішньополітичну складову. Зазначені процеси, в основі яких закладено комплексні завдання пошуку відповідного місця України у світовій політичній, економічній системах та системі безпеки, розробки механізмів реалізації національних інтересів на регіональному, континентальному і світовому рівнях, розгорталися на фоні складних трансформацій, пов'язаних із докорінною зміною геополітичної розстановки сил на міжнародній арені, стрімким розвитком глобалізації. Пошук Україною свого місця в сучасному світі об'єктивно зумовлений та невіддільно пов'язаний з необхідністю налагодження конструктивних відносин з іншими країнами та інтеграцією у міжнародні структури сучасності, насамперед у НАТО та Європейський Союз.

До провідних країн Європи належить Велика Британія, міждержавні відносини з якою з 1991 р. забезпечують Україні реалізацію у практичному поєднанні стратегічних європейського та євроатлантичного напрямів її зовнішньої політики. Ця країна як постійний член Ради Безпеки ООН, „Великої вісімки”, т.зв. „Ядерного клубу”, учасник ЄС, НАТО з часу здобуття Україною державної незалежності посіла одну з провідних позицій в когорті її потенційних європейських партнерів. Традиційна власна позиція щодо євроінтеграційних процесів, що ґрунтується на прагматизмі і дотриманні національних інтересів, історично зумовлені „особливі відносини” із США, економічні можливості є запорукою значного впливу країни на загальноєвропейські процеси, особливо протягом останнього десятиліття – часу динамічного відродження Сполученого Королівства як впливового учасника новітньої системи міжнародних відносин.

Осмилення сучасних міжнародних трансформацій, глобалізаційних процесів у світі і на континенті неможливе без детального вивчення взаємин між окремими країнами, які складають невід'ємну частину цих процесів. Тому актуальність дослідження визначається необхідністю аналізу співпраці України і Великої Британії в контексті розвитку міжнародних відносин в Європі та світі з метою оптимізації інтеграції України у європейське демократичне співтовариство. У дослідженні зроблено акцент на європейську спрямованість політики України та Великої Британії, а їх взаємини висвітлюються в контексті сучасних європейських та євроатлантичних інтеграційних процесів. Тому відносини між країнами розглядаються за двома стратегічними напрямками – політичне та військове співробітництво. При цьому постає необхідність у здійсненні огляду передумов формування зовнішньополітичних орієнтацій обох країн, визначальних тенденцій їх внутрішньополітичного розвитку, характеристики міжнародного середовища з метою кращого розуміння сутності і динаміки сучасних трансформацій основних напрямів їх зовнішньої політики.

Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю на сучасному етапі розвитку нашої держави проаналізувати набутий досвід розбудови та реалізації співпраці з іншими країнами, пройдений шлях інтеграції в європейські та євроатлантичні процеси і структури. Події кінця 2004 р. в Україні ознаменували початок нового етапу розвитку української державності, коригування зовнішньої політики держави, а саме – активізації її західноєвропейського та євроатлантичного напрямів, які, як показує історичний досвід країни з часу здобуття незалежності, стали вирішальними в її утвердженні на міжнародній арені. Об'єктивними вимогами сучасного розвитку України є практичне врахування здобутків, втрат та помилок недавнього минулого в реалізації внутрішнього і зовнішнього курсу, остаточне подолання стереотипів і упереджень та консолідація суспільства навколо національної ідеї розбудови України як європейської держави. Успішне виконання зазначених завдань державотворення залежить також від подальшого розвитку

взаємовигідного співробітництва України з її міжнародними партнерами, серед яких Велика Британія посідає чільне місце.

Незважаючи на наявні попередні спроби українських і зарубіжних учених-істориків, політологів і дипломатів висвітлити особливості українсько-британських відносин на рубежі ХХ і ХХІ ст., вони є нечисленними та переважно оглядовими, що засвідчує недостатню увагу дослідників до цієї проблеми. Тому тема становлення і розвитку двосторонніх міждержавних відносин України та Великої Британії в нових історичних умовах залишається актуальною для дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в рамках наукової проблематики історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка „Україна в контексті європейської історії” згідно наукового напрямку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії (Рішення вченої ради Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Протокол № 4 від 24 грудня 1998 р.).

Мету і завдання дослідження визначено з урахуванням стану наукової розробки та актуальності проблеми. Метою роботи є всебічне дослідження розвитку українсько-британського співробітництва у політичній та військовій сферах упродовж окресленого періоду і комплексна оцінка найважливіших аспектів міждержавних відносин.

Для реалізації зазначеної мети було поставлено такі завдання:

- проаналізувати стан розробки наукової проблеми та джерельну базу дослідження;
- розкрити історичні передумови становлення двосторонніх взаємин нового типу, особливості формування й структуру договірно-правової бази міждержавного співробітництва між Україною та Великою Британією;
- дослідити геополітичне середовище здійснення українсько-британських відносин та особливості його впливу на розвиток цих відносин;

- теоретично обґрунтувати нові тенденції у становленні і розвитку політичних зв'язків, визначити основні періоди та проаналізувати пріоритети формування й реалізації політичних відносин, їх трансформацію до рівня взаємовигідного партнерства в нових геополітичних умовах;
- дослідити особливості розвитку військової співпраці України та Великої Британії в контексті сучасних процесів євроатлантичної інтеграції і формування системи безпеки в Європі;
- показати місце українсько-британських взаємин у структурі міжнародних відносин, їх вплив на забезпечення миру і стабільності в Європі й формування нових перспектив у співробітництві між країнами.

Об'єктом дослідження є історія міжнародних відносин і зовнішньої політики України та Великої Британії упродовж 1991–2004 рр. у контексті ключових напрямів та особливостей новітніх геополітичних трансформацій, глобалізаційних процесів в Європі і світі.

Предметом дослідження є двостороннє співробітництво між Україною і Великою Британією у політичній та військовій сферах у 1991–2004 рр., визначення основних закономірностей і тенденцій становлення нового етапу міждержавних стосунків, їх місця в структурі міжнародних відносин.

Методи дослідження. Мета і завдання дослідження визначили його методологічну базу, основу якої складають загальнонаукові принципи наукового пізнання: історизму, системності та об'єктивності. Зазначені принципи реалізуються через застосування в ході дослідження низки загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

Загальнонаукові методи включають аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, порівняння та узагальнення, системний підхід. Історичний і логічний методи дозволили всебічно дослідити явища і події у хронологічній послідовності, відкрити їх внутрішні зв'язки, закономірності та суперечності розвитку. Структурно-функціональний аналіз спрямований на розкриття структури цілісної системи українсько-британських відносин та виявлення функцій її окремих складових. Застосування методу моделювання дозволило наочно

відтворити схему геополітичних чинників розвитку відносин між країнами у зазначених хронологічних рамках.

Група спеціально-наукових методів дослідження включає такі методи: історико-генетичний (дозволив показати причинно-наслідкові зв'язки і закономірності історичного розвитку міждержавних відносин); історико-порівняльний (застосований насамперед у зіставленні загальних тенденцій розвитку зовнішньої політики України та Великої Британії з конкретними тенденціями у відносинах між країнами); історико-типологічний (дозволив проаналізувати розвиток двостороннього співробітництва за окремими напрямками і формами); історико-системний (застосування методу дало змогу розглянути міждержавні відносини як цілісну функціональну систему у єдності внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку); діахронний та проблемно-хронологічний методи (дозволили виділити періоди розвитку системи і на основі виокремлення ключових проблем, притаманних певному періоду, простежити тенденції і дати характеристику розвитку міждержавної співпраці у визначених хронологічних рамках); синхронний метод (застосований при вивченні ключових міжнародних чинників впливу на міждержавні відносини).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1991–2004 років. Нижня хронологічна межа зумовлена проголошенням незалежності України та її офіційним визнанням Великою Британією як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Верхня межа пов'язана з президентськими виборами в Україні у 2004 р., які не лише означали зміну глави держави та виконавчої влади в країні, але й вплинули на її міжнародне становище, спричинили коригування пріоритетів зовнішньої політики та, відповідно, вплинули на підходи керівництва і громадськості обох країн до розбудови двосторонніх взаємовідносин. Можемо констатувати, що з початком 2005 р. розпочався відлік нового періоду в розвитку співпраці між Україною та Великою Британією.

Територіальні рамки дослідження охоплюють Україну і Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (Англія, Уельс, Шотландія та Північна Ірландія) у межах їх державних кордонів.

Наукова новизна одержаних результатів. Представлена дисертаційна робота є першим комплексним історичним дослідженням становлення і розвитку системи українсько-британського міждержавного співробітництва у політичній та військовій сферах протягом 1991–2004 рр. у контексті сучасних процесів євроінтеграції та формування новітньої системи безпеки в Європі. У дослідженні взаємини між Україною і Великою Британією розглядаються як невід’ємна частина сучасної системи міжнародних відносин із своїми особливостями та закономірностями, чітко визначеними етапами розвитку, втратами, здобутками та перспективами.

У науковий обіг введено значну кількість неопублікованих архівних матеріалів, що містяться у фондах Історико-архівного управління МЗС України, Архіву Верховної Ради України і поточного архіву Управління забезпечення міжпарламентських зв’язків Верховної Ради України, включно з тими, які були відкриті для роботи дослідників у 2006 році. У дисертації вперше в історичній науці на основі опрацьованих архівних матеріалів та літератури висвітлено особливості військової співпраці України і Великої Британії в контексті сучасних євроатлантичних інтеграційних процесів та розвитку відносин Україна–НАТО.

Розроблено модель і подано окремий системний аналіз впливу міжнародного середовища на співпрацю між двома країнами, запропоновано та обґрунтовано періодизацію політичних відносин. Висвітлено особливості міждержавних суспільно-політичних взаємин під час подій президентських виборів в Україні у 2004 р., показано їх історичне значення для пізнання британським суспільством України як європейської держави.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості використання матеріалів та висновків для подальшого вивчення українсько-британських відносин кінця ХХ – початку ХХІ ст., розробки

навчальних програм з історії зовнішньої політики України і Великої Британії, всесвітньої історії та історії міжнародних відносин, підготовки підручників і посібників. Результати дослідження можуть бути використані фахівцями МЗС України та інших державних установ відповідної компетенції у процесі перспективного планування і реалізації пріоритетних завдань зовнішньої політики держави, для оптимізації міждержавного співробітництва.

Монографія „Українсько-британські відносини 1991–2004” (Тернопіль, 2005) використовується при вивченні базових та спеціальних курсів з всесвітньої історії, історії міжнародних відносин і новітньої історії України у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка та інших вищих навчальних закладах України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорено на засіданні кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Результати дисертаційного дослідження було представлено і виголошено на III Міжнародній науково-практичній конференції „Світ молоді – молодь світу” (Вінниця, 3-5 квітня 2003 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Актуальні проблеми історії і правознавства у працях молодих вчених” (Тернопіль, 23-24 жовтня 2003 р.), Міжнародній науковій конференції „Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя” (Тернопіль, 18-19 листопада 2003 р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених „Шевченківська весна. Сучасний стан науки: досягнення, проблеми та перспективи розвитку” (Київ, 2-3 березня 2006 р.), 59-й конференції молодих вчених „Каразінські читання” (Харків, 14 квітня 2006 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції „Світ молоді – молодь світу” (Вінниця, 20-22 квітня 2006 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин” (Луганськ, 26-27 квітня 2006 р.), III Міжнародному науковому конгресі українських істориків „Українська історична наука на шляху творчого поступу”

(Луцьк, 17-19 травня 2006 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих науковців „Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво” (Луцьк, 18-19 травня 2006 р.), III Міжнародній науковій конференції „Вікно в європейську науку”, присвяченій 140-річчю від дня народження Р.Ф. Кайндля (Чернівці, 20-21 травня 2006 р.), а також на щорічних звітних наукових конференціях студентів і магістрантів (2003–2005 рр.) та професорсько-викладацького складу (2006 р.) Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Публікації. Основні положення дисертації викладені у монографії автора „Українсько-британські відносини 1991–2004” (Тернопіль, 2005), у публікаціях в наукових фахових виданнях (7 статей) та збірниках наукових праць (3 статті), а також у тезах доповідей науково-практичних конференцій (5 публікацій).

Структура дисертації зумовлена її метою та завданнями. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, п’яти розділів, висновків та викладена на 186 сторінках рукопису, іл. 1. Список використаних джерел містить 284 найменування.

РОЗДІЛ 1

СТАН РОЗРОБКИ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ ТА АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кінець ХХ ст. позначений значними трансформаціями в житті міжнародної спільноти, які стали відчутними не лише за масштабним геополітичним перегрупуванням сил та подрібненням політичної карти Євразії в результаті розпаду старої системи протистояння і утворення незалежних держав, але й завдяки змінам локальних, регіональних і глобальних соціокультурних парадигм в результаті відживання стереотипів минулого та рефлексії нових тенденцій в процесі переосмислення буття людства і окремих його складових у різних вимірах та на різних рівнях. У цьому контексті важливо враховувати вплив новітніх процесів на розвиток історичного пізнання, адже історія як наука найперше покликана сприймати та об'єктивно досліджувати зміни на суспільному, державному і міжнародному рівнях. Історична наука і знання, в яких вона акумулює досвід минулого, відіграють важливу роль у процесах національного і державного відродження та розвитку, формуванні свідомості суспільства і організації міжкультурної взаємодії.

З проголошенням незалежності України у вітчизняній історіографії новітньої історії, як і в цілому в історичній науці, розпочався новий етап розвитку. У процесі налагодження контактів з іншими державами, співпраці з європейськими структурами та виходу країни на шлях євроінтеграції виникло нове наукове поле для історичного дослідження, яке можна окреслити як історія зовнішньої політики України в контексті загальноєвропейської та світової історії кінця ХХ – початку ХХІ століть. Зазначений напрям історичних досліджень є надзвичайно актуальним з огляду на потужні інтеграційні процеси континентального і глобального значення, що характеризують розвиток сучасного світу та процес утвердження державності, який проходить незалежна Україна. Останні процеси зумовлюють державний та суспільний запит на дослідження саме цього напрямку сучасної історичної науки. Насамперед це

стосується вивчення відносин України із країнами-сусідами, з якими вона має давню систему зв'язків і спільні сторінки історії, та провідними країнами Європи і Північної Америки, які відіграють вагомую роль в сучасній системі міжнародних відносин та значною мірою впливають на становлення України як незалежної держави.

Історія формування і розвитку відносин між Україною та Великою Британією в нових історичних умовах є окремою та помітною складовою загальної проблематики історії зовнішньої політики України, а також політики Великої Британії у регіоні Центрально-Східної Європи. Специфіку дослідження історії українсько-британських відносин, як і в цілому зовнішньої політики України в сучасних умовах, визначає ряд загальних особливостей: незначна віддаленість у часі; державна та суспільна важливість завдань, які стоять перед дослідженнями цієї тематики; широкий видовий набір джерел, їх достатня відкритість і доступність для дослідника, насамперед можливість використання іноземних джерел та спеціальної літератури; переважання політологічних досліджень над історичними. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що проблематика історії формування і розвитку українсько-британських відносин сучасного періоду в контексті історії міжнародних відносин в українській та зарубіжній історіографії не знайшла належного дослідження, хоча аналіз окремих її аспектів та спроби переважно узагальненого висвітлення присутні. Подальший розвиток країн та відносин між ними, враховуючи динамічні міжнародні процеси сучасності, потребує здійснення глибокого системного і цілісного дослідження зазначеної проблеми.

Праці, що складають *історіографію проблеми українсько-британських відносин протягом 1991–2004 рр.*, висвітлюють широке коло питань і відрізняються як за змістом, так і за характером матеріалів. У процесі дослідження проаналізовано роботи українських і зарубіжних вчених-істориків та політологів, експертів з міжнародної політики і безпеки, державних діячів, які можна поділити на дві групи: 1) праці українських та зарубіжних дослідників і дипломатів, у яких історія українсько-британських відносин є

головним предметом дослідження, та література, в якій на висвітленні проблеми зосереджено значну увагу; 2) роботи українських і зарубіжних вчених, присвячені розкриттю проблем зовнішньої політики України та Великої Британії, які містять значимі для дослідження факти, висновки та узагальнення.

Література, присвячена розгляду історії відносин України та Великої Британії у 1991–2004 рр., представлена різними за змістовим наповненням, стилістикою викладу матеріалу та глибиною розгляду проблеми працями переважно українських дослідників і фахівців-практиків, а також працями закордонних вчених і дипломатів. Її творення розпочалося з перших років після офіційного встановлення міждержавних відносин. До середини 1990-х рр. ця література мала інформативно-публіцистичний характер. Наповнені інформацією про візити та зустрічі посадовців, представників ділових кіл обох країн, цитатами з інтерв'ю і виступів, описовими відступами із надміру офіційним чи суб'єктивним викладом матеріалу та набором фактів, ці праці можна віднести як до історіографії, так і до джерельної бази дослідження. Наприклад, у статті А. Веселовського [127] ідеться про візит до Лондона Міністра закордонних справ України А. Зленка у вересні 1992 року. Серед інформації про зустрічі і їх результати автор зробив припущення, що одним з головних підсумків переговорів став відхід Великої Британії від позиції стриманості щодо України та про її готовність до міждержавного співробітництва. Тобто, з цієї статті, окрім фактів, отримуємо інформацію про зміну тенденції у відносинах між країнами на певному етапі їх розвитку. У цьому контексті відзначимо також праці М. Михальченка [161] та М. Сороки [180].

Стаття Н. Яковенко [193] помітно відрізняється від попередніх, оскільки базується на матеріалах британської преси про Україну початку 1990-х рр. ХХ ст. і має аналітичний характер. У ній розкривається погляд провідних британських видань на політичну, соціально-економічну, правову ситуацію в Україні і причини гальмування ринкових реформ, а також економічні загрози,

що йдуть від Росії у зв'язку із значною залежністю України від її енергоносіїв та фінансово-економічною нестабільністю цієї країни.

Праці науково-аналітичного характеру, присвячені вивченню розвитку українсько-британських міждержавних відносин, з'являються у другій половині 1990-х рр. і містять аналіз економічної співпраці між країнами. У публікаціях А. Барановського [194] і В. Майка [121; 160] висвітлюються основні тенденції та здобутки інвестиційного і торговельно-економічного співробітництва між Україною та Великою Британією, особливості реалізації британських технічних програм допомоги і сприяння українській економіці, досвід роботи британських компаній на українському ринку.

Розгляду політичних відносин між країнами присвячена публікація С. Комісаренка [152], в якій висвітлюються українсько-британські відносини до зміни влади у Сполученому Королівстві з приходом уряду лейбористів та подано певні підсумки поточної співпраці країн. Автор визначає рівень українсько-британських відносин як „дуже плідний”, а Велику Британію характеризує як одного з головних партнерів України на шляху європейської інтеграції [152, с. 2]. У праці М. Білоусова [94] розкриваються проблеми розвитку дипломатичної співпраці між країнами: проаналізовано роботу Посольства України у Великій Британії протягом перших років його діяльності; розглянуто договірно-правову базу двосторонніх відносин; окреслено головні проблеми співробітництва країн у зазначений період.

Дослідниками В. Дударьовим та П. Ігнат'євим вперше проаналізовано українсько-британські відносини в контексті особливостей та викликів сучасного міжнародного розвитку. У роботі В. Дударьова [100] представлений широкий контекст реалізації Україною та Великою Британією своїх пріоритетних зовнішньополітичних завдань, впливу на них сучасних глобалізаційних процесів з їх викликами і конфліктністю, позицій США та Росії. Автор акцентує увагу на проблемах української зовнішньої політики початку XXI ст. – різкому погіршенні міжнародного іміджу країни внаслідок численних внутрішніх і зовнішніх проблем та непослідовності зовнішньої

політики, пов'язаної із т. зв. „багатовекторністю”. У результаті, на думку дослідника, Україна на відміну від Великої Британії не спроможна бути учасником глобалізаційних процесів.

Питанням співробітництва країн в політичній та економічній сферах у 90-ті роки ХХ ст. з огляду на вплив на них Росії, США та ЄС присвячена праця П. Ігнат'єва [101]. В ній зазначено, що у політичному плані в Україні склалися міцні та стабільні стосунки з Великою Британією, яка є також потенційно надійним і вигідним партнером у співпраці на багатосторонньому рівні [101, с. 68]. У дисертації дослідника [119] критично проаналізовано проблемні питання взаємин України з державами Британської Співдружності Націй у політичній, економічній і культурній сферах. Розгляд відносин України з Великою Британією має оглядовий характер.

Дослідження І. Храбана [188] містить короткий огляд політичних відносин між країнами з акцентом на євроінтеграційні устремління України і позицію щодо цього Великої Британії. Розглянуто окремі аспекти міждержавного економічного співробітництва та окреслено основні напрями військової співпраці. Автор зазначає, що хоча Велика Британія не є достатньо активним партнером України у певних напрямках двостороннього співробітництва, її керівництво вважає нашу державу вагомим силою в контексті забезпечення європейської безпеки та акцентує увагу на послідовній підтримці Британією з середини 1990-х рр. євроінтеграційних прагнень України.

У статті В. Литвина [158] йдеться про історичні передумови і сучасний стан українсько-британських відносин. Публікація має характер науково-публіцистичної розвідки та детально висвітлює історію українсько-британських контактів від найдавніших часів до сьогодення. Наприкінці статті подається коротка хронологія двосторонніх зв'язків між країнами з часу встановлення міждержавних дипломатичних відносин. Автор підсумовує, що навіть стислий огляд українсько-британських взаємин засвідчує їх привабливість для обох сторін і відсутність будь-яких істотних суперечностей між двома країнами [158, с. 2].

У працях Н. Яковенко та В. Крушинського в контексті розгляду особливостей європейської політики Великої Британії окремо зосереджено увагу на проблемі українсько-британських взаємин. У монографії Н. Яковенко [91] висвітлюються головні аспекти розвитку і здобутки співпраці між країнами у 1991–2002 рр., подаються короткі міркування щодо її перспектив. Розглянуто проблему співробітництва країн з урахуванням британських підходів до євроінтеграції, бачення Британією місця і ролі України в цьому процесі. Автор стверджує, що в силу своїх підходів до європейської політики Сполучене Королівство є партнером України на її шляху до Європи. Загальний висновок – розвиток співробітництва між країнами відбувається повільними темпами, що можна пояснити як непростим станом справ в Україні, так і недостатньою активністю з боку Британії з огляду на її традиційні обережність та консерватизм, але має значні резерви для подальшої активізації [91, с. 175-176].

Дослідник В. Крушинський у монографії [79] зазначає, що, враховуючи особливу позицію з проблем євроінтеграції, Велика Британія зацікавлена в розширенні тісних контактів з країнами Східної Європи. Вона підтримала прагнення України поглиблювати інтеграцію з Євросоюзом. Однак на міждержавній співпраці позначилися суперечності у її відносинах з ЄС, зокрема невизначеність перспектив інтеграції та „відверте виштовхування” України за межі інтеграційних процесів наприкінці 1990-х рр. [79, с. 189]. На думку автора, рішення ЄС щодо політики „сусідства” та його підтримка британським урядом не відповідали духу міждержавного діалогу. Дослідник робить висновок про ситуативність підтримки Великою Британією інтеграції України в ЄС [79, с. 194].

У статті С. Савіна висвітлені проблеми становлення українсько-британських політичних відносин у 1991–2000 рр. [105]. Однак ця праця ґрунтується переважно на матеріалах вітчизняної преси, практично не відрізняється за характером висвітлення матеріалу і висновками від праць попередників та має оглядовий характер. Вузькі хронологічні рамки дослідження не дали змоги простежити особливості міждержавних відносин у їх логічному та хронологічно завершеному вигляді.

Певним внеском в історіографію українсько-британських відносин на зламі XX і XXI ст. є власна монографія [75]. У ній йдеться про основні тенденції розвитку та особливості реалізації комплексу міждержавних відносин між Україною та Великою Британією (політична, економічна, гуманітарна сфери, сфера безпеки та оборони). Визначено досягнутий рівень взаємин на кінець 2004 р., їх основні здобутки, проблеми та перспективи. Досліджується значення українсько-британських відносин для обох країн в контексті сучасних процесів євроінтеграції, формування системи безпеки в Європі, необхідності вирішення економічних та гуманітарних проблем в Україні.

Розгляду основних напрямів двосторонніх відносин між Україною та Великою Британією присвячена дисертація Г. Гончарова [118], у якій йдеться про загальні аспекти дипломатичних, міжпарламентських, військових, економічних та культурних контактів. Основний акцент в цьому дослідженні зроблено на висвітленні економічної співпраці, зокрема торгівлі і реалізації британських програм технічної допомоги в Україні, культурних взаємин (наука, освіта, мистецтво). Оскільки ця робота є першою дисертацією, в якій за мету поставлено комплексне висвітлення всього спектра українсько-британських взаємин протягом 1991–2005 рр., в ній переважно подається огляд найважливіших подій у міждержавних відносинах, двосторонніх договірних актів та окреслено загальні тенденції двостороннього співробітництва. Разом з тим, на нашу думку, автор помилково стверджує, що ним „вперше як окремі сфери українсько-британських відносин докладно проаналізовано двосторонні міжпарламентські контакти, військове співробітництво, наукові, освітні та мистецькі зв'язки за 1991–2005 рр.” [118, с. 9], оскільки ці проблеми вперше комплексно висвітлювалися раніше [75; 91]; поряд із наведеною в роботі періодизацією дипломатичних відносин відсутня періодизація всього спектра політичних стосунків; проблема європейської інтеграції України в контексті українсько-британських відносин висвітлюється епізодично, а розглядові впливу міжнародних чинників, що мали істотне значення для розвитку цих відносин, як-от Росія та США, не відведено

уваги; особливості політичної співпраці країн протягом першої половини 1990-х рр. представлено оглядово; заперечення автором висновків ряду інших дослідників про динамічний і конструктивний характер політичних відносин між Україною та Великою Британією і твердження про „низьку” результативність [118, с. 67], „нестабільність і суперечність” [118, с. 201] двосторонніх дипломатичних стосунків протягом 1991–2004 рр. ґрунтується виключно на основі розгляду особливостей політичних взаємин між країнами у 2001–2004 рр.; сумнівним є твердження про те, що „складний і суперечливий характер українсько-британських дипломатичних відносин помітно ускладнив розвиток двосторонньої взаємодії в інших сферах” [118, с. 189]; матеріали Історико-архівного управління МЗС України, використані при дослідженні політичної та військової співпраці, обмежено лише текстами двосторонніх угод; висвітлення військового співробітництва України та Великої Британії обмежене розглядом окремих її напрямів і видів та не містить аналізу їх відповідності і значення для сучасних відносин Україна–НАТО; у праці не розглядаються взаємини між країнами під час подій президентських виборів в Україні у 2004 р. та діяльність української діаспори Британії, насамперед у контексті міжкультурного діалогу.

У цілому багатоаспектність змісту дисертації Г. Гончарова та зосередження уваги на фактах і тенденціях двосторонньої співпраці без врахування впливу внутрішніх та зовнішніх чинників і сучасних тенденцій міжнародних відносин, недостатня обґрунтованість висновків архівними матеріалами зумовлює необхідність глибшого аналізу передумов, тенденцій, напрямів міждержавного співробітництва, визначення чинників формування стратегій політичної та військової співпраці України і Великої Британії у контексті європейської та євроатлантичної політики обох країн.

Висвітленню окремих аспектів проблеми становлення і розвитку відносин між Україною та Великою Британією в нових історичних умовах присвячені статті автора дисертації [97–99; 112], в яких розглянуто особливості впливу міжнародного середовища на співпрацю країн, проаналізовано основні

тенденції розвитку міждержавних політичних відносин і військового співробітництва в контексті сучасних процесів європейської та євроатлантичної інтеграції.

Українсько-британські відносини як складова зовнішньої політики України на західному напрямі розглядаються у працях, присвячених історії зовнішньої політики України періоду незалежності та висвітленню основних тенденцій розвитку системи міжнародних відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Відзначимо монографії О. Івченка [77] і Л. Васильєвої-Чекаленко [73], колективні монографії за редакцією В. Смолія [82], В. Литвина [90] та Я. Малика [87], статтю В. Литвина [157]. Основними їх рисами є висвітлення українсько-британських відносин у ретроспективній формі з акцентами на окремих подіях, проблемах і напрямках двостороннього співробітництва у контексті розгляду взаємини України з країнами Західної Європи. Автори сходяться на тому, що переломним моментом у розвитку міждержавних відносин стала відмова України від ядерної зброї. Українсько-британська співпраця розвивається повільніше від потенційно можливого рівня, але поступово проходить період становлення і набуває розвитку.

У цьому контексті також відзначимо видання Інституту історії України НАН України [76; 89], в яких подається коротка характеристика та хронологія основних подій у відносинах України з країнами світу, включно з Великою Британією. Також подано хронологію відносин Україна–ЄС, розвитку самого Євросоюзу та участі Великої Британії у цьому процесі.

Внесок закордонних дослідників і дипломатів в історіографію українсько-британських відносин в нових історичних умовах є незначним, а їх висвітлення здійснено переважно у контексті загального аналізу відносин України з країнами Заходу. Відзначимо праці Т. Кузьо [268; 269], присвячені розгляду міжнародних умов розвитку українсько-британських політичних відносин протягом першої половини 1990-х років. Зазначені статті приурочені до візитів Президента України Л. Кучми у Велику Британію (грудень 1995 р.) і Прем'єр-міністра Великої Британії Дж. Мейджора в Україну (квітень 1996 р.). Автор

відзначає еволюцію політики британського уряду щодо України від „років нехтування” до усвідомлення її стратегічної важливості в системі європейської геополітики та вперше в історіографії проблеми українсько-британських відносин аналізує вплив Росії, західних країн і структур на їх розвиток.

У праці О. Александрової [110] коротко проаналізовано українсько-британські політичні відносини у 90-х роках ХХ ст., їх динаміку та особливості. Вперше в історіографії проблеми виділено та обґрунтовано періоди дипломатичної співпраці країн: 1991–1993 рр. – період нехтування і недовіри; 1994 р. – кінець 1990-х рр. – поглиблення контактів та покращення відносин [110, р. 148]. Заслуговує на увагу твердження про те, що 1994 р. став переломним для подальшого розвитку двосторонніх політичних взаємин і був позначений вирішенням проблеми ядерного роззброєння України, в якому Велика Британія брала безпосередню участь.

Публікація Р. Сміта [178], що присвячена десятиліттю українсько-британських дипломатичних відносин, має інформативно-оглядовий характер і насичена фактами з історії двосторонніх політичних контактів та роботи посольства, а також містить інформацію про військову та економічну співпрацю країн. Автор зазначає, що обидві країни пройшли тривалий шлях від перших підготовчих кроків до встановлення таких стосунків, які наприкінці першого їх десятиліття досягли рівня зрілого партнерства двох європейських держав [178, с. 9].

Другу групу складають роботи, в яких висвітлюються особливості зовнішньої політики України та Великої Британії і містяться значимі для дослідження українсько-британських відносин факти, висновки та узагальнення.

У працях В. Копійки [102], В. Кулика [155] і Ю. Тюрдьо [184] подано аналіз зовнішньої політики України протягом останнього десятиліття крізь призму розвитку її відносин з ключовими центрами сучасного міжнародного впливу, якими автори визначають Росію, США та ЄС. У статті В. Копійки [102] розглянуто особливості розвитку відносин Україна–ЄС в контексті

запровадження Євросоюзом нової стратегії „сусідства”. У праці В. Кулика [155] висвітлено політику США щодо України на середину 1990-х рр. і вплив на неї російського фактора. Взаємовідносинам України з Європейським Союзом на початку 90-х років ХХ ст. присвячена публікація О. Ладивіра [156].

Стаття Є. Жеребецького [142] присвячена аналізу причин війни в Іраку у 2003 р. та її наслідків для України. Автор подає власні міркування щодо впливу політики США та їх союзника Великої Британії в Іраку на розвиток євроінтеграційних процесів на теренах Центрально-Східної Європи та міжнародне становище Росії. На його думку, найбільш послідовними і надійними союзниками України в сучасному міжнародному середовищі є країни Балто–Чорноморської дуги (насамперед Польща), США та Англія.

Для вивчення українсько-британської військової співпраці крізь призму євроатлантичної інтеграції важливою є ряд публікацій українських військових фахівців, працівників апарату Міністерства закордонних справ та Міністерства оборони України. У працях Л. Голопатюка [219] і В. Нікітюка [233] розглядаються особливості співпраці України з НАТО та основні напрями політики Альянсу протягом останнього десятиліття. У статті С. Мосова [231] обговорено проблеми підготовки кадрів для Збройних Сил України. Автор, враховуючи курс нашої держави на вступ до НАТО, проводить паралель з Великою Британією та розвитком її військової сфери.

При вивченні загальних тенденцій міжнародних відносин на рубежі ХХ і ХХІ ст. привертають увагу праці українських вчених, присвячені проблемам історії світової політики і становлення зовнішньої політики України. У колективному дослідженні [74] описано історію міжнародних відносин протягом останньої чверті ХХ ст., особливості формування зовнішньополітичного курсу України на головних його напрямках. У монографії [88] досліджено актуальні проблеми геополітичного виміру сучасної України, що розглядаються в контексті відносин з Росією, європейськими та євроатлантичними структурами, країнами Центрально-Східної Європи. У монографії [81] М. Михальченко зазначає, що Україна стала новим вагомим

учасником політичних процесів в Європі, значення і майбутнє якого ще визначаються об'єктивними та суб'єктивними факторами світового і внутрішнього розвитку.

Відзначимо працю С. Віднянського та А. Мартинова [111], в якій розглядаються проблеми становлення і реалізації зовнішньої політики України з 1991 р. до 2006 року. Авторами проаналізовано еволюцію її концептуальних підходів, геополітичні умови і стратегічні суперечності становища України в системі сучасних міжнародних відносин. Значну увагу приділено проблемам трансформацій у зовнішній політиці держави після подій президентських виборів 2004 року.

Варто зазначити про дослідження сучасних українських британістів, які розкривають особливості розвитку зовнішньої політики Великої Британії у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Їх предметом є розгляд відносин країни з ключовими міжнародними партнерами – США та ЄС, а також з Росією.

Основними центрами історичних британознавчих досліджень в Україні є відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України, Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України, Інститут міжнародних відносин та історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дипломатична академія при МЗС України, історичні факультети Харківського національного університету імені Василя Каразіна, Донецького національного університету, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля та Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, ряд факультетів міжнародних відносин (Донецьк, Львів, Одеса).

Дослідження з новітньої історії Великої Британії, зокрема її зовнішньої політики, за останнє десятиліття представлені публікаціями на рівні статей і захищених дисертацій, а також появою перших монографій. Виділимо дослідження Н. Яковенко, В. Крушинського, І. Храбана, О. Неприцького, С. Пик. Серед цих напрацювань переважає тематика європейської політики Великої Британії від завершення Другої світової війни до початку ХХІ ст., що

зумовлено актуальністю євроінтеграційної тематики в умовах розвитку відносин між Україною та ЄС. Відзначимо серію розвідок Н. Яковенко, у яких розглядаються передумови та еволюція участі Британії у формуванні спочатку Європейського Економічного Союзу (ЄЕС) та інших європейських об'єднаних структур, а згодом і Європейського Союзу (ЄС) в контексті історії міжнародних відносин та внутрішнього розвитку країни у другій половині ХХ ст. [107; 108; 114]. Розглянуто основні аспекти стратегії „третього шляху” лейбористського уряду Т. Блера у зовнішній політиці. Показано позицію британського уряду щодо сучасного розвитку системи безпеки на континенті при розгляді проблем європейської інтеграції та взаємовідносин з іншими європейськими країнами.

Розкриттю особливостей еволюції зовнішньої політики країни у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. присвячена дисертація Н. Яковенко [124], в якій показано вплив зовнішніх чинників, насамперед „особливих відносин” із США та Співдружності націй, на позицію держави щодо європейської інтеграційної політики. Окремо розглянуто основні аспекти сучасного співробітництва Великої Британії з Україною.

Відзначимо публікації В. Крушинського [103; 120] з питань історії участі Великої Британії в європейських інтеграційних процесах, в яких значне місце посідає розгляд державної доктрини і концептуальних підходів щодо ролі євроінтеграції в європейській політиці держави. Приведені практичні рекомендації щодо реалізації європейської політики України.

Дослідження І. Храбана [113] містить аналіз особливостей зовнішньої політики уряду лейбористів, взаємовпливи її американської та європейської складових. Окрему увагу приділено участі Великої Британії в розбудові європейської безпеки та відносинам з Росією на початку ХХІ століття.

У згаданих працях Н. Яковенко, В. Крушинського та І. Храбана знаходимо твердження про те, що, враховуючи особливу позицію щодо розвитку ЄС (концепція „розширення замість поглиблення” і відстоювання послаблення процесів федералізації Співтовариства), Велика Британія зацікавлена в розширенні контактів із східноєвропейськими країнами, зокрема з

Україною, а сучасні українсько-британські відносини є продовженням загальної європейської політики Британії.

Значним внеском у вивчення сучасної європейської політики Великої Британії є дослідження О. Неприцького [122], в якому розглядаються проблеми історичної зумовленості її специфічної позиції щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, впливу об'єднувчих процесів в Європі на зовнішню і внутрішню політику країни. У роботі досліджується питання місця й ролі Сполученого Королівства в інтеграційних процесах у Європі в 90-ті роки ХХ століття.

Виділимо праці вчених, в яких предметом дослідження є британсько-американські відносини та їх вплив на загальну зовнішню політику Великої Британії. Серед них роботи Н. Яковенко [95; 109], у яких розглянуто відносини США і Великої Британії на різних історичних етапах. Привертає увагу праця С. Пик [83], присвячена аналізу відносин США та Великої Британії у процесі їх історичних трансформацій і розвитку з часів Другої світової війни до початку ХХІ століття.

У публікації В. Грубова і В. Свиначенка [139] розглядаються стратегічні пріоритети британської політики безпеки, сучасної військової доктрини, їх трансформації в контексті нових вимог і загроз безпеці міжнародного розвитку.

У процесі дослідження проблематики становлення і розвитку зовнішньої політики України в умовах міжнародних трансформацій наприкінці ХХ ст. важливо враховувати погляди західних вчених. Британський дослідник Р. Волчук висвітлює особливості відносин України із сусідніми країнами та західними міжнародними структурами [93]. Особлива увага зосереджена на проблемах і труднощах, що довелося долати країні на міжнародній арені протягом перших років незалежності у відносинах із стратегічними партнерами, як-от з Росією, Польщею, НАТО і ЄС. Подано аналіз процесів становлення і розвитку зовнішньої політики України на західному напрямі.

Відзначимо аналітичні праці Дж. Шерра, який є одним з провідних закордонних експертів зовнішньої політики та політики безпеки України. У

своїй публікації [257] експерт аналізує проблеми розвитку відносин України з ЄС, враховуючи особливості її внутрішнього та зовнішнього становища на початку XXI ст. У статті [251] автор подає міркування щодо впливу „Іракської кампанії” 2003 р. на відносини між США, провідними європейськими країнами і Росією, акцентуючи увагу на розбіжностях у їх зовнішній політиці. Крізь призму ускладнення стосунків між ними автор прогнозує „відновлення добрих відносин” України із Великою Британією і США завдяки її підтримці міжнародних військових зусиль в Іраку та відзначає їх сприяння євроатлантичному майбутньому України.

З переліку праць Т. Кузьо відзначимо публікацію [117], у якій дослідник аналізує розвиток зовнішньої політики України на західному напрямку за виділеними періодами: 1991–1994 рр.; 1995–1999 рр.; з 2000 р. до часу написання праці (2003 р.). Кожний з них автор характеризує окремим терміном – „незацікавленість”, „співпраця” і „розчарування” відповідно та зазначає, що ці етапи вирішальним чином зумовлені змінами у відносинах Заходу з Росією. Стаття має важливе значення для дослідження відносин України з країнами Європи та США, оскільки у ній детально відслідковано ключові здобутки, труднощі і невдачі діяльності керівництва країни у зовнішній політиці та реакцію на них міжнародної спільноти.

Серед праць зарубіжних вчених з проблем зовнішньої політики Великої Британії виокремимо публікацію Г. Колосова [116], в якій розглядаються особливості розвитку російсько-британських відносин на початку 90-х років XX століття. Змістом праці є аналіз політики британського уряду щодо Росії на початку 1990-х років. Стаття Е. Ананьєвої [115], що присвячена проблемі розвитку російсько-британських відносин, акцентує увагу на їх успішності завдяки тісним і частим особистим контактам лідерів обох країн В. Путіна і Т. Блера на початку 2000-х рр. та їх спільним поглядам на ключові проблеми міжнародної політики.

У праці Н. Капітонової [78] розглянуто історичні особливості внутрішньої та зовнішньої політики британських урядів з початку 1990-х рр. до

парламентських виборів 2001 р. у Великій Британії, а також тенденції еволюції провідних британських політичних партій та внутрішньопартійні дискусії щодо принципових питань розвитку країни. Окремо проаналізовано відносини Великої Британії з ЄС, США і Росією.

Монографія В. Ломакіна [80] висвітлює проблеми зовнішньоекономічної політики Великої Британії другої половини ХХ ст. Незважаючи на економічну спрямованість, праця містить аналіз тенденцій зовнішньої політики країни, зокрема щодо ЄС, США, політики британських урядів щодо Росії та країн пострадянського простору у 1990-ті роки.

У контексті вивчення загальних тенденцій розвитку міжнародних відносин на межі 80–90-х років ХХ ст. важливою є праця Ж.-Ф. Ревеля [85], присвячена осмисленню наслідків краху комуністичної системи і нових небезпек для світового розвитку. Автор висвітлює кризові процеси і падіння комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі, розпад СРСР та реакцію на це західних країн.

Відзначимо книгу Т. Блера [92], видану за рік до приходу до влади у Великій Британії лейбористів. Автор як діючий політик, лідер Лейбористської партії Британії висловлює думки щодо внутрішнього розвитку країни та її зовнішньої політики в нових історичних умовах, насамперед у контексті євроінтеграційних процесів, висвітлює програмні засади своєї партії з актуальних проблем розвитку країни.

Отже, аналіз напрацювань української та зарубіжної історіографії засвідчує певний інтерес дослідників як до окремих аспектів українсько-британських двосторонніх міждержавних відносин, так і до співпраці країн у контексті участі Великої Британії у європейських та євроатлантичних інтеграційних процесах і формуванні західноєвропейського вектора зовнішньої політики України наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. Однак в цілому зазначимо недостатню увагу дослідників до вивчення проблеми історії українсько-британських відносин на рубежі ХХ і ХХІ ст., а відтак незначну кількість спеціальних праць на зазначену тематику. Їх загальними особливостями є

переважно оглядове, часто спрощене висвітлення окремих аспектів взаємин України і Великої Британії, найчастіше без врахування міжнародного середовища їх реалізації та концептуальних засад зовнішньої політики обох країн.

У наявних дослідженнях системно не розглядалися фактори, історія формування та динаміка, сучасний стан політичного співробітництва як основа для розвитку взаємовідносин між країнами в інших сферах міждержавної співпраці. Щодо військового співробітництва, то його значення для внутрішнього розвитку України, формування зовнішньополітичних стратегій, включно з участю у створенні новітньої системи безпеки в Європі, на даний час комплексно не проаналізовані.

Відзначимо низький рівень залучення у проаналізованих роботах архівних матеріалів, документів урядових та міжнародних установ обох країн, а також недостатньо глибоке опрацювання аналітичних публікацій закордонних фахівців. Тому історія міждержавної співпраці, насамперед політичної та військової, між Україною та Великою Британією потребує системного, цілісного і ґрунтовнішого дослідження з урахуванням новітніх підходів та сучасних міжнародних процесів.

Джерельну базу дослідження складають документи і матеріали, які можна класифікувати за походженням і характером на три основні групи: неопубліковані архівні матеріали, опубліковані документальні джерела, періодика.

Безпосередньою джерельною базою дослідження є сукупність офіційних документів і матеріалів зовнішньополітичних відомств України та Великої Британії, що містяться у фондах Історико-архівного управління Міністерства закордонних справ України, Архіву Верховної Ради України та поточного архіву Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків Верховної Ради України (Відділ двосторонніх відносин).

У фондах Історико-архівного управління МЗС України зберігається значна кількість різних за характером, формою та змістом документів,

присвячених дипломатичним, міжпарламентським, військовим тощо відносинам між країнами на двосторонньому та багатосторонньому рівнях, а також документи загальнополітичного характеру, що формують фонд „Міжнародних договорів” та „Основний фонд”. Актові матеріали з українсько-британських відносин складають 40 двосторонніх документів договірною характеру, включно з тими, що юридично оформлені як чинні за правонаступництвом від колишніх радянсько-британських відносин (10) (параграф 2.2.). Це міждержавний договір (1), угоди (19), меморандуми (14), конвенції (2), протокол (1), комюніке (1), домовленість (1), декларація (1).

Діловодні матеріали представлені широким спектром документів, які можна виокремити в декілька груп: 1) документи особового походження – виписки із щоденників міністрів закордонних справ України та їх заступників (А. Зленка, Б. Тарасюка, Г. Удовенка, М. Макаренка, О. Чалого), постійних представників України, радників-посланників і тимчасових повірених (М. Білоусова, Є. Кириленка, О. Шамшура), послів України у Великій Британії (С. Комісаренка, В. Василенка), які містять записи бесід із британськими посадовцями, дипломатами і парламентарями, інформацію про окремі візити, зустрічі, переговори і міжнародні заходи; 2) дипломатичне листування (інструктивні і циркулярні листи Міністерства закордонних справ посольствам та постійним представництвам України за кордоном, політичні листи Посольства України до МЗС і довідки з актуальних міжнародних проблем, листи послів України у Великій Британії на адресу міністра закордонних справ і листи окремих керівників управлінь МЗС України британським дипломатам); 3) звіти Посольства України у Великій Британії про роботу за певні періоди; 4) протокольні матеріали візитів керівництва обох країн (Л. Кравчука, І. Плюща, Г. Удовенка, Дж. Мейджора, Б. Тарасюка); 5) інформаційні прес-релізи Посольства України у Великій Британії засобам масової інформації та огляди матеріалів провідної британської преси.

Важливу джерельну базу дисертаційного дослідження склали матеріали Архіву Верховної Ради України (фонд № Р-1), представлені такими видами

документів: 1) документи про перебування за кордоном парламентських делегацій України (склад, програми візитів, інформація про заходи і зустрічі, звіти), зокрема Голови Верховної Ради І, ІІІ-го скликань І. Плюща і ІV-го скликання В. Литвина, Спікера Палати громад британського Парламенту Б. Бутройд; 2) довідки про поїздки за кордон народних депутатів України за роками; 3) звіти членів парламентських делегацій України за результатами візитів; 4) документи з питань основної діяльності Відділу міжнародних зв'язків Верховної Ради України; 5) звіти та інформація щодо участі в міжнародних міжпарламентських заходах; 6) довідки про розвиток українсько-британських двосторонніх відносин.

Матеріали поточного архіву Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків Верховної Ради України (Відділ двосторонніх відносин) містять документи, підготовлені до зустрічі Голови Верховної Ради України ІV-го скликання В. Литвина з послом Великої Британії в Україні Р. Брінклі (листопад 2004 р.) і членом Палати громад, Президентом Ліберально-демократичної партії Великої Британії С. Х'юсом (серпень 2005 р.), а також довідки з історії українсько-британських двосторонніх відносин та міжпарламентських контактів.

Опубліковані документальні джерела включають ряд важливих матеріалів. Значна частина документів опублікована в окремих збірниках. Відзначимо видання [70], яке містить основоположні нормативні акти України, та збірник документів і матеріалів [65], що містить матеріали про двосторонні відносини України з іншими країнами світу і міжнародними організаціями, тексти виступів державних діячів.

Ряд законодавчих актів України, тексти угод з міжнародними організаціями опубліковані в офіційних періодичних виданнях органів влади „Відомості Верховної Ради України”, „Голос України”, „Політика і час”, „Стратегічна панорама”. Тексти міжнародних документів оприлюднені на офіційних Інтернет-сайтах органів влади України, як-от Верховної Ради та Центральної виборчої комісії, міжнародних організацій і установ (ОБСЄ, ЄС,

Представництва Європейської Комісії в Україні). Привертають увагу тексти виступів державних діячів і політиків, які мають програмний характер та стосуються стратегії зовнішньої політики України і Великої Британії, опубліковані у періодичних виданнях та на Інтернет-сайтах урядових установ.

Важливою складовою джерельної бази дослідження є документи британських урядових структур і парламенту, опубліковані на Інтернет-сайтах відповідних установ та Посольства Великої Британії в Україні. За видавником їх можна поділити на три групи: 1) документи Офісу Прем'єр-міністра Великої Британії (офіційні заяви і виступи Прем'єр-міністра Т. Блера); 2) офіційні документи МЗС Великої Британії та заяви міністра Дж. Стро; 3) документи Парламенту Великої Британії (доповіді Комітету закордонних справ Палати громад з проблем зовнішньої політики, матеріали з українсько-британських міжпарламентських зв'язків). З матеріалів другої групи відзначимо заяви британського МЗС щодо ситуації в Україні у листопаді-грудні 2004 р. і стратегію зовнішньої політики Великої Британії на найближче десятиліття [71].

Виокремимо інформаційні матеріали прес-служб державних установ України і Великої Британії та міжнародних структур. До цієї групи входять повідомлення про візити, коментарі посадовців, прес-релізи брифінгів, інформація про двосторонні заходи та контакти у політичній і військовій сферах, загальна інформація про особливості розвитку країн у певних галузях, розміщені на офіційних Інтернет-сайтах Верховної Ради України, МЗС України, Посольства Великої Британії і Британської Ради в Україні, МЗС Великої Британії (Foreign and Commonwealth Office), Міністерства оборони України, Центру інформації та документації НАТО в Україні.

Особливу цінність складають повідомлення українських та зарубіжних інформаційних агентств і телеканалів, матеріали електронних інформаційних видань. До цієї групи входять матеріали інформаційного та аналітичного характеру з актуальних міжнародних проблем, витяги з інтерв'ю і виступів посадовців, замітки з окремих питань українсько-британської співпраці, розміщені на офіційних Інтернет-сайтах інформаційних агенцій „BBC”

(Українська служба, Лондон), „УНІАН”, „Обозреватель”, Радіо „Свобода”, телеканалу „5 канал”, видання „Електронні Вісті”, незалежного культурологічного часопису „І”, міжнародного інформаційного медіа-ресурсу „BRAMA SERVICER & MEDIA KIT”.

Важливу документальну базу дослідження становлять аналітичні та інформаційні матеріали Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України, Інституту Євро-Атлантичного співробітництва, Національного інституту стратегічних досліджень. До цієї групи входять річні доповіді із зовнішньої політики та політики безпеки України, статті, аналітичні довідки з європейської та євроатлантичної інтеграції, українсько-британських політичних відносин на багатосторонньому рівні, окремі повідомлення про візити українських посадовців до Великої Британії.

Третю групу джерел складають численні *матеріали періодики*, яку можна класифікувати за двома основними критеріями: за місцем видання (українські і закордонні) та за видавником.

У дослідженні використано матеріали українських періодичних видань: а) офіційних видань органів державної влади (газети „Голос України”, „Урядовий кур’єр”, журнали „Відомості Верховної Ради України”, „Політика і час”, „Військо України”, „Стратегічна панорама”), у яких опубліковано статті, повідомлення, інтерв’ю, матеріали прес-конференцій, коментарі, репортажі, інформаційні замітки, анонси, розгорнуті матеріали, що подають інформацію про розвиток українсько-британських відносин у контексті інформування про конкретні події двосторонніх контактів та міжнародного життя, а також про діяльність української влади за певними напрямками; б) наукових видань („Дослідження світової політики: Збірник наукових праць ІСЕМВ НАН України”, „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка”, „Науковий вісник Дипломатичної академії України”, „Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки”, „Український історичний журнал”, „Історичний журнал”, „Людина і політика”, „Економічний Часопис - XXI”, „Національна безпека і оборона”), у яких представлені праці українських

вчених з історії українсько-британських взаємин та актуальних проблем сучасних міжнародних відносин; в) суспільно-політичних видань (газети „Дзеркало тижня”, „День”, „Киевский Вестник”, „Україна молода”, „Українське слово”, журнали „Віче”, „Трибуна”), де знайшли висвітлення інтерв'ю з українськими, британськими, американськими державними діячами і дипломатами, аналітичні статті щодо зовнішньої політики України та її міжнародного середовища.

Серед закордонної періодики виділимо такі групи: 1) матеріали російських наукових (журнали „Мировая экономика и международные отношения”, „Международная жизнь”) і громадсько-політичних видань (часопис „Европейский Вестник”), що висвітлюють особливості зовнішньої політики Великої Британії і розвиток російсько-британських відносин, а також міжнародне видання „European Security”; 2) офіційне видання Посольства Великої Британії в Україні – журнал „Британські Обрії”, яке містить інформацію про спільні українсько-британські заходи, співпрацю на міжнародному рівні, дипломатичну діяльність посольства та реалізацію британських програм в Україні, міжнародну політику Великої Британії; 3) матеріали періодичних видань української діаспори Британії („Українська думка”, „Визвольний шлях”, „The Ukrainian Review”), видання української діаспори США і Канади „The Ukrainian Weekly”, що містять цінні для дослідження матеріали про взаємні візити українських і британських високопосадовців, статті і замітки із зовнішньої політики України та українсько-британських контактів; 4) матеріали провідної британської преси про Україну; 5) інформаційні видання європейських та євроатлантичних структур (видання Представництва Європейської Комісії в Україні „Євробюлетень” і Північноатлантичного Альянсу „Новини НАТО”), які висвітлюють перебіг співробітництва між Україною та відповідними структурами паралельно з актуальними темами діяльності Європейського Союзу і НАТО.

На окрему увагу заслуговують матеріали провідної британської преси, опубліковані у всесвітньовідомих газетах „The Guardian”, „The Independent”, „The Financial Times”, „The Times” та журналі „The Economist”. Окремі замітки про Україну крізь призму проблем ядерного роззброєння, загострення гуманітарних проблем, відносин з Росією та з країнами Заходу публікувалися на їх сторінках з початку 1990-х рр., але вони були малочисельними та епізодичними, часто мали упереджений характер. Найбільший об’єм матеріалів про Україну, особливості її внутрішнього розвитку та зовнішню політику містять номери британської преси, що виходили під час бурхливих подій президентських виборів в Україні у 2004 році. Протягом жовтня-грудня 2004 р., а також із старту виборчої кампанії, за нашими підрахунками, у зазначених виданнях опубліковано понад півсотні матеріалів. Це повідомлення, аналітичні статті, інтерв’ю експертів, вчених, громадських діячів і бізнесменів, політиків з України та європейських країн, рядових учасників Помаранчевої революції та їх опонентів. У дисертаційному дослідженні використана частина зазначених матеріалів, які висвітлюють внутрішню ситуацію в Україні, розуміння британською громадськістю подій Помаранчевої революції, позицію Великої Британії, подають оцінку впливу зовнішніх чинників (Росії і ЄС) на розвиток подій в Україні. Значна кількість публікацій, широта інформаційно-аналітичного спектра матеріалів, глибина аналізу внутрішньополітичної ситуації та міжнародного середовища, представлення позиції британської громадськості визначають значну цінність британської преси як джерела для вивчення українсько-британських відносин.

У результаті аналізу джерельної бази дослідження можемо стверджувати про різноманіття видів джерел та висвітлюваних проблем. Джерела різняться за місцем видання (українські і зарубіжні) та за видавниками, що дає змогу ознайомитися з офіційними і неофіційними думками та поглядами на певні проблеми, врахувати позиції науковців, політичних діячів, журналістів, дипломатів щодо особливостей розвитку зовнішньої політики України та Великої Британії, їх співпраці та актуальних проблем міжнародних відносин.

Залучення значної кількості архівних матеріалів, що вперше вводяться у науковий обіг, аналітичних та інформаційних джерел, матеріалів української і зарубіжної періодики, критично враховуючи попередні напрацювання дослідників, дає змогу об'єктивно, ґрунтовно, системно і цілісно дослідити особливості історичного розвитку відносин між Україною та Великою Британією протягом 1991–2004 рр. у політичній та військовій сферах.

Отже, для розкриття теми використано різноманітні за своїм походженням, інформативністю та змістовим наповненням документи і матеріали, які відображають різні етапи формування й розвитку сучасних українсько-британських відносин, що засвідчує достовірність результатів започаткованого дослідження.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД НОВОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ВІДНОСИН

2.1. Історичні передумови становлення українсько-британських взаємин в новому геополітичному просторі

Початок останнього десятиліття ХХ ст. ознаменувався значними геополітичними змінами у Європі та світі. Крах тоталітарних режимів у країнах Центрально-Східної Європи призвів до розпаду соціалістичного табору та, у підсумку, ліквідації Радянського Союзу. Відбулося об'єднання Німеччини, а на теренах колишнього СРСР утворилася низка незалежних держав. Ці геополітичні трансформації поклали край Ялтинсько-Потсдамській системі міжнародних відносин та заклали фундамент для новітніх історичних змін в системі міжнародних зв'язків на рубежі ХХ і ХХІ століть.

Глибокі дезінтеграційні зміни у Східній Європі сталися у той час, коли інтеграційні процеси на заході вийшли на вищу стадію розвитку з утворенням Європейського Союзу. Європа намагалася завершити головне завдання своєї політики кількох останніх десятиліть – створити єдиний внутрішній ринок, поглибити рівень інтеграції, прокладаючи шлях до економічного, монетарного і політичного союзу. Одночасно об'єднання зіткнулося із зростаючою потребою у співпраці з країнами-не членами Співтовариства.

Останнє десятиліття ХХ ст. було покликане визначити перспективи подальшого розвитку Європи. За всієї невизначеності майбутнього стало очевидним, що Європа і світ перебувають на перехідному етапі розвитку до якісно нових відносин. Ці невизначеності полягали у ряді важливих проблем, що виникли в результаті розпаду післявоєнної системи міжнародних відносин, а саме: формування нових джерел та загроз безпеці на локальному, регіональному та глобальному рівнях; потреба у створенні нової системи безпеки в Європі, що насамперед пов'язана із завершенням діяльності НАТО в конфронтаційних умовах та необхідністю визначення нових принципів, цілей і

завдань розвитку євроатлантичної спільноти; потенційна нестабільність у регіоні ЦСЄ та необхідність включення країн регіону до політичних, економічних, військово-політичних та гуманітарних процесів, характерних для сучасного світу, що неодмінно мало передбачати проведення докорінного реформування на демократичних ринкових засадах.

Наслідком та одним із головних результатів геополітичних трансформацій на рубежі 80-х – 90-х років ХХ ст. стало відновлення української державності. Чимало експертів та вчених, як українських, так і закордонних, сходяться на тому, що незалежність України стала не лише головним чинником розпаду СРСР, але й змінила розклад політичних і військових сил у Європі та світі [81; 93]. Не випадково американський дипломат С. Телбот охарактеризував незалежну Україну як ключовий елемент у новій Європі, зважаючи на її геополітичне становище та природні ресурси [87, с. 5]. У ракурсі геополітики Україна займає на Євразійському континенті винятково важливе, значною мірою унікальне місце, яке часто визначають як „географічний центр Європи”, „перехрестя між Сходом і Заходом”. Розпад Організації Варшавського Договору створив передумови для виникнення нової Європи та одночасно породив нові геополітичні невизначеності і суперечності. Відновлення єдності Європи передбачало дезінтеграцію Євразії, геополітичний переустрій усього посткомуністичного простору. У цих умовах, враховуючи безперспективність подальшої виключної орієнтації на Схід, для України виникла необхідність відроджувати історичні та налагоджувати нові контакти з країнами Заходу – державами європейського та євроатлантичного простору, розбудова відносин з якими стала визначальним фактором утвердження державності України, реалізації її геополітичного потенціалу.

Проголосивши у 1991 р. незалежність, Україна як суб'єкт світової політики постала перед необхідністю визначення власної державницької ідентичності, самоусвідомлення у геополітичному і цивілізаційному контексті, визначення реальних національних та державних інтересів. Інтереси України та її народу нерозривно пов'язані з європейським шляхом розвитку. Одне з

найважливіших завдань, що постало перед державою у сфері зовнішньої політики – подолати штучний відрив від Європи, який упродовж століть нав'язувався та пропагувався поряд із нищенням української самосвідомості, культури, паростків державницьких устремлінь, позбавляв український народ природного права творити свою сучасність і майбуття відповідно до історико-культурних особливостей. У відповідності з вирішенням цих завдань проходило формування засад власної зовнішньої політики із врахуванням масштабних змін в Європі та світі.

За умов глибокої політичної, економічної та суспільної кризи в СРСР, що врешті призвела до його розпаду, 16 липня 1990 р. Верховна Рада тодішньої УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, у якій зазначалося, що „УРСР як суб’єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами .., виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, ... бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах” [70, с. 688-689]. Акт проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р. та результати референдуму 1 грудня 1991 р. юридично оформили державну незалежність України.

Згідно Постанови Верховної Ради „Про Основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 р. у зовнішній політиці країни визначаються наступні головні напрями: розвиток двосторонніх міждержавних відносин; розширення участі в європейському регіональному співробітництві; співпраця в рамках СНД, ООН та інших міжнародних організацій [63, с. 938]. У двосторонніх відносинах пріоритетними є взаємини із сусідніми країнами і стосунки із провідними західними державами – членами ЄС і НАТО, в когорті яких особливе місце займає Велика Британія.

Необхідно зазначити, що українсько-британські відносини до останнього десятиріччя ХХ ст. з огляду на географічні та історико-культурні особливості обох країн не набули стабільного характеру. На перший погляд країни знаходяться достатньо далеко одна від одної, на різних кінцях Європи. Однак сучасні засоби комунікації та взаємна зацікавленість у розбудові повноцінних

взаємин в нових міжнародних умовах дозволяють підтримувати і розвивати двосторонні контакти, які своїм історичним корінням сягають Середньовіччя.

Уже в X ст. в англосаксонських джерелах з'являються відомості про Русь. Нестор – автор „Повісті временних літ” – знав про події на далекому Альбїоні і писав про „землю Англійську”. Учені дослідили, що становлення контактів між давньою Британією та Київською Руссю відбувалося через Скандинавію і Візантію [158, с. 2]. У X–XIII ст. зв'язки між державами підтримувалися значною мірою через шлюби і родинні зв'язки правителів. Дружиною князя Володимира Мономаха та Великою княгинею Київською була донька останнього англосаксонського короля Гаральда Гіта. Розвивалася торговельна співпраця між Руссю та Британією.

У пізньому Середньовіччі історики згадували про навчання відомих українців того часу в британських університетах, як-от Юрія Немирича, автора політичних і теологічних трактатів середини XVII ст., в Кембриджі та Оксфорді, Семена Десницького, одного з основоположників юридичної науки і освіти Російської імперії (середина XVIII ст.), в університеті Глазго під керівництвом Адама Сміта. Англійські урядові кола цікавилися козаками як можливими союзниками у конфлікті з європейськими католицькими державами, особливо в часи Хмельниччини. Наприклад газета „Бріф рілейшн” („Brief relation”) 16 жовтня 1649 р., описуючи облогу Збаража та битву під Зборовом, подала повний текст Зборівського договору, який ще кілька років тому залишався невідомим українському загалу. Наявні відомості, що у 1656 р. О. Кромвель намагався встановити дипломатичні зв'язки з Україною [158, с. 2]. У Британії стежили за розвитком подій в Україні у часи гетьмана Мазепи, його поразки спільно з військами Карла XII у 1709 р. під Полтавою. Підтримувалися контакти з Пилипом Орликом та його соратниками в еміграції.

Розвивалися міжкультурні зв'язки. На початку XIX ст. на Британські острови завітали мелодії українських пісень – у Лондоні побачило світ видання „Російський трубадур, або збірка українських та інших національних мелодій” (1816 р.), яке стало першою у позаслов'янському світі публікацією українських

пісень. З'являються інші фольклорні публікації. Активну діяльність розгорнули перші англійські українознавці В. Морфілл і В. Ролстон.

Окрема сторінка в спільній історії двох народів – Кримська війна 1853–1856 рр., під час якої загинуло до 25 тис. британців. Їх нащадки пам'ятають і шанують цей період своєї історії. З тих часів в англійську мову увійшли такі слова, як „балаклава” і „кардиган” (предмети одягу). Ряд відомих британських діячів XVIII–XIX ст., як-от адмірал Ф. Меккензі, який у 1783–1786 рр. командував Чорноморським флотом, та інженер-полковник Дж. Уптон, залишили помітний вклад в історії Криму та розбудові Севастополя.

Британія, досягнувши апогею імперської могутності у Вікторіанську епоху, тобто в середині і другій половині XIX ст., здійснювала активну торговельно-економічну політику на багатих природними ресурсами землях півдня Росії і в портах Причорномор'я. Англійські підприємці інвестували в промисловість і торгівлю. Яскравий приклад – промисловець Джон Х'юз, на честь якого названо робітниче селище Донбасу Юзівка (сучасний Донецьк). На кінець 90-х років XIX ст. британський капітал починає активно цікавитися нафтовими родовищами Прикарпаття. Засновано консульства і віце-консульства Британії у південних містах Росії – Одесі, Києві та Севастополі.

Українські землі, перебуваючи протягом XX ст. у різний час у складі царської Росії, Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії та СРСР, мали обмежені зовнішні контакти на міжнародному рівні, що були підконтрольні політиці правлячих центрів за їх межами. У цьому контексті інтенсифікація двосторонніх українсько-британських контактів спостерігалася в періоди значних геополітичних катаклізмів – у 1917–1920 рр. та 1944–1947 рр. і мала тимчасовий характер.

У роки Першої світової війни Україна перебувала в центрі уваги провідних держав, які прагнули вирішити свої геополітичні цілі, досягнувши перемоги. Після лютневої революції в Росії у 1917 р., що загрожувала дестабілізацією на Східному фронті та породжувала непевність у сил Антанти, англійці першими звернули увагу на визвольний рух в Україні [96, с. 93]. До

більшовицького перевороту 1917 р. британський уряд не проявляв активності щодо цього питання, оскільки дотримувався політики, яка розглядала національне самовизначення народів як внутрішню справу Росії, одночасно не забуваючи відслідковувати українсько-російські відносини. Британський посол у Петрограді зазначав, що „українське питання спричиняє увагу уряду Росії не стільки з військової, скільки з політичної точки зору. Це страх, що приклади України та Фінляндії можуть привести до нових криз” [104, с. 57]. Підтримка Тимчасового уряду, що задекларував перед державами Антанти прагнення довести війну до перемоги, зумовила відсутність відповідних кроків британського уряду з підтримки чи засудження українських прагнень. Зрештою питання державної незалежності тоді ще не стояло на порядку денному діяльності органів влади та більшості політичних сил України.

За умов нестабільності в Росії та приходу до влади більшовиків британці активізували відносини з УНР. 5 січня 1918 р. уряд Великої Британії де факто визнав уряд УНР і направив до нього свого представника П. Багге. Однак після підписання Брест-Литовського договору з Німеччиною відносини з Україною було розірвано, що засвідчило перманентність інтересу Британії до питання української державності. За часів правління гетьмана П. Скоропадського і Директорії британські урядові кола у політиці щодо України керувалися переконанням про українську державність як ідею, виплекану в Німеччині [173, с. 77]. Тому офіційні відносини з Гетьманатом та УНР, до того ж в умовах підтримки Лондоном генерала Денікіна та очолюваного ним білого руху, не мали жодних перспектив.

Одночасно Прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд Джордж, прагнучи уникнути посилення Польщі та через неї французького впливу в Європі, підтримав права українців Східної Галичини під час українсько-польської війни 1918–1919 років. Свідченням цього стала т. зв. „нота Керзона”. Схвалена за наполяганням Англії Паризькою мирною конференцією 1919–1920 рр., вона фактично заперечувала анексію Східної Галичини й Волині Польщею та вперше пропонувала їй чітко окреслені східні кордони, які відповідали ухвалі

Найвищої ради від 8 грудня 1919 р. і які згодом отримали назву „лінії Керзона”. Зазначимо, що саме ця схема кордону була прийнята за основу при визначенні кордонів між Польщею і СРСР після Другої світової війни. Однак у березні 1923 р., після відставки Д. Ллойд Джорджа, Рада послів країн Антанти прийняла рішення про перехід Східної Галичини до складу Республіки Польща.

Україна у формі УСРР не переставала бути учасником міжнародних відносин до 1924 року. В умовах політичної підзвітності Москві українсько-британські контакти розвивалися в економічному руслі. Було укладено договір про створення Англо-українського комерційного банку та „Британської асоціації торгівлі з Україною”. Проте ці спроби розвитку контактів із закордонними партнерами були швидко підпорядковані центральній московській владі. У 1924 р. британський уряд одним з перших офіційно визнав СРСР.

У міжвоєнний період особлива роль в українсько-британських контактах належала українській діаспорі Великої Британії. До Другої світової війни в Англії проживало лише кілька сотень українців, які оселилися тут дорогою до Америки. Переважна їх більшість поселилася в Манчестері. На відміну від ряду інших європейських країн, Британія у міжвоєнний період не стала помітним центром політичної активності українських емігрантів. Однак тут у свій час перебували представники урядових структур УНР, довірена особа П. Скоропадського, ряд діячів ОУН та УНР в еміграції. У 1931–1939 рр. в Лондоні діяло Українське бюро, яке інформувало британську громадськість про українське питання. Видавався інформаційний бюлетень [86, с. 148].

Як засвідчують британські дипломатичні документи, особливий інтерес Англії до українського питання у черговий раз проявився напередодні та під час Другої світової війни. Предметом спостереження і вивчення британських дипломатів стали питання позиції Німеччини та СРСР щодо українського руху та його імовірних перспектив на здобуття державності, суспільно-політична ситуація в різних регіонах України, що перебували у складі декількох держав, засади та особливості діяльності провідних організацій Західної України, переважно націоналістичного спрямування [149].

На підставі закону, прийнятого 1 лютого 1944 р., до Конституції СРСР введено статтю № 18а, яка передбачала право кожної республіки вступати у зв'язки з іншими державами. Це рішення керівництва Радянського Союзу, зумовлене тактичними міркуваннями в умовах наближення завершення війни та міжнародних дискусій щодо облаштування післявоєнного світу, стало юридичним приводом для активізації політики Заходу щодо радянських республік, яка проявилася у згоді на прийняття УРСР та БРСР в ООН як окремих членів-засновників та розгляді можливості встановлення дипломатичних зв'язків з ними.

Уряд Великої Британії першим порушив питання про встановлення дипломатичних зв'язків з Україною, проводячи відповідні консультації з МЗС СРСР [150, с. 147]. У листопаді 1946 р. МЗС Великої Британії підготувало спеціальний документ „Встановлення дипломатичних зв'язків з урядом УРСР”, в якому засвідчено позитивну налаштованість британської дипломатії з цього питання. Серед переваг зазначалося про можливість використання додаткового постійного джерела інформації в СРСР, реалізації через нього культурного та, імовірно, політичного впливу, вивчення роботи „радянської урядової машини” за межами Москви. Серед негативів – маріонетковість республік під управлінням радянського уряду. За умов початку „холодної війни” уряди США та Великої Британії на негласному рівні розглядали можливість встановлення альтернативних форм федеративному устрою в СРСР, насамперед „становлення незалежної національної Української держави” [150, с. 150]. Утім їх прагматичні наміри щодо розвитку відносин з радянськими республіками були відхилені урядом СРСР та в умовах розгортання глобальної конфронтації вкотре зазнали невдачі.

Протягом 40–80-х років ХХ ст. незалежну українсько-британську співпрацю намагалася здійснювати українська діаспора Британії, яка на кінець 40-х років складала близько 39 тис. осіб [123, с. 10]. Однак вона не мала значних ресурсів, політичного впливу, ігнорувалася радянською владою, а тому володіла обмеженими можливостями для поглиблення такої співпраці.

Тривалий період „холодної війни” не давав змоги розвивати повноцінні двосторонні контакти між Україною та Великою Британією, які обмежувалися переважно спільною роботою дипломатів в рамках ООН та її численних структур, тобто на багатосторонньому рівні. До початку 90-х років ХХ ст. Москва суворо регламентувала зовнішньополітичну діяльність України.

Виходячи з короткого огляду історичного контексту українсько-британських відносин, одним з основних їх позитивів на новому етапі є відсутність будь-яких територіальних претензій, національних упереджень та історичних образ, що дало змогу країнам наприкінці ХХ ст. розпочати міждержавні відносини фактично із чистого листка. Глибоко символічними стали слова першого Посла Великої Британії в Україні С. Хіманса: „В історії обох держав немає жодної сторінки, яка б кидала тінь на їх нинішні відносини. Йдеться, отже, про те, щоб не лише зберегти цю традицію, а й розвивати її, наповнювати новими і добрими ділами” [179, с. 7].

До початку останнього десятиліття ХХ ст. Україна і Велика Британія підійшли із своїми цілями та завданнями, зумовленими новими міжнародними реаліями. Перед обома країнами постала необхідність у вирішенні низки концептуальних проблем зовнішньої політики, з’явилися нові можливості для розвитку широкої співпраці. Безумовно вони були різнопорядковими в силу специфіки історичних обставин попереднього розвитку країн.

Велика Британія як країна-переможець Другої світової війни від середини ХХ ст. пройшла складний шлях, що характеризувався економічним відродженням після кризи післявоєнних років, суспільними трансформаціями, послабленням міжнародного впливу на фоні піднесення США та найголовніше – втратою імперського статусу, що найсильніше завдала удару по національній гордості та віками сформованому менталітету правлячої нації і держави, „де ніколи не заходить сонце”. Це час пошуку країною свого місця і ролі в системі міжнародних відносин в контексті згуртування континентальної Європи і трансформації трансатлантичних зв’язків, втрати всесвітньої могутності та необхідності своєчасно реагувати на нові виклики міжнародного життя. Цей

пошук проходив шляхом спроб і помилок, втрат і досягнень, що врешті дозволило країні до кінця століття зберегти та примножити основні історично усталені атрибути державності – міцну і достатньо динамічну економіку, базовану на стабільному фунті і традиційних економічних зв'язках з країнами Співдружності націй, самобутній культурний потенціал, широкі інформаційні можливості і пошук власних інтересів у всьому світі, що відповідає сучасним вимогам глобалізації.

Засади зовнішньої політики Великої Британії закладені після завершення Другої світової війни доктриною „трьох сфер впливу”, запропонованою у 1948 р. У. Черчіллем. До них належали зв'язки в рамках Британської Співдружності націй (до 1947 р. – Британська Імперія), відносини із США і контакти з Європейським континентом. Хоча доктрина формально не надавала переваги жодному із напрямів, вона не передбачала зосередження дипломатичних зусиль країни в Європі. Статус світової держави через історично зумовлені чинники не дав можливості Британії стати дієвим співучасником творення європейських об'єднаних структур. Сам У. Черчілль, якого часто називали „хрещеним батьком Європи”, був послідовним прихильником ідеї європейської єдності, водночас заперечуючи участь Великої Британії в „Сполучених Штатах Європи”, оскільки розглядав свою країну в глобальному вимірі [124, с. 13].

Значну роль у формуванні особливої позиції Великої Британії щодо європейської інтеграції відіграла історична традиція самоусвідомлення британцями своєї країни як такої, яка завжди залишається за межами Європи, що об'єктивно зумовлено географічним фактором та особливостями історичного розвитку. В уявленні британського істеблішменту США тривалий час сприймалися як дитя, виплекане Британською Імперією [91, с. 47]. Англо-американське „особливе партнерство” стало джерелом національної гордості і в умовах ліквідації імперії та поступової втрати колоніальних володінь викликало британські сподівання на можливе встановлення світової англо-американської гегемонії. Трансатлантичне співробітництво визначило особливе

місце країни в європейській регіональній системі. Навіть після вступу Великої Британії до ЄЕС у 1973 р. британо-американські відносини вважалися першорядним пріоритетом у зовнішній політиці країни [103, с. 20].

Необхідно зазначити, що вигідна геополітична позиція та лідерство у Британській Співдружності націй в часи „холодної війни” надавали Великій Британії можливість виконувати роль своєрідного посередника у діалозі між СРСР та США, що насамперед проявилось під час правління М. Тетчер. Прем'єр-міністр проводила традиційну політику дружніх відносин із США, розвитку вільної торгівлі з країнами Співдружності та витримувала жорстку позицію з європейських питань, що гарантувало дотримання національних інтересів. Однак саме європейський напрям зовнішньої політики країни набув невідворотного характеру, незважаючи на сформований імідж „незручного” партнера ЄЕС.

До 1990 р. позиції Великої Британії серед провідних країн світу значно зміцнилися. Тетчер досягла успіхів на міжнародній арені, що насамперед виявилось у поглибленні „особливих відносин” із США та у співпраці з СРСР. Налагодивши хороші особисті відносини з М. Горбачовим, М. Тетчер стала одним з головних пропагандистів „перебудови” на Заході. Інтенсивний радянсько-британський діалог з широкого спектра питань надав Великій Британії можливість відіграти роль каталізатора чи посередника у зближенні між Заходом і Сходом в умовах блокового протистояння [78, с. 9]. Британські урядові кола у відносинах з СРСР не оминули увагою проблеми регіонів, а саме становища провідних радянських республік. Це засвідчує візит до України М. Тетчер у 1990 р., в ході якого Прем'єр-міністр відвідала Дні Великої Британії в Києві, де мала змогу спілкуватися з представниками громадськості міста і республіки [51, арк. 112].

Після вступу у 1990 р. на посаду Прем'єр-міністра Дж. Мейджора відбулося певне коригування підходів країни до євроінтеграції. Відносини з Європою у вирішенні окремих питань та за конкретних обставин почали поступово врівноважувати „особливе партнерство” із США. У травні 1991 р. в

ході візиту до Німеччини Мейджор зробив сенсаційну заяву про прагнення Великої Британії „бути в серці Європи”, що різко контрастувало із позицією його попередниці [78, с. 23]. Незважаючи на подальші труднощі в реалізації європейської політики, пов’язані із фінансово-господарськими питаннями, ратифікацією Маастрихтського договору парламентом та суперечками в суспільстві з цих проблем, уряду консерваторів вдалося закласти підвалини наступного виходу країни на провідні позиції в ЄС.

Отже, на початку 90-х років ХХ ст. у зовнішній політиці Великої Британії розпочалися істотні трансформації. Відбувався частковий перегляд позицій щодо європейської політики та проблем євроінтеграції на фоні чергової хвилі посилення відносин із США, проявом якого стала військова операція в Іраку „Буря в пустелі” (січень-лютий 1991 р.). Одночасно наростаючі дезінтеграційні процеси на Сході Європи не могли не привернути уваги британської політичної еліти до проблеми перспектив відносин із країнами ЦСЄ та в цілому майбутнього континенту, насамперед у сфері безпеки. Зміщення акцентів у британській зовнішній політиці на проблеми Європи та активізація співпраці з європейськими партнерами створили потенційно сприятливі передумови для налагодження і розвитку співпраці з країнами колишнього „Східного блоку” і пострадянського простору в якісно нових умовах. Виникла необхідність серйозного переосмислення усталених і значною мірою застарілих парадигм розвитку міжнародних відносин та місця Великої Британії у новій системі світоустрою, що розпочала формуватися на початку 1990-х років.

Україна ж як новостворена незалежна держава постала перед необхідністю у складних внутрішніх і зовнішніх умовах утверджувати власну державність. Визначення інтересів країни на міжнародній арені потребувало врахування складної системи сил та інтересів (економічних, політичних, військових, гуманітарних) в Європі та у світовому масштабі. Насамперед це стосувалося сусідів України і країн глобального значення, що прагнули знайти власні інтереси в Україні або самі становили для неї особливий інтерес.

За відсутності належного досвіду і традицій зовнішньополітичної діяльності Україні довелося у складних внутрішніх та зовнішніх умовах заявляти про себе, виробляти власний стиль міжнародного спілкування і зайняти достойне місце в світовій політиці. Від колишнього СРСР країна успадкувала деформовану структуру економіки, значні ресурсні та екологічні проблеми, брак самодостатньої структурованої політичної системи, потенційно загрозову соціальну конфліктність на ґрунті економічних негараздів, відсутності реальних демократичних традицій суспільного розвитку, культурно-ментальнісних відмінностей регіонів, що потенційно могли призвести до неконтрольованої ситуації та загрози державності. На зовнішній арені випробування на міцність проявилися у загостренні конфліктних ситуацій із сусідніми країнами (насамперед з Росією), спричинених територіальними претензіями і розпалюванням ворожих настроїв на міжнаціональному ґрунті. Постає необхідність віднайти своє місце в сучасній системі безпеки, що неодмінно передбачало складний діалог із провідними країнами світу щодо подальшої долі значного військового потенціалу країни, вирішення завдання формування власних збройних сил. Розв'язання цих та інших завдань передбачало серйозний іспит для системи державних структур і дипломатії, які лише розпочали період реформування та системних трансформацій, в чому не могли похвалитися значними успіхами.

Отже, в результаті геополітичних трансформацій наприкінці драматичного ХХ ст., пов'язаних із докорінною зміною в системі міжнародних відносин, виникли реальні можливості для налагодження і розвитку тісних взаємин між незалежною Україною та Великою Британією. Їх перспективність була зумовлена насамперед зацікавленням країн у формуванні системи колективної безпеки, необхідністю використання значних транспортних та енергетичних потужностей України як транзитної країни в контексті диверсифікації енергопостачання до Європи, проведення масштабного реформування економіки та суспільних відносин в Україні із переходом на засади ринкового господарства та демократичного правового розвитку. Все це

потребувало надання нашій країні допомоги, сприяння і підтримки від провідних країн світу, зокрема Великої Британії з її колосальним досвідом та можливостями у політичній, фінансово-економічній і науково-технічній сферах, ресурсно-управлінським потенціалом, глобальними гуманітарно-інформаційними і культурними можливостями. Зростання впливу Сполученого Королівства у загальноєвропейських процесах поряд з їх інтенсифікацією та виходом на якісно новий рівень, традиційно міцні позиції країни у євроатлантичній міжнародній військово-політичній системі співпраці створили для України додаткову привабливість розвитку відносин з цією державою. 31 грудня 1991 р. Велика Британія офіційно визнала незалежність України. З цієї дати розпочалася нова сторінка у відносинах двох країн.

2.2. Формування договірно-правової бази двостороннього співробітництва між Україною і Великою Британією

Одним із найпоширеніших та невід'ємних методів здійснення сучасної дипломатії є укладення міждержавних договорів, які разом з іншими документами складають правову основу міжнародних відносин. У них відображаються здобутки наявних стосунків суб'єктів міжнародних відносин, їх сподівання та спрямованість зусиль на певний, зазвичай стабільний і довгостроковий результат. Відповідно вони є не лише протокольною формальністю, а виконують роль програми взаємодії зацікавлених у співпраці сторін. Згідно з законом України „Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р. під терміном „міжнародний договір України” необхідно розуміти документ, укладений з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [61, с. 10].

У поточному параграфі роботи розглянуто договірно-правову базу українсько-британського двостороннього співробітництва, яка була сформована до 2004 р. включно. Основну увагу приділено ключовим документам міждержавних політичних та військових взаємин, що відповідає поставленій меті і завданням роботи. Під час проведення дослідження дисертантом опрацьовано оригінали відповідних документів, які зберігаються у фонді „Міжнародних договорів” Історико-архівного управління МЗС України. Тому тексти матеріалів та цитати з них є автентичними.

Українсько-британські міждержавні дипломатичні контакти розпочалися восени 1991 р., після проголошення незалежності України. У листопаді в Києві відкрито Генеральне Консульство Великої Британії. Тоді ж, 14 листопада 1991 р., сторонами підписано перший міждержавний двосторонній документ – Спільне комюніке щодо встановлення консульських відносин між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії. В документі сторони висловлюють бажання встановити і розвивати всебічне співробітництво у політичній, економічній, торговельній, науково-технічній, гуманітарно-культурній сферах та впевненість, що встановлення консульських відносин сприятиме розвитку дружніх взаємовідносин між країнами [15, арк. 1].

Після офіційного визнання Великою Британією незалежності України, що відбулося 31 грудня 1991 р., та встановлення дипломатичних відносин 10 січня 1991 р. сторони отримали змогу перейти до розробки комплексу договірно-правової документації співпраці між двома країнами. Під час першого в історії двосторонніх українсько-британських відносин візиту Міністра закордонних справ України до Лондона 15-16 вересня 1992 р. досягнуто низки принципових домовленостей щодо розвитку двосторонньої співпраці. Результати спільних напрацювань знайшли висвітлення у міждержавній Спільній декларації від 15 вересня 1992 р. Документ визначає ключові принципи і напрями співробітництва, а тому має характер програми спільних дій держав на тривалу перспективу. Сторони домовилися поважати суверенітет і територіальну цілісність одна одної. Україна була визнана одним із правонаступників СРСР.

Статтею 2 визначено принципи, що закладено в основу сучасних відносин між країнами: відданість свободі, демократії, верховенству закону і прав людини та непорушність кордонів [14, арк. 1].

Значну частину Спільної декларації присвячено спільним зобов'язанням щодо військового співробітництва, що відображає пріоритетність військово-політичних питань, насамперед проблеми скорочення та контролю озброєнь, для розвитку двосторонніх взаємин. Сторони підтверджують свою відданість мирному врегулюванню спорів і зобов'язання щодо запобігання розповсюдженню ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення. Передбачено співпрацю із запобігання експорту технології і досвіду, які могли б сприяти розробці такої зброї [14, арк. 2]. У тексті міститься актуальний на той час пункт про схвалення Великою Британією наміру України приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Для реалізації зазначених принципів та напрямів співпраці передбачено низку спільних заходів:

- організація регулярного обміну візитами на рівні міністерств для заохочення співпраці парламентів та виконавчих органів влади двох країн, сприяння розвитку контактів громадських і приватних організацій;
- проведення міністерствами закордонних справ постійних консультацій з актуальних двосторонніх і міжнародних питань;
- спільна підтримка розвитку обмінів між збройними силами і міністерствами оборони;
- надання двосторонньої допомоги у заснуванні дипломатичних місій;
- вживання заходів щодо якнайшвидшого та ефективного оформлення віз;
- проведення офіційних консультацій для вивчення сучасних договірних відносин між Україною та Великою Британією;
- пошук проектів для допомоги економічній розбудові України;
- співпраця щодо подальшого розвитку ефективних зв'язків між Україною і ЄС, насамперед щодо підписання Угоди про партнерство і співробітництво;

— спільна робота з укладення двостороннього Договору „з метою зміцнення на правовій базі фундаментальних принципів майбутніх відносин між Україною і Сполученим Королівством” [14, арк. 2-3].

Під час візиту А. Зленка окрім Спільної декларації сторонами укладено міжурядовий Меморандум про взаєморозуміння щодо необмеженої свободи пересування [2]. Документ має важливе політичне і технічне значення, оскільки визначає принципи та правила здійснення дипломатичних контактів між обома країнами. Дипломати, а також інші громадяни країн (представники політичних, громадських або профспілкових організацій, підприємці, журналісти, туристи) отримали право на необмежену свободу поїздок (окрім об'єктів, закритих для широкої громадськості), користування рівними правами на території іншої сторони відповідно до норм міжнародного права.

Результатом тривалої спільної роботи фахівців обох країн стало підписання базового широкомасштабного Договору про принципи відносин і співробітництва між Україною та Великою Британією від 10 лютого 1993 р., що відбулося під час офіційного візиту Президента України Л. Кравчука до Сполученого Королівства [60]. Договір містить положення, які були напрацьовані у попередніх документах, та окреслює завдання двостороннього співробітництва у політичній, економічній, військовій та гуманітарній сферах. Сторони висловлюють прагнення будувати відносини на основі „миру і дружби”, „на засадах взаємної довіри і розуміння, партнерства і співробітництва” (Ст.1), розвивати їх в рамках інших міжнародних організацій, членами яких вони є, „на основі чіткого дотримання принципів міжнародного права” (Ст.4) [60, с. 72]. Значну частину основного змісту договору відведено проблемам безпеки (роззброєння і контроль за поширенням зброї, боротьба з тероризмом і злочинністю). Документ містить принципові пункти щодо надання Великою Британією гарантій безпеки Україні у зв'язку із її роззброєнням та приєднанням до ДНЯЗ (Ст. 7, п. 1) і підтримки Сполученим Королівством подальшого розвитку відносин між Україною та ЄС (Ст. 10, п. 2). Окремо передбачено заохочення до співробітництва у парламентській

процедурі і практиці та щодо розробки законодавства, контактів і обміну досвідом у галузі державного управління, сфері судочинства [60, с. 74]. Знайшли висвітлення питання економічної, природоохоронної співпраці, культурних і освітніх контактів, ряд інших напрямів взаємин. Договір має безстроковий характер і набув чинності 5 серпня 1994 р. після ратифікації парламентами обох країн.

Під час зазначеного візиту Президента України також укладено угоди щодо інвестиційної співпраці, повітряного сполучення, співробітництва у галузях освіти, науки і культури, усунення подвійного оподаткування та запобігання ухиленням від податків на прибуток, про взаєморозуміння щодо технічної допомоги. Підписання цих документів дозволило розвивати двосторонню міждержавну співпрацю на усіх основних напрямках.

На перші роки розвитку українсько-британських відносин в нових історичних умовах припадає активний процес формування правових засад співпраці у військовій сфері. У вересні 1992 р. в ході переговорів Міністра закордонних справ України А. Зленка з Держсекретарем з питань оборони Сполученого Королівства М. Ріфкіндом сторони погодили стратегічні плани та перспективи співробітництва, бачення майбутньої моделі безпеки в Європі, що закладено у Спільній декларації. Загальні принципи і напрями військової співпраці країн містить Договір про принципи відносин та співробітництво. Під час візиту до України М. Ріфкінда у вересні 1993 р. укладено Меморандум про взаєморозуміння з питань військових контактів і співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Великої Британії [7], який конкретизував напрями міждержавної військової співпраці: 1) взаємні візити делегацій військових відомств, органів стратегічного планування Збройних Сил України та Великої Британії з метою обміну поглядами стосовно воєнних доктрин і концепцій безпеки, реорганізації військ, розвитку дружніх партнерських відносин між особовим складом і командуванням для обміну досвідом з питань бойової та професійної підготовки; 2) консультації між фахівцями з питань контролю над озброєнням, нерозповсюдженням ядерної та

інших видів зброї масового знищення; 3) консультації між експертами з питань управління збройними силами в демократичному суспільстві, включно із фінансовими та бюджетними питаннями, перенавчання для працевлаштування офіцерів, які підлягають звільненню; 4) обмін викладацьким складом і слухачами військових інститутів та академій з метою зміцнення довіри і співпраці в галузі оборонних досліджень та військової освіти; 5) обмін досвідом роботи управлінь та служб міністерств оборони. Меморандум передбачає створення українсько-британської комісії, яка розробляє та узгоджує дворічну програму двостороннього співробітництва. Виконання останньої є предметом щорічного обговорення сторін.

Важливе значення для здійснення українсько-британських відносин у військовій сфері має багатосторонній Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, укладений в Будапешті 5 грудня 1994 р. [62]. Хоча документ не входить до переліку двосторонніх договірних актів, з огляду на значимість для міждержавних відносин України та Великої Британії є потреба окремого розгляду його змісту. Меморандум, підписаний під час Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі на найвищому рівні, став підсумком кількарічного складного багатостороннього процесу з вирішення ситуації щодо ядерного статусу України та визначення долі ядерного арсеналу на її території. Документ є унікальним з точки зору міжнародного права актом, який закріплює гарантії безпеки для України та зобов'язання ядерних держав щодо їх виконання у зв'язку з добровільною відмовою України від ядерної зброї. Країни-підписанти (США, Велика Британія, Росія, приєдналися Франція і Китай) зобов'язалися „утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності та політичної незалежності України...” [62, с. 91]. Передбачено зобов'язання цих країн, із залученням Ради Безпеки ООН, надавати допомогу у випадку, „якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї”. Отже, меморандум, одним із підписантів якого стала Велика Британія, вивів українсько-британські

відносини на якісно новий рівень, насамперед у сфері стратегічної військово-політичної взаємодії.

Поповнення договірно-правової бази двосторонніх відносин продовжено у 1995–1996 рр., які були відзначені міждержавними візитами на найвищому рівні. Під час візиту Президента України Л. Кучми до Лондона 12-14 грудня 1995 р. підписано міжурядову Угоду про міжнародні автотранспортні перевезення [19] та Меморандум про взаєморозуміння щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом [3]. Останній документ засвідчив прагнення сторін співпрацювати в галузі боротьби з такими глобальними проблемами, як незаконний обіг наркотиків, тероризм, нелегальна міграція, незаконна торгівля зброєю, іншими формами міжнародної злочинності.

Продовження двостороннього діалогу на найвищому рівні відбулося 18 квітня 1996 р., коли вперше столицю України з офіційним візитом відвідав Прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор. Під час візиту підписано Угоду про арешт і конфіскацію доходів та знярядь, пов'язаних із злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків [17] та Угоду про надання взаємодопомоги у боротьбі з незаконним обігом наркотиків [18], що дозволили розширити можливості для співпраці органів безпеки і правопорядку країн у боротьбі з організованою злочинністю.

У 1996 р. відбувалася інтенсивна робота військових відомств України та Великої Британії з розробки відповідної правової бази співпраці. В лютому під час візиту до Великої Британії Міністра оборони України В. Шмарова підписано Протокол про подальший розвиток військового співробітництва, який істотно доповнював меморандум від 23 вересня 1993 року. У документі сторони висловили зацікавлення у розвитку контактів, „вбачаючи один в одному важливого партнера на зовнішній арені”, та позитивно оцінили поточний рівень відносин [13, арк. 1]. Зазначено, що розвиток двосторонніх відносин між Україною та Великою Британією сприятиме зміцненню миру і стабільності в Європі. Протокол передбачає: продовження регулярної консультативної роботи з питань реформування Збройних Сил України;

співпрацю в рамках програми „Партнерство заради миру”; обмін слухачами та мовну підготовку офіцерських кадрів; встановлення прямих зв’язків між військовими частинами; обмін інформацією з питань перекваліфікації та адаптації офіцерів, звільнених з лав збройних сил; проведення спільних військових навчань; сприяння обміну візитами на різних рівнях.

У липні 1996 р. в Києві представники міністерств оборони уклали Меморандум про взаєморозуміння стосовно використання полігонів України Збройними Силами Сполученого Королівства [6]. Документ визначає підстави, можливості, правила і порядок правового, фінансово-технічного, матеріального, медичного забезпечення участі британських військових у навчаннях на території України, правила техніки безпеки, зобов’язання сторін щодо його виконання. Підписання меморандуму дозволило з 1996 р. розпочати проведення регулярних дво- та багатосторонніх військових навчань.

Протягом 1997–1998 рр. істотно доповнено двосторонню договірну базу у галузях міжнародної природоохоронної справи і ядерної безпеки, забезпечення ефективної діяльності митниць та боротьби з міжнародною злочинністю. Цьому сприяли підписані Домовленість про обмін інформацією між Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Адміністрацією з питань охорони здоров’я і техніки безпеки Сполученого Королівства (6 лютого 1997 р., Лондон) [1], Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства про адміністративну взаємодопомогу між митними службами (16 січня 1998 р., Київ) [4] та Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством внутрішніх справ, Генеральною Прокуратурою, Службою Безпеки України, Державною митною службою, Державною податковою адміністрацією України та Асоціацією начальників поліції, Королівською Службою Прокуратури Англії та Уельсу, Митницею та Акцизом Її Величності, Національною службою кримінальної розвідки щодо співробітництва у боротьбі з тяжкими злочинами, організованою злочинністю, нелегальною торгівлею наркотиками та іншими питаннями, що становлять спільний інтерес (16 січня 1998 р., Київ) [5].

Важливий крок для розвитку співпраці зробили дипломатичні відомства, уклавши міжурядову Угоду у формі обміну нотами щодо особливостей перебування співробітників дипломатичного представництва Великої Британії та членів їх сімей в Україні (9 червня 1998 р., Київ) [20]. Цей документ дозволив сторонам врегулювати питання окремих прав та обов'язків членів британської дипломатичної місії в Україні та їх родин щодо здійснення прибуткової діяльності, цивільних і адміністративних привілеїв та недоторканності, соціального забезпечення, випадків імунітету від кримінальної юрисдикції та фіскальних стягнень.

У 1999 р. завершено формування основної частини діючої договірно-правової бази відносин між Україною та Великою Британією. Цьому сприяв обмін нотами між урядами України та Сполученого Королівства щодо двосторонніх угод, які були чинними між СРСР та Великою Британією (29 липня 1999 р.), за яким оформлено правонаступництво України по 10 угодах про взаємовідносини в різних сферах: Консульська конвенція (2 грудня 1965 р., Москва); Угода про врегулювання взаємних фінансових та майнових претензій (5 січня 1968 р., Лондон); Угода про співробітництво у серії прикладних наукових досліджень та технологій (19 січня 1968 р., Лондон); Угода про співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища (21 травня 1974 р., Лондон); Угода про співробітництво у галузі медицини та охорони здоров'я (26 листопада 1985 р., Лондон); Угода про запобігання інцидентів на морі за межами територіальних вод (15 липня 1986 р., Лондон); Угода про врегулювання взаємних фінансових та майнових претензій, які виникли до 1939 року (5 січня 1968 р., Лондон); Угода про співробітництво у галузі вивчення, дослідження і використання космічного простору в мирних цілях (31 березня 1987 р., Лондон); Обмін нотами про інспекційні права за Договором між США і СРСР про ліквідацію ракет середньої і малої дальності (21 грудня 1987 р., Лондон); Угода про оперативне сповіщення про ядерні аварії та обмін інформацією стосовно експлуатації ядерних установок і управління ними (10 квітня 1990 р., Москва) [12, арк. 1-2].

Успішність діалогу та співпраці між країнами на двосторонньому та багатосторонньому рівнях в контексті сучасних міжнародних процесів в Європі, спільне бажання розвивати і примножувати здобутки двосторонніх взаємин засвідчив Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва та координації між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ та у справах Співдружності Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії (12 квітня 2000 р., Київ) [8]. Документ став результатом значної попередньої роботи дипломатичного корпусу країн, засвідчив тісну, регулярну, стабільну та конструктивну співпрацю їх зовнішньополітичних відомств і дипломатичних представництв. Меморандум має важливе значення для всього комплексу українсько-британських відносин, адже визначає ключові напрями та проблемні питання діалогу відповідно до нових потреб та завдань двосторонньої співпраці. Він засвідчує проведення регулярних (як мінімум один раз на рік) зустрічей міністрів закордонних справ або їх заступників з актуальних питань, які становлять сферу обопільного зацікавлення: 1) двосторонні відносини і контакти у політичній, економічній, культурній та інших сферах; 2) військово-політичні питання; 3) економічні питання, включно із здійсненням економічних реформ в Україні; 4) співробітництво між правоохоронними органами щодо протидії „відмиванню” грошей та організованій злочинності; 5) обмін інформацією з метою координації дій, спрямованих на врегулювання регіональних конфліктів; 6) співробітництво в ООН та інших міжнародних організаціях; 7) розвиток відносин Україна–ЄС; 8) питання торгівлі та інвестицій; 9) питання нерозповсюдження зброї, експортного контролю і спільних дій з підтримки санкцій ООН [8, арк. 1-2]. Передбачено у випадку необхідності проведення двосторонніх консультацій під час роботи міжнародних організацій та форумів, взаємне заохочення розвитку міжпарламентської співпраці та продовження діалогу щодо вдосконалення договірно-правової бази відносин між країнами.

Протягом 2001–2004 рр. сторони зосередили увагу на розробці низки важливих двосторонніх договірних актів у військовій сфері, що засвідчило її

пріоритетність для розвитку двосторонніх відносин та спільність інтересів у справі розбудови системи колективної безпеки. Значна увага фахівців України та Великої Британії до поглиблення правової бази військової співпраці зумовлена розширенням відносин України з НАТО та успіхами у виконанні двосторонньої програми міждержавного співробітництва. У травні 2002 р. Рада національної безпеки та оборони України прийняла рішення щодо вступу до НАТО як кінцевої мети співробітництва України з Північноатлантичним Альянсом. У зв'язку з цим перед військовими відомствами обох країн постала необхідність вдосконалення та розширення напрямів співпраці у відповідності з новими реаліями двосторонніх взаємин, особливостями регіонального та світового розвитку. На це був спрямований Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполученого Королівства щодо співробітництва у військовій сфері, підписаний 10 вересня 2001 р. в Лондоні [9]. Документ доповнював міжвідомчий Меморандум від 1993 р. та Протокол 1996 р. новими актуальними пунктами: проведення консультацій з управління оборонними ресурсами, включаючи оборонний бюджет і кадрову політику; здійснення спільних наукових досліджень; обмін досвідом щодо захисту довкілля, переробки та утилізації озброєнь і військової техніки; співпраця у галузі охорони здоров'я та організації відпочинку військовослужбовців; розвиток контактів з питань військової історії, військових традицій, спорту, співпраця між військовими редакціями та видавництвами; спільні переговори, конференції, семінари, симпозиуми. Документ засвідчив вихід українсько-британських відносин у сфері військового співробітництва на якісно новий рівень.

З огляду на успішну військово-навчальну та миротворчу співпрацю країн привертає увагу двостороння міжвідомча Технічна угода щодо надання підтримки з боку Міністерства оборони України підрозділу Збройних Сил Великої Британії під час проведення спільних українсько-британсько-польських навчань „Козацький степ–2003” (12 серпня 2003 р., Київ–Лондон) [16]. Угода детально регламентує участь британського військового контингенту

у традиційних щорічних миротворчих тактичних навчаннях аеромобільних підрозділів сухопутних військ для відпрацювання спільних дій в можливих операціях з підтримки миру під егідою ООН, пошуково-рятувальних та гуманітарних операціях у зоні етнічних конфліктів. Текст угоди становить значний практичний та науковий інтерес, адже дає можливість дослідити масштаби, особливості організації та забезпечення військових навчань, що стали одним із найбільш успішних напрямів українсько-британського військового співробітництва. Ретельний підхід до проведення навчань у 2003 р. значною мірою зумовлений спільною участю країн у проведенні міжнародної операції з підтримання миру в Іраку.

Поглиблення військової співпраці між Україною та Великою Британією, зростаючий рівень довіри між партнерами засвідчило підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Великої Британії щодо обміну та взаємної охорони інформації з обмеженим доступом у сфері оборони, що відбулося у вересні 2004 р. під час проведення тристоронніх навчань „Козацький степ–2004” на полігоні в Солсбері (Англія) [10]. Підписання документу завершило тривалий підготовчий процес, в якому брали участь фахівці зацікавлених відомств та міністерств обох країн.

Свідченням незмінності курсу України на реформування власних збройних сил у відповідності до стандартів НАТО і зростання підтримки цього процесу з боку британського уряду стало тимчасове надання Міністерству оборони України цивільного радника з питань оборони, оформлене в окремому меморандумі від 12 листопада 2004 р. [11]. Повноваження та обов'язки радника передбачали надання консультацій щодо реформування Збройних Сил України з питань стратегічного оборонного планування, розробки бюджету та менеджменту ресурсів, реструктуризації і розвитку кадрової політики, розвитку та поглиблення співпраці України з європейськими та євроатлантичними структурами безпеки, сприяння отриманню необхідної міжнародної допомоги. Меморандум передбачений на три роки із можливістю автоматичного

продовження, що засвідчує довготривалість та перспективність інтересів британського уряду і військових структур у співпраці з українськими колегами.

Проаналізувавши договірно-правову базу двостороннього співробітництва між Україною і Великою Британією, можемо сформулювати наступні висновки.

Українсько-британські відносини ґрунтуються на розгалуженій, різнорівневій та універсальній нормативно-правовій базі, в основу якої закладено загальні принципи і норми міжнародного права із врахуванням специфіки розвитку сучасних міжнародних відносин. За нашими підрахунками на кінець 2004 р. між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії укладено 40 двосторонніх документів, 10 з яких оформлені за правонаступництвом від колишніх радянсько-британських відносин.

Переважає більшість двосторонніх договірних документів укладена протягом 90-х років ХХ ст., або протягом першого десятиліття розвитку українсько-британських відносин в нових історичних умовах. На перші роки цих відносин припадає підписання базових двосторонніх актів, насамперед Договору про принципи відносин та співробітництво, Спільної декларації (вересень 1992 р.), Меморандуму про взаєморозуміння з питань військових контактів і співробітництва тощо. Договірно-правова база охоплює різноманітні напрями і сфери співпраці сторін, що дозволяє стверджувати про належну юридичну основу для розвитку якнайширших взаємин між Україною та Великою Британією. Насамперед це стосується політичної (загальнополітичні питання і дипломатичні відносини) та військової співпраці. Документи, що регулюють відносини між країнами у зазначених сферах, складають більше половини усіх двосторонніх договірних актів. Договірні акти з питань військової співпраці (ширше – сфери безпеки) складають третину усієї договірно-правової бази українсько-британських відносин. Це відображає зацікавленість країн у поглибленні співробітництва у цій сфері та розвитку партнерських стосунків.

Незважаючи на вагомі напрацювання у справі правового забезпечення двостороннього співробітництва між Україною та Великою Британією, їх

договірною-правова база потребує постійного доповнення та розширення, враховуючи зміни в сучасних міжнародних відносинах та зростаючу динаміку співпраці. З огляду на масштабний розвиток інтеграційних процесів в Європі з початку XXI ст. та поступове поглиблення участі у них України, у найближчому майбутньому потребуватиме доповнення та розширення редакція базового Договору про принципи відносин та співробітництво і ряду інших актів, особливо в частині співпраці України та Великої Британії в рамках європейських та євроатлантичних структур.

Договірною-правова база двостороннього співробітництва між Україною та Великою Британією, створена спільними зусиллями сторін протягом 1991–2004 рр., дозволяє здійснювати об'єктивне дослідження динаміки, тенденцій, основних напрямів та особливостей взаємин між країнами на різних етапах та рівнях їх розвитку. Насамперед це стосується політичної та військової співпраці.

Отже, Україна і Велика Британія на початку 90-х років XX ст. отримали можливість розвивати стабільне, повноцінне і конструктивне співробітництво на міждержавному рівні. Кожна з країн пройшла до цього тривалий історичний шлях. Ці шляхи періодично перетиналися, проте в силу історичних обставин не мали змоги рухатися паралельно, в одному напрямі до реалізації спільних завдань, цінностей та майбутнього обох країн. В результаті геополітичних трансформацій наприкінці драматичного XX ст., пов'язаних із докорінною зміною в системі міжнародних відносин – ліквідацією тоталітарних режимів в країнах Центральної та Східної Європи, розпадом СРСР і завершенням „холодної війни”, виникли реальні можливості для налагодження і розвитку тісних взаємин між незалежною Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії.

Велика Британія як одна з провідних держав євроатлантичного простору здійснює істотний вплив на політико-економічні та гуманітарні процеси в Європі і світі. Окрема позиція країни щодо євроінтеграції, союзницькі відносини із США, економічні можливості та міжнародний політичний вплив

на різних рівнях, гуманітарні ресурси є запорукою значних можливостей країни на континентальному рівні та активізації європейського напрямку її зовнішньої політики. До сфери інтересів Британії у постконфронтаційний період увійшли країни Центрально-Східноєвропейського регіону, яким її керівництво надає вагому роль у розбудові сучасної Європи. Цим зумовлена готовність Великої Британії співпрацювати з країнами молоді демократії (включно з Україною) щодо їх залучення до загальноєвропейських процесів, здійснення ринкових демократичних реформ.

Налагодження повноцінних міждержавних взаємин з провідними країнами Європи і світу відіграло важливе значення для утвердження України на міжнародній арені у статусі повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Це підтверджує розбудова правових засад двосторонньої співпраці нашої країни з Великою Британією, які формують міцні підвалини для подальшого розвитку відносин між країнами у XXI столітті.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3.1. Російський фактор у міждержавних взаєминах

Логіка геополітичних трансформацій детермінує високу залежність розвитку держави від зовнішніх чинників. Історія свідчить, що зовнішньополітичний курс середніх і малих держав (до першої групи за рівнем розвитку та міжнародним впливом сьогодні більшість вчених зараховують Україну), які перебувають у кризовій ситуації, не може бути цілком самостійним. На нього здійснюють сильний вплив більш могутні, заможні країни та міжнародні структури. Водночас зрозуміло, що кожна країна має справу у сфері міжнародних відносин з багатьма партнерами, які дбають про свої інтереси. Тому така залежність притаманна і провідним країнам світу, особливо в умовах всеохоплюючих глобалізаційних процесів.

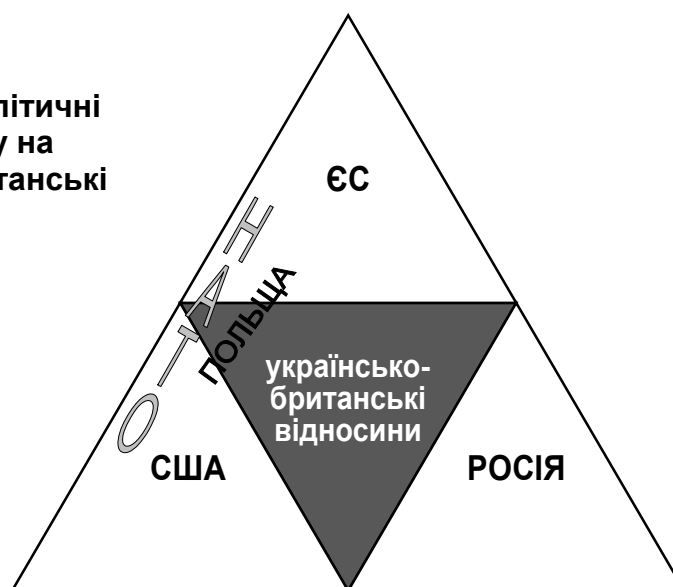
Поряд із усталеною політикою „балансу сил” в міжнародних відносинах на провідні позиції в нових геополітичних умовах виходить політика „балансу інтересів”, яка створює можливості для конструктивного діалогу їх суб’єктів. Саме інтереси (загальнолюдські, регіональні, національні, групові, індивідуальні), необхідність їх реалізації визнаються засадничим принципом та головним рушієм взаємодії суб’єктів міжнародного життя. Тому ефективність міжнародної політики держави та здійснення системи міждержавних відносин залежить не лише від стратегії і тактики відстоювання власних інтересів, але й від здатності погодити їх з інтересами своїх партнерів.

Не стали винятком і українсько-британські відносини, які необхідно розглядати в контексті глобальних світових процесів сучасності, враховуючи міжнародну ситуацію, наявність інтересів у провідних держав і міжнародних формувань регіонального, континентального та світового значення. На становлення і розвиток взаємин між Україною та Великою Британією в нових

геополітичних умовах впливає низка основних об'єктивних геополітичних чинників – впливових учасників сучасної міжнародної політики. Їх вплив зумовлений історико-культурним досвідом і геополітичними детермінантами розвитку обох країн. До них відносимо Росію, США та ЄС. Застосування такого підходу – висвітлення геополітичних умов становлення і розвитку українсько-британських відносин через комплексний аналіз особливостей здійснення впливу на них системи ключових геополітичних чинників, дає можливість здійснювати поглиблене вивчення окремих напрямів та ключових аспектів проблематики співпраці між Україною та Великою Британією з урахуванням особливостей геополітичної орієнтації країн та специфіки здійснення їх зовнішньої політики.

Схема 1. Геополітичні чинники впливу на українсько-британські відносини [авт.]

Особлива роль Росії в українсько-британських відносинах зумовлена об'єктивними обставинами – історико-культурними, політичними та економічними зв'язками України і Росії, зацікавленням британських урядових кіл у співпраці з Російською Федерацією насамперед в політичній та економічній сферах, врахуванням Україною та Великою Британією її позицій з актуальних питань міжнародної політики.

Кризова ситуація та наступний процес розпаду СРСР зумовили серйозне занепокоєння і тривогу у керівництва провідних західних країн, включно з Великою Британією. Прем'єр-міністр М. Тетчер, яка підтримувала дружні стосунки з останнім лідером СРСР М. Горбачовим, негативно поставилася до

наростання дезінтеграційних процесів. Це було викликано британськими консервативними традиціями, що зумовлюють обережне ставлення до політичних змін як в середині країни, так і у світі, та очевидною неготовністю до різкої зміни геополітичної розстановки сил, яка насамперед означала ліквідацію усталеної системи безпеки часів „холодної війни”.

Британський уряд майже до остаточного розпаду СРСР продовжував підтримувати центральну владу. Однак така політика не знаходила одностайної підтримки в суспільстві, піддавалася критиці англійськими експертами, які звертали увагу на посилення тенденцій унезалежнення в республіках та невідворотного послаблення центральної влади [197, р. 3]. Незважаючи на підтримку британським урядом Б. Єльцина під час серпневого путчу у 1991 р. та наступний візит Дж. Мейджора до Москви, єдиним центром влади все ще вважався Президент СРСР. Зазначимо, що офіційне визнання незалежності України Сполученим Королівством відбулося 31 грудня 1991 р., тобто після відставки 25 грудня М. Горбачова. До слова, політолог і філософ Ж.-Ф. Ревель назвав таку політику Заходу щодо країн пострадянського простору „короткозорою” і „лицемірною” [85, с. 107].

Після офіційного розпаду СРСР керівництво Великої Британії серед пострадянських країн надало пріоритет відносинам з Росією, яку бачили в ролі лідера і складової частини новоствореного СНД. Для цього були об’єктивні причини. По-перше, Росія мала гарантувати безпеку у конфліктному та непередбачуваному пострадянському регіоні. По-друге, в Лондоні були зацікавлені у тому, щоб хтось ніс відповідальність за виконання міжнародних зобов’язань колишнього СРСР, включно з угодами про роззброєння, забезпечував виплати величезних (понад 70 млрд. дол.) боргів. Це могла тоді здійснити лише Росія, що зумовило визнання її як правонаступниці СРСР та надання їй основної частки фінансового кредитування і допомоги.

Зазначені тенденції у політиці Великої Британії викликали достатньо песимістичну оцінку розвитку українсько-британських відносин з боку Посольства України у цій країні. У політичному листі до МЗС від 1993 р.

йдеться про те, що „за історичною інерцією в Лондоні продовжують розглядати Росію як свого основного партнера на Сході” [44, арк. 2]. Відзначено, що політика Великої Британії щодо України „часто залежить” від позицій її атлантичних союзників, насамперед США, та від „оглядання” на Росію. Однак у звіті посольства про роботу за вересень 1992 – лютий 1993 рр. зазначається, що у той же час у Великій Британії „не знайшла підтримки претензія Росії бути єдиною спадкоємицею колишнього СРСР” [28, арк. 3]. У британських урядових колах існувало розуміння приналежності України до Європи та не викликав сумнівів її намір інтегруватися до євроструктур, що не було характерним для Росії як євразійської держави. В основі політики Великої Британії щодо України було ставлення до неї як до „потенційно економічно розвиненої середнього розміру європейської держави, яка вже зараз відіграє помітну політичну роль у світі” [28, арк. 4].

Абсолютна орієнтація на Росію західних країн не мала раціонального довготривалого підґрунтя, адже на пострадянському просторі утворилося ще чотирнадцять держав, троє з яких мали ядерні арсенали (Україна, Білорусь, Казахстан). Надії на Росію, яка переживала глибоку соціально-економічну кризу, як на одноособового гаранта безпеки для країн-членів СНД викликали застереження. При наявності в Росії значного ядерного потенціалу та збройних сил збереження „єдиного стратегічного простору” призвело б до її подальшого військово-політичного домінування та військової присутності за межами державних кордонів. До того ж в країн Заходу виникло розчарування, зумовлене неможливістю швидкої та ефективної економічної стабілізації в Росії, нестабільною внутрішньополітичною ситуацією і, як наслідок – непередбачуваністю подальшого розвитку країни [116, с. 51]. Ці обставини сприяли збільшенню їх уваги до інших держав пострадянського простору, насамперед до України.

Активізації українсько-британських відносин значною мірою сприяли ратифікація Україною угоди СТАРТ-1, приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та відмова від ядерного арсеналу, що було

юридично оформлено у 1994 році. Не вдаючись до оцінки усіх позитивів та негативів добровільної відмови нашої країни від ядерного арсеналу, можемо стверджувати, що 1994 рік став переломним у відносинах України із країнами Заходу, створивши навколо неї якісно нову геополітичну ситуацію. На думку Р. Волчука, до цього часу Україна не фігурувала у стратегічних планах Заходу. Зміни наступили на рубежі 1993–1994 рр., коли НАТО стало на шлях розширення, в Росії відбувалася політична криза, спостерігалось політичне зближення Москви і Мінська, досягла апогею війна в Чечні [93, р. 105]. Зміну політики британського уряду у відносинах з Україною можемо простежити на прикладі вирішення кримської проблеми.

За умов нестабільної внутрішньополітичної ситуації в Росії та втручання її керівництва у внутрішні справи сусідніх країн уряд Великої Британії підтримав українське керівництво під час російсько-українського конфлікту навколо т. зв. „проблеми Криму”, який став об’єктом територіальної суперечки між двома найбільшими державами колишнього СРСР. Відзначимо конструктивну позицію Посольства Великої Британії в Україні, яке з початку своєї роботи розпочало діалог з керівництвом півострова, застерігаючи його від „необачних дій, що можуть призвести до економічної блокади регіону” [21, арк. 64]. За повідомленнями прес-служби Посольства України у Великій Британії, 2 жовтня 1993 р. перед його стінами у Лондоні відбулася демонстрація протесту кримських татар проти дискримінаційного закону про парламентські вибори, прийнятого незадовго до того Верховною Радою Криму. Як зазначали представники демонстрантів, акція була спрямована насамперед проти кримської влади і не мала антиукраїнського характеру [43, арк. 7]. У березні 1994 р. Британський Посол в Україні С. Хіманс під час зустрічі з Міністром закордонних справ України запевнив, що Велика Британія повністю поділяє позицію України з проблем Криму [24, арк. 33].

Британські урядові кола чітко визначили власну політичну позицію у цій справі, надавши на певному етапі свої послуги з дипломатичного посередництва у переговорах між конфліктуючими сторонами. Офіційну

позицію Великої Британії висловив Міністр закордонних справ Д. Херд під час візиту до Києва у травні 1994 року. На підсумковій прес-конференції він зазначив: „Британська позиція в цьому питанні є гранично чіткою і ясною: Крим є складовою частиною України, він знаходиться в межах кордонів України, визнаних світовим співтовариством. Таким чином, непорозуміння мають вирішуватися урядом України та керівництвом Криму і вони повинні бути вирішені без застосування сили або силових методів” [125, с. 88]. Міністр наголосив, що аналогічну думку висловили Президент Російської Федерації Б. Єльцин і Прем'єр-міністр Росії В. Черномірдин, з якими він мав бесіду перед від'їздом до Києва. Дуглас Херд високо оцінив дії керівництва України з врегулювання кримської кризи [30, арк. 146].

Розглядаючи вплив російського фактора на розвиток українсько-британських відносин, не можемо оминати проблеми стереотипного сприйняття України британським суспільством, особливо в першій половині 1990-х років. Як зазначали дипломати обох країн, переважна більшість громадян Великої Британії мало знали про СРСР, не кажучи про Україну. Для них існувала або Росія, або радянська Росія. Тому трансформацію на цих теренах вони сприйняли як трансформацію Росії. Однак, як зазначає перший Посол України у Великій Британії, це переважно не стосувалося вищих ешелонів влади та інтелігенції [255]. Посол Сполученого Королівства С. Хіманс у 1993 р. відзначав курйозний випадок, коли йому надійшов лист із Англії з підписом „Посольство Великобританії. Київ. Російська Федерація” [179, с. 7]. Чимало таких курйозів було під час візитів українських високопосадовців до Лондона. Британські експерти М. Едмонс (директор Центру дослідження оборони і міжнародної безпеки) та Дж. Шерр (провідний науковий співробітник Центру дослідження конфліктів Академії оборони Великої Британії), які тривалий час працюють в Україні та обізнані із її внутрішньо- та зовнішньополітичними проблемами, зазначали, що уявлення про Україну у громадськості та частини еліти країн Заходу є надто спрощеним. Воно віддзеркалює типове занепокоєння замість інтересу і є загалом негативним

[191, с. 47]. На думку М. Едмонса, міжнародне співтовариство, наприклад британці, дуже мало або й нічого не знають про Україну, а тому вона „не має ніякого іміджу, просто через загальну непоінформованість або необізнаність” [191, с. 46]. У першій половині 1990-х рр. переважно негативний імідж нашої країни формувався завдяки інформації про наявність загрозового обсягу ядерної зброї, наслідки аварії на ЧАЕС, екологічні проблеми, міжнаціональну напруженість із значною імовірністю розпаду країни, економічні проблеми, що знайшло відображення у провідній британській пресі. Матеріали, які стосувалися України, переважно містили інформацію про критичний економічний стан держави, політичне протистояння в парламенті, проблемний військово-промисловий комплекс, а також нестабільність, пов’язану з різноспрямованою зовнішньою орієнтацією регіонів та відсутністю нової Конституції [193, с. 10].

Посольству України у Великій Британії довелося активно реагувати на спроби розгорнути антиукраїнську кампанію в британській пресі у зв’язку з окремими випадками під час участі українських військовослужбовців у діяльності військ ООН в Боснії, операціями з продажем озброєнь, ситуацією в Криму та особливо проблемою ядерного роззброєння. Навколо останньої відбувалося явне нагнітання ситуації, часто підігрите певними зацікавленими політичними колами з-за кордону. Прикладом цьому є статті під заголовками „Радянський ядерний арсенал. Роздратований Київ лають в Кремлі” („The Times”, 1993, April 8) та „Ні” прощання із зброєю тепер” („The Financial Times”, 1993, April 13) [44, арк. 6], в яких Україну звинувачували у навмисному затягуванні справи ядерного роззброєння, а дії її керівництва трактувалися як безвідповідальні. У газетах „The Times”, „The Guardian” та „Observer” опубліковані листи Посла України С. Комісаренка з роз’ясненням офіційної політики України, полемікою щодо її перекручення, які мали певний резонанс. Для прикладу, 25 травня 1994 р. на сторінках „The Times” надруковано лист, у якому посол висловив незгоду з опублікованим редакційним коментарем „Неспокійний Крим”. У матеріалі без підпису зазначалося, що тодішнє

становище в Криму пов'язане з непослідовністю Києва у проведенні свого загальнополітичного курсу на всій території країни. Посол небезпідставно звинуватив редакцію у підтримці кримського сепаратизму [143, с. 2]. Однак, незважаючи на такого роду публікації, він оцінив позицію Великої Британії щодо України на початку 1990-х рр. як в цілому „очікувально-позитивну” [144, с. 3].

На середину 90-х років ХХ ст. відбулося посилення позицій України у зовнішній політиці Великої Британії. Основними чинниками, що зумовили перегляд британської урядової політики, були ядерне роззброєння України, дестабілізація нехай хисткого, все ж паритету сил і безпеки на пострадянському просторі у результаті загострення протиріч в українсько-російських відносинах, наростання реваншистських настроїв у Росії та відродження гегемоністських тенденцій у російській політиці, де на той час виникла реальна загроза повернення до влади комуністів. У цій ситуації Україна, уже фактично без ядерної зброї, виглядала більш привабливо і, природно, як друга за величиною та сукупним потенціалом пострадянська країна, почала за певних умов розглядатися британським урядом у якості чинника стабільності та стримування російських амбіцій. Цими умовами були, насамперед, проведення економічних реформ, поширення демократії та залучення до співробітництва із провідними західними інституціями. На сторінках „The Times” опубліковано статтю, в якій йшлося про необхідність підтримки Заходом України в умовах намагання Росії посилити вплив на колишні радянські республіки [101, с. 67]. Один із чільних британських дипломатів, безумовно враховуючи позицію вищого керівництва країни, висловив як на той час знакову фразу: „...У Великої Британії зростає розуміння значення України як одного з ключових факторів європейської політики, особливо на фоні посилення неогегемоністських тенденцій у зовнішній політиці Росії” [32, акр. 1].

Відбулася активізація українсько-британських двосторонніх політичних контактів на найвищому рівні. У вересні 1995 р. Київ відвідав Міністр закордонних справ Великої Британії М. Ріфкінд, який виступив в Інституті

міжнародних відносин з доповіддю під промовистою назвою „Велика Британія неухильно підтримуватиме вас”. Наступного місяця міністр у своєму виступі в Королівському інституті міжнародних відносин зазначив: „Нам слід підтримати виникнення незалежних держав на основі давніх націй, таких, як Вірменія, Грузія, і насамперед Україна” [80, с. 271]. У липні цього ж року делегація України була запрошена до Лондона на міжнародні переговори щодо ситуації в Боснії як учасник миротворчої операції. Наприкінці 1995 р. з офіційним візитом в Лондоні побував Президент України Л. Кучма, а в квітні 1996 р. Київ відвідав Прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор. Посилену увагу світового співтовариства до нашої країни в контексті майбутнього візиту яскраво проілюструвала на своїх сторінках європейська та російська преса. „The Times” у редакційній статті підкреслювала: „Стабільність на Сході залежить від сильної, процвітаючої і вільної України...”, а російське видання „Известия” застерігало, що „проти Москви Лондон пустить у хід українську карту” [166, с. 4]. Необхідно зазначити, що Дж. Мейджор здійснив візит до Києва напередодні зустрічі лідерів країн „Великої сімки” та Росії в Москві.

Поряд із численними деклараціями сторонам вдалося здійснити конкретні кроки, спрямовані на поглиблення партнерських стосунків як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. Закладено основи договірно-правової бази міждержавних відносин, розпочато економічну, широку військову та гуманітарну співпрацю. Зазначимо, що уряд Великої Британії підтримав розвиток співпраці Україна–НАТО, сприяв якнайшвидшому укладенню Угоди про партнерство та співробітництво і Тимчасової торговельної угоди між Україною і ЄС, а британський Парламент одним з перших в Європі (другий після іспанських Кортесів) їх ратифікував. Також Британія активно сприяла вступу України до Ради Європи, підтримуючи випередження нею Росії у цьому процесі [36, арк. 96].

У травні 1997 р. в Києві підписано Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Росією, що значною мірою стало можливим завдяки врегулюванню конфліктів територіального характеру та певних

компромісів з обох сторін. Британський журнал „The Economist” у редакційному матеріалі з цього приводу зазначав, що після п’яти років затягування Росія нарешті приймає як реальність українську державність і визнає кордони України [200, р. 3].

Необхідно врахувати, що Росія традиційно продовжувала розглядати Україну як сферу свого впливу, а не як рівноправного стратегічного партнера, проявляючи імперські амбіції і статус домінуючої ланки у відносинах між країнами пострадянського простору, прагнучи втягнути її в нові інтеграційні структури, як-от союз Росії–Білорусі, або через зміцнення структур СНД. Такі кроки російської влади, як прийняття Державною Думою Російської Федерації Постанови „Про поглиблення інтеграції народів, які об’єднувалися в СРСР” від 15 березня 1996 р., скасування Постанови Верховної Ради СРСР від 12 грудня 1991 р. „Про денонсацію Договору про утворення СРСР” та прийняття Постанови „Про юридичну силу для Російської Федерації результатів референдуму в СРСР від 17 березня 1991 року”, стурбували не лише політиків та громадськість західних країн, але насамперед країн-сусідів. Не відповідало національним інтересам Росії і прагнення України вступити до НАТО, з яким у липні 1997 р. остання уклала Хартію про особливе партнерство. Як відповідь на тиск Росії політична еліта України у зовнішній політиці на той час переважно орієнтувалася на Західну Європу та США. Тогочасну позицію української дипломатії висловив у 1996 р. в інтерв’ю російському часопису Британії „Европейский Вестник” Посол України у Великій Британії С. Комісаренко: „Якщо російська держава сьогодні прагне стати відкритим демократичним суспільством, що поважає права інших країн, визнає повну незалежність України, тоді ми з Росією – стратегічні партнери, і ми йдемо одним шляхом. Якщо ж в Росії переможуть сили, які пропагують неповагу до інших народів, тоді наші дороги розходяться. Україна прагне бути незалежною і демократичною, жити в благополуччі спільно із світовим співтовариством, насамперед з Росією та іншими сусідами” [254].

Зацікавлення Заходу, зокрема Великої Британії, у незалежній і стабільній Україні вкотре проявилось у 1999 р., що був позначений виборами Президента. Видання „The Economist” у статті під назвою „Чи може Україна повернутися до Росії ?” зазначало, що близько восьми років після здобуття незалежності багато кандидатів на президентських виборах в Україні заявили про прагнення повернути старі часи, а принаймні три з семи найбільш вагомих кандидатів хочуть повернення Радянського Союзу у тому чи іншому вигляді з Україною у його складі [200, р. 3].

Певний вплив на розвиток зовнішньополітичних взаємин у трикутнику „Україна – Велика Британія – Росія” відіграла Косовська криза 1999 року. Вона спричинила напругу в російсько-британських відносинах (особливо на фоні процесу розширення НАТО на схід) і зближення позицій (солідаризація із слов’янами-сербамі) Росії та України. Велика Британія взяла активну участь у війні проти Югославії в одній коаліції із США і НАТО. Однак напружені стосунки, спричинені розходженнями у зовнішньополітичних пріоритетах між Росією та Великою Британією, тривали недовго і на міждержавному рівні фактично виявилися лише у відкладенні з ініціативи російської сторони на три місяці візиту до Лондона Міністра закордонних справ Росії С. Іванова [274]. Зазначимо, що Верховна Рада України у заяві від 26 березня 1999 р. засудила військову операцію НАТО „Союзницька сила” проти Югославії, а ліві сили зажадали від Президента виходу із програми „Партнерство заради миру”. У той час, коли ліві трактували дії НАТО як такі, що підривають суверенітет держави, праві політичні сили намагалися уникнути прецеденту, який Росія, можливо, використовувала б у своїх інтересах у відносинах з Україною. Не дивлячись на значний тиск, Президент залишився стійким у зобов’язанні щодо поглиблення відносин з Альянсом [93, р. 109]. Київ відхилив ініціативи Мінська і Москви, що прагнули об’єднати зусилля проти дій НАТО.

Необхідно зазначити, що загострення Косовської кризи та політичного протистояння навколо неї не мало істотного впливу на українсько-британський міждержавний діалог і на військову співпрацю, спонукало сторони до

інтенсифікації переговорів з актуальних міжнародних проблем. Відбувалися консультації українських та британських дипломатів і військових, включно в рамках контактів Україна–НАТО. Британська сторона була ознайомлена з позицією України, яка полягала у підтримці політичного врегулювання ситуації в Косово на основі збереження територіальної цілісності Югославії і надання широкої автономії краю [47, арк. 14]. На порядку денному переговорів, серед іншого, стояли питання значних економічних втрат України, насамперед у торгівлі, від тривалого конфлікту, можливості їх часткових компенсацій, а також можливості підтримки Україною нафтового ембарго проти Югославії, про що прохала британська сторона. Основні положення запропонованого Президентом України плану з врегулювання конфлікту стали основою для розробки подальших пропозицій на міжнародному рівні, насамперед принципів „Великої вісімки” [27, арк. 11].

З кінця 2000 р. з приходом до влади в Росії Президента В. Путіна спостерігалось значне піднесення у російсько-британських відносинах. Т. Блер став першим лідером Заходу, який прибув до Росії (березень 2000 р.) для встановлення особистих контактів з В. Путіним ще до його обрання Президентом. Цей візит відбувся навіть всупереч міжнародним протестам щодо політики Росії на Північному Кавказі. Здобувши перемогу на виборах, В. Путін перший закордонний візит здійснив саме до Великої Британії (квітень 2000 р.). Запорукою розвитку російсько-британських партнерських відносин стало налагодження хороших персональних стосунків між двома лідерами. Дослідники зазначають, що Т. Блер фактично відродив роль Британії як своєрідного зв'язкового між США та Росією (раніше – СРСР), а сам Прем'єр, за аналогією з М. Тетчер, скористався можливістю стати головним знавцем Кремля і пропагандистом В. Путіна на шляху його утвердження в колі світових лідерів [78, с. 99]. Для Росії та особисто В. Путіна розвиток партнерства з Британією, яке стосувалося не лише політичної сфери відносин, було великим успіхом. Виступаючи на прес-конференції під час зустрічі лідерів двох країн, що відбувалася 21-22 грудня 2001 р. в Чекерсі (Англія), Т. Блер

охарактеризував відносини між країнами як „найтісніші за багато років” [284]. Наприкінці жовтня 2001 р., британський Міністр закордонних справ Дж. Стро під час візиту до Москви виступив з промовою в Державній Думі, яку англійські політологи оцінили як „нове слово” у відносинах двох держав. Урядовець, серед іншого, наголосив, що двосторонні відносини країн повинні будуватися не на „балансі сил, а на балансі довіри” [115, с. 25].

Логіка такої політики британського керівництва полягає у наступному. Країна у цей час перебувала в процесі активного пошуку шляхів виходу на лідируючі позиції в ЄС, що неодмінно передбачало суперництво із т. зв. „ядром” Співтовариства – Німеччиною та Францією. З огляду на особливості своєї геополітичної ролі Британія змушена шукати власних союзників за межами ЄС. Т. Блер не упустив можливості заміни трикутника „Москва – Берлін – Париж” на вісь „Лондон – Москва”. Склалися передумови для позиціонування Великої Британії як головного європейського партнера Росії на євроатлантичному напрямі. При цьому британський істеблішмент виявив готовність до оправдання та підтримки дій російського керівництва на Північному Кавказі. Баронеса Кокс під час дебатів у Палаті лордів (липень 2000 р.) висловила критику на адресу британських ЗМІ, які, на її думку, подавали здебільшого негативну, однобоку інформацію про Росію і навіть „демонізували її”. Лорд Хауел характеризував ситуацію в Чечні не інакше, як „ерозію, заколот, дезінтеграцію та беззаконня”. „Якби його не зупинити, це означало б розпад усієї Російської Федерації”, – зазначав лорд [100, с. 76].

Насичений російсько-британський діалог використовувався для погодження позицій сторін щодо проблем тероризму, Афганістану, Іраку тощо. Створено російсько-британську робочу групу з протидії міжнародному тероризму. Теракти в США 2001 р. і створення антитерористичної коаліції сприяли потеплінню загального клімату безпеки в євроатлантичному регіоні через пом’якшення позиції Росії щодо розширення НАТО і політики США. За ініціативи британського Прем’єра у травні 2002 р. започатковано нову Раду Росія–НАТО для обговорення широкого кола питань безпеки.

Суперництво Британії з Німеччиною за першість в ЄС мало вагоме економічне підґрунтя, яке стосувалося насамперед транспортування російських енергоносіїв до Європи. У той час, коли Росія розробляла план запуску транзитного шляху через Білорусь і Польщу до Німеччини в обхід України, провідні британські компанії „Royal Dutch/Shell Group” та „British Petroleum” зацікавилися перспективами транспортування нафти і газу через територію України до Європи. Британські компанії зуміли вчасно оцінити стратегічний характер українських транзитних можливостей для реалізації масштабних транспортних проєктів. Наприклад, перша компанія запропонувала проєкт міжнародного консорціуму по транспортуванню газу з Росії із використанням українських газопроводів та вивчала перспективи проєкту транспортування каспійської нафти нафтопроводом „Одеса–Броди”. Експлуатація останнього, після кількох років простоювання та пошуків вигідного інвестора, розпочалася в другій половині 2004 р. за участю російсько-британського концерну „ТНК–ВР” у реверсному напрямі.

З посиленням російсько-британських відносин українсько-британські відносини поступово відійшли на другий план. До негативних наслідків для України зовнішньополітичної ситуації у цей час можна віднести зростання взаємозалежності політики Росії, США і НАТО, посилення ролі Москви в сфері безпеки в межах СНД, зниження політичного значення України в рамках політики США і Європи щодо Росії у контексті регіональної безпеки. Поступово змінилися теми і загальний тон українсько-британського діалогу. Зазначимо, що на прес-конференціях В. Путіна і Т. Блера під час їх численних зустрічей (лише у 2000 р. їх було вісім на різних рівнях) про Україну говорилося лише раз, і то в непривабливому контексті, а саме щодо розслідування обставин катастрофи російського пасажирського літака над Чорним морем під час військових навчань Збройних Сил України в Криму на початку жовтня 2001 р. [266].

Негативний вплив на розвиток українсько-британських політичних відносин здійснило погіршення міжнародного іміджу керівництва України в

результаті резонансних справ щодо вбивства журналіста Г. Гонгадзе, „касетного скандалу”, а незабаром і „кольчужного скандалу” та внутрішньополітична нестабільність в країні. Росія, на відміну від західних держав, висловила йому однозначну підтримку. Такий розвиток подій, а також традиційна енергетична залежність господарства України від російських енергоносіїв та впевнена експансія російських капіталів зумовили різку зміну „багатовекторної” зовнішньополітичної орієнтації Києва в бік Москви. Незалежні українські експерти розцінили її як зміну характеру відносин з Росією через формування нового типу залежного партнерства [240]. До цього додалася позиція офіційного Києва як „євроображеного” у відповідь на невдачі у намаганнях внести конкретику у відносини з ЄС і НАТО. Аналіз розвитку відносин між Україною і Росією у 2002 р. вказує на збереження тенденції до прямого або опосередкованого тиску Москви на політику української влади, спрямованого на посилення впливу у політичній, економічній і гуманітарній сферах, інформаційному просторі нашої держави, та несприйняття української євроатлантичної політики. Одночасно Росія не бажала поступатися власними економічними інтересами заради добросусідських відносин, що проявилось в присутності у відносинах з Україною елементів „торговельної війни”.

Наступний 2003 рік вніс значні зміни в російсько-британські та українсько-британські відносини, вплинув на взаємини України та Росії. Наприкінці року відбулося різке погіршення перших у зв'язку із розбіжністю в позиціях сторін щодо війни в Іраку, наданням політичного притулку Британією російському медіа-магнату Б. Березовському та одному з керівників чеченської опозиції А. Закаєву. Британський часопис „The Financial Times”, висвітлюючи позицію британського керівництва у цих справах як суто юридичну і таку, що не має нічого спільного з політикою, у серпні 2004 р. зазначав, що „Кремль повертається до риторики часів „холодної війни” у скандалі довкола політичного рішення щодо опонентів Путіна”, і навів слова чільного британського дипломата: „Нам важко пояснити російським колегам, чому політик не може втрутитися у рішення суду. Проблема ось у чому: росіяни

вважають, що весь світ живе так, як вони” [252]. Негативний вплив на імідж країни і самого В. Путіна мала також ситуація навколо нафтового концерну „ЮКОС”.

В українсько-британських відносинах намітилися позитивні тенденції у зв’язку із направленням українського миротворчого контингенту до Іраку. Однак це не спричинило кардинальних змін у політиці Заходу щодо України, діалозі з її керівництвом, про що йтиметься у наступному параграфі.

Російсько-українські відносини, незважаючи на негативний резонанс навколо конфліктної ситуації щодо острова-коси Тузла в Азовському морі, наприкінці 2003 р. отримали шанс на новий імпульс завдяки укладенню чотирьохсторонньої угоди про Єдиний економічний простір (ЄЕП), до якого окрім Росії та України приєдналися Казахстан і Білорусь. Зазначимо, що лише у січні 2003 р., через 12 років після здобуття Україною незалежності, було укладено угоду з Росією про сухопутний кордон. В грудні 2003 р. підписано договір про співпрацю у використанні Азовського моря та Керченської протоки і визнання Азовського моря як внутрішніх вод обох країн. У березні 2004 р. парламенти України та Росії розпочали ратифікацію цих документів.

Підписання Договору про ЄЕП викликало неоднозначну реакцію як в Україні, так і за її межами та у черговий раз засвідчило ненадійність і непередбачуваність дій керівництва країни для західних партнерів. Значною мірою негативний резонанс навколо цієї події спричинив поспіх з укладенням і неясність змісту угоди, яка носила декларативний характер та засвідчила вияв активної політики Росії щодо втягування України в Євразійське співтовариство. Українська влада намагалася представити це новоутворення як логічний крок на шляху євроінтеграції України. Реакція керівництва Великої Британії на укладення цієї угоди була стримано-дипломатичною і засвідчила незмінність курсу її уряду у відносинах з Україною. Напередодні візиту до Києва наприкінці вересня 2003 р. Міністр з питань Європи МЗС Великої Британії Д. МакШейн у відповіді на запитання представника української преси, чи не суперечить членство України в ЄЕП євроінтеграційному шляху України,

дипломатично зазначив: „Було б нерозсудливо й недалекоглядно робити припущення, що підписання Україною угоди про ЄП на будь-яких умовах означає зовнішньополітичний вибір між ЄС та Росією. Міжнародні відносини не є настільки простими, і Велика Британія не розглядатиме ЄП з таких позицій” [244]. Іншу думку висловив британський експерт Дж. Шерр, зазначивши, що ЄП не відповідає принципам і підходам ЄС та сприятиме закріпленню пострадянської (антиринкової) економічної системи в Україні [257].

Подальші стосунки у трикутнику „Україна – Британія – Росія” великою мірою визначалися особливостями перебігу президентських виборів в Україні у 2004 р. та участю в них зацікавлених сторін, насамперед Росії. Незважаючи на зростання розбіжностей між українськими реаліями та західними стандартами, що спостерігалися протягом останніх років, Захід сприймав вибори як випробування на міцність української демократії. Більше того, перебіг та результати виборів в Україні визначено як такі, що матимуть вплив на інші країни пострадянського простору, найперше на Росію. Політична ситуація в Україні сприймалася з одного боку як тест на спроможність передачі влади на основі демократичних принципів та незалежно від Росії, а з іншого, як важливий крок у напрямку гарантування стабільності та безпеки в регіоні.

Політичне керівництво Великої Британії в особі Міністра закордонних справ Дж. Стро після другого туру виборів, що відбувся 21 листопада, оприлюднило заяву, в якій зазначило, що вибори „не відповідали значній кількості вимог” ОБСЄ, стандартам Ради Європи та іншим європейським нормам, і висловило занепокоєння з цього приводу [279]. Британська громадськість (журналісти, політики, вчені, експерти) активно коментувала ситуацію в Україні, а перші сторінки провідних часописів протягом листопада-грудня 2004 р. були практично повністю віддані інформаційно-аналітичним матеріалам про події українських виборів. Протягом першого тижня Помаранчевої революції опубліковано значну кількість матеріалів, присвячених аналізу значення подій в Україні для комплексу сучасних міжнародних

відносин. Серед основних проблемних питань, які піднімалися на шпальтах британської періодики, були роль Росії у виборах в Україні і перспективи відносин України, Росії та Європейського Союзу. Зустрічаємо промовисті заголовки: „Українські вибори розділяють Європу та Росію”, „Путін зустрічає напруженість з боку ЄС через українське голосування”, „ЄС дивиться критично на Москву через продовження виборів” („The Financial Times”), „Де „холодна війна” ніколи не закінчується”, „Путін застерігає Захід від ізоляції Росії”, „Боротьба України за ідентичність з часу розпаду Радянського Союзу” („The Guardian”), „Небезпечна гра Москви в українську рулетку” („The Independent”), „Ці президентські вибори також можуть змінити світ” („The Economist”) тощо.

Аналізуючи поточні матеріали в британській пресі протягом зазначеного періоду, простежуємо здебільшого критичне і навіть негативне ставлення британської громадськості до намагання російської сторони втручатися у внутрішні справи України. Кореспондент „The Independent” А. Крушельницький у статті „Небезпечна московська гра в українську рулетку” пише, що В. Путін в країнах, які межують з Росією, активно підтримує недемократичних лідерів, а також застосовує „сепаратистські сценарії”, проводячи аналогії з Молдовою [201, р. 2]. У редакційному матеріалі „The Times” підсумовує: „Дедалі більш самовпевнена Росія, яка з підозрою ставиться до НАТО і Євросоюзу, вбачає в Україні важливу ланку у побудові такого собі санітарного кордону. Водночас Москва має брати до уваги той факт, що світ пильно дивиться за тим, що відбувається в Україні” [205, р. 3]. „The Independent” на своїх шпальтах також вміщує ряд матеріалів про Україну у розділі європейських новин. В аналітичній статті під назвою „Шахова фігура, яку хоче мати Росія у своїй новій грі” зазначається, що для нової і дещо самовпевненої російської політики Україна знов мала б відігравати роль ключової фігури на шаховій дошці теренів колишнього Радянського Союзу. Для того, аби ця гра мала якийсь результат, Москва не може дозволити, щоб Україна вийшла з-під сфери її впливу [203, р. 4]. Видання підсумовує, що проєвропейські українці (прихильники В. Ющенко) бачать інше майбутнє для

своєї країни. Це майбутнє включає членство у НАТО і ЄС, західні стандарти життя, кардинально нижчий рівень корупції, а також вільну і чесну пресу.

Крізь призму численних думок про вибори в Україні кристалізується розуміння британською громадськістю (насамперед інтелектуальною елітою) значення України для всієї Європи та пострадянського простору. Професор-історик Оксфорда Т. Аш в інтерв'ю „BBC” зазначав, що у випадку визначення Україною свого місця в Європі, в перспективі це призведе до того, що й Росія матиме майбутнє як демократична держава [250]. „The Financial Times” від 30 листопада 2004 р. публікує статтю вчених Стенфордського та Оксфордського університетів на тему „Шанс покінчити з російською неоімперіалістичною мрією”, в якій автори зазначають, що вирішення кризи в Україні матиме далекосяжні наслідки не лише для України, але насамперед – для розвитку демократії в Росії. Якщо Україна стане демократичною, це матиме позитивні наслідки не лише для Європи, але й для всього світу [208].

Як показали події навколо президентських виборів 2004 р. в Україні, перед Росією все ще стоїть важливе і складне завдання перегляду підходів до реалізації зовнішньої політики на пострадянському просторі, адекватних новим реаліям, пошуків нових якісних стратегій побудови добросусідських, конструктивних відносин, які б ґрунтувалися на взаємній повазі до партнера, прагматичних взаємовідносинах, насамперед у відносинах з природнім стратегічним партнером – Україною.

Численні матеріали британської преси засвідчили, що події в Україні, насамперед Помаранчева революція, відкрили для британського загалу нову Україну. Відкрили Україну як важливий геополітичний чинник на пострадянському просторі та в усій Європі. Країну – відмінну від Росії, із значно вищою політичною культурою, демократичними традиціями, громадянською свідомістю та баченням свого місця серед високорозвинених європейських і світових держав.

У західному світі Україна ще до недавнього часу асоціювалася переважно із уривчастою інформацією про ЧАЕС, футбольний клуб „Динамо” (Київ),

економічними та політичними проблемами, численними нелегалами. Останнє безпосередньо стосується Великої Британії. Події президентських виборів 2004 р., а саме їх найяскравіша складова – Помаранчева революція, здійснили хорошу рекламу нашій державі та спричинили позитивні зміни у сприйнятті України британською громадськістю. Цьому сприяв комплексний та об'єктивний історико-цивілізаційний підхід, що був активно застосований редакціями британських видань в контексті огляду міжнародної ситуації та виявився в широкому представленні думок фахівців щодо трансформацій сучасних українсько-російських відносин.

Отже, протягом досліджуваного періоду спостерігався значний вплив російського чинника на розвиток українсько-британських відносин, який зазнавав певного послаблення на середину 1990-х рр. та наприкінці 2004 р. у зв'язку з подіями президентських виборів в Україні. Цей вплив зумовлений низкою об'єктивних причин:

- неготовністю британської політичної еліти, особливо на початку 1990-х рр., розглядати Україну та відносини з нею поза контекстом відносин з Росією як провідною державою пострадянського простору і потужною ядерною державою, що доповнювалася сильними стереотипами та упередженнями, зумовленими непоінформованістю значної частини британського суспільства про Україну як незалежну європейську державу;
- певною спільністю позицій у політиці Великої Британії і Росії на міжнародному рівні як держав-учасниць „Великої вісімки” та „Ядерного клубу” із своїми регіональними і глобальними інтересами, насамперед в економічній та військово-політичній сферах, що є особливо актуальним з огляду на нові виклики та загрози міжнародній безпеці після 11 вересня 2001 р., масштабні інтеграційні процеси в Європі і загострення гуманітарних проблем людства;
- значним впливом Росії на політико-економічні та військово-політичні процеси на пострадянському просторі, зокрема на Україну, що досягається переважно шляхом економічної та інформаційної експансії, систематичного

використання політичних впливів на міжнародному рівні, часто з метою дискредитації України як незалежної держави і самостійного суб'єкта міжнародних відносин;

- розбудовою відносин між Україною та Росією на основі корпоративної взаємозалежності політичних та бізнес-еліт обох країн, збереженням радянських традицій етатизму в легітимації влади і характері її здійснення на всіх рівнях, проявами непослідовності у зовнішній політиці країни, несформованістю інституцій громадянського суспільства та правової держави в Україні, гальмуванням демократичних перетворень, що спостерігалися з початку 2000-х рр., а також браком фахових і ресурсно-інформаційних можливостей українського політичного та управлінського істеблішменту для лобювання привабливого іміджу держави на міжнародній арені, що у комплексі зумовили уповільнення та навіть регрес у відносинах України із західними країнами і структурами на початку XXI ст.;
- асиметричністю у відносинах України як з Росією, так і з Великою Британією у всіх сферах співробітництва, що зумовлює часто значну залежність характеру та результативності співробітництва України з державами і міжнародними структурами Заходу від її відносин з Росією та іншими впливовими суб'єктами міжнародних відносин сучасності.

З огляду на те, що в опублікованій у березні 2006 р. урядовій стратегії зовнішньої політики Великої Британії на найближче десятиліття Росії відведено місце глобального гравця та однієї з пріоритетних країн-партнерів Великої Британії, та зважаючи на вище викладені аргументи і висновки, можемо передбачати, що вплив Росії на українсько-британські відносини у найближчій перспективі залишиться достатньо вагомим. Одночасно в документі зазначено, що негативні соціальні і демографічні тенденції, „недорозвинені демократичні і ринкові структури” Росії матимуть вплив на її відносини з міжнародними партнерами [71, р. 25]. Отже, значною мірою від самої України, її подальших успіхів чи імовірних невдач у процесі демократичного реформування держави та суспільних відносин, послідовності і прогнозованості зовнішньої політики

залежатиме її майбутнє на міжнародній арені, місце і роль в системі відносин міжнародних гравців глобального масштабу.

Незважаючи на істотний вплив Росії на українсько-британські відносини, не слід його перебільшувати, оскільки, як показує дослідження, Велика Британія досить швидко відшукала власні інтереси у співпраці з Україною та бачить її насамперед гарантом безпеки і стабільності, а часто й противагою впливам Росії в регіоні ЦСЄ. Прагматизм і цілеспрямованість у досягненні власних державних інтересів, здатність та можливості перебувати у фарватері ключових тенденцій розвитку Європи і світу, що історично притаманні Великій Британії, дали можливість налагодити повноцінні відносини з Україною та віднайти в ній одного із своїх партнерів на континенті і в регіоні.

3.2. Вплив США на відносини між Україною та Великою Британією

По закінченні „холодної війни” і з розпадом СРСР виникла нова конфігурація геополітичних сил, покликаних змінити біполярну структуру світу, оскільки з міжнародної авансцени зникла одна з двох наддержав. Сполучені Штати Америки, які склали ядро капіталістичного світового табору з часу закінчення Другої світової війни, стали переможцем у тривалому змаганні та опинилися в ролі одноособового лідера – фактично єдиної наддержави. Як зазначає ідеолог новітнього американського світового домінування З. Бжезінський, Америка займає провідну позицію у чотирьох вирішальних сферах глобальної влади: у військовій, де не має рівних у глобальному проникненні; в економічній – залишається основним двигуном глобального розвитку; в технологічній – утримує лідерство у вирішальній сфері інновацій; в культурній – „велетенська привабливість” американської культури для мас, особливо для молоді світу. Усі ці сфери дають США політичну владу [72, с. 24]. У результаті геополітичних трансформацій наприкінці ХХ ст. кардинально змінилися підходи, насамперед ідеологічні, до визначення ролі

США в Європі і світі. Враховуючи необхідність подальшого визначення геополітичної ролі Росії, країн ЦСЄ в контексті формування нової системи безпеки, пострадянський простір одразу увійшов до орбіти їх інтересів.

Велика Британія з огляду на історико-культурні чинники була і залишається стратегічним „особливим” партнером США в усіх сферах взаємодії. До політичної лексики термін „особливі відносини” увійшов після виступу У. Черчілля 5 березня 1946 р. у Вестмінстерському коледжі м. Фултон (США), який містив заклик до згуртування англосаксонських держав та всього капіталістичного світу для боротьби з комунізмом. Зазначений термін стали застосовувати для характеристики відносин між Великою Британією і США, хоча його зміст та формулювання піддавалися коригуванню. У. Черчілль та Г. Макміллан визначали ці відносини як „особливі”, Г. Вілсон називав їх „тісними”, М. Тетчер – „екстраординарними”. Лише Е. Хіт з тактичних міркувань необхідності вступу Британії до ЄЕС у 70-х роках називав їх „звичайними” або „природними” [95, с. 6]. Сутність американо-британських „особливих відносин”, за визначенням вчених, формує низка складових: взаємозалежність держав у різних галузях співробітництва; взаємний високий рівень довіри; вплив керівників держав на двосторонні відносини, що зазвичай ґрунтується на їх тісних особистих партнерських стосунках; тісна співпраця в галузі ядерних технологій; взаємодопомога і координація зусиль дипломатів та розвідувальних служб; спільність мови, історії, традицій, культурних і духовних чинників; взаємопов’язаність національних інтересів держав і усний характер „особливих відносин” [83, с. 228]. Отже, основним проявом „особливих відносин” між США та Британією є узгоджена діяльність на міжнародній арені внаслідок реалізації спільних інтересів. У період „холодної війни” основною метою партнерства стала погоджена політика щодо СРСР. Британії була відведена ключова роль у реалізації концепції „атлантизму”, що передбачала рівне партнерство США і Західної Європи та сприяла розвитку європейської інтеграції як однієї з двох „опор” Атлантичного співтовариства

[91, с. 125]. Тому Британія вважалася головним союзником США в Європі і партнером в НАТО.

Англо-американські „особливі відносини” зазнали розквіту у 80-х роках ХХ ст. Цьому насамперед сприяла близькість ідеологічних та політичних поглядів Р. Рейгана і М. Тетчер. Однак з налагодженням активного діалогу між США та СРСР наприкінці 1980-х рр. та з розвитком масштабних трансформацій в системі міжнародних відносин на початку 1990-х рр. роль і значення Великої Британії для США у цілому знизилася. Кабінет М. Тетчер розглядав європейське об'єднання як загрозу для британської державності, що не відповідало новим вимогам міжнародних відносин. Це стало однією з причин відставки М. Тетчер в листопаді 1990 року. З об'єднанням Німеччини і розпадом Організації Варшавського Договору США схилилися до налагодження більш тісних стосунків з іншими європейськими країнами, тому виключна орієнтація на Британію втрачала сенс. З іншого боку США потребували партнерства із Сполученим Королівством як повноправним учасником європейських об'єднаних структур. Отже, внаслідок кардинального перерозподілу сил на міжнародній арені як перед США, так і перед Великою Британією постала необхідність визначення власних пріоритетів в нових умовах, зберігши провідні позиції у світі. Для Британії постало завдання знайти баланс між „особливими відносинами” із США та участю в об'єднаній Європі.

Чергове підтвердження американо-британські союзницькі відносини отримали з розвитком подій навколо Іраку у зв'язку з активною участю британських військ у січні-лютому 1991 р. в міжнародній операції під керівництвом США, відомій як „Буря в пустелі”. Уже в другій половині цього ж року відбувся розпад СРСР, що кардинально змінив геополітичну ситуацію в світі і змусив союзників шукати нові підходи у зовнішній політиці, насамперед у відносинах з новоствореними країнами пострадянського простору.

Розпад Радянського Союзу викликав занепокоєння провідних країн Заходу, спричинене необхідністю кардинальної і швидкої перебудови світової та європейської системи безпеки на основі нової геополітичної конфігурації,

невизначеністю шляху розвитку пострадянських країн, серед яких чотири мали ядерні арсенали. США як потужний світовий центр сили зіткнулися із загрозою вакууму безпеки на пострадянському просторі та в Центрально-Східній Європі, що вимагала оперативної діяльності по забезпеченню контролю над колишнім радянським ядерним арсеналом. Саме проблема ядерної зброї стала основним фактором, який визначав до середини 90-х років ХХ ст. відносини України із США і Великою Британією. Цей факт зумовив безпрецедентну концентрацію уваги світової громадськості на Україні у перші роки її незалежності.

Упереджене ставлення Сполучених Штатів Америки до новостворених країн (окрім Росії) у зв'язку з втратою усталених геополітичних орієнтирів призвело до спроб призупинення та затягування процесу розпаду Радянського Союзу і пошуків можливих шляхів відвернення новосформованих загроз. Свідченням цьому стали відомі слова з виступу Президента США Дж. Буша 1 серпня 1991 р. у Верховній Раді УРСР. Президент, виявивши обізнаність в українських справах та позитивно оцінивши демократичні перетворення, все ж заявив: „Свобода – це не те саме, що й незалежність. Американці не підтримують тих, хто прагне незалежності для того, щоб замінити колишню тиранію місцевим деспотизмом” [74, с. 555]. Однак з прийняттям Верховною Радою України Акту про незалежність 24 серпня 1991 р. державна незалежність України отримала юридичне оформлення і згодом була підтверджена українським народом на референдумі.

Після підписання Біловезької угоди про створення СНД США висунули ультимативну вимогу щодо збереження централізованого контролю за колишньою радянською ядерною зброєю, який мала здійснювати Росія як правонаступниця СРСР. Іншим країнам необхідно було приєднатися до ДНЯЗ від 1968 року. Україна з наявним (третім за обсягами у світі) ядерним арсеналом сприймалася Сполученими Штатами та міжнародною спільнотою як загроза режиму нерозповсюдження. Отже, подальше її утвердження на міжнародній арені та можливість розвитку партнерських відносин з провідними

країнами світу було поставлено у пряму залежність від вирішення питання ядерної зброї. Українсько-британські відносини не стали винятком.

Верховна Рада України, очевидно заздалегідь прогнозуючи можливий розвиток подій та намагаючись закласти основи прогнозованої мирної політики країни на міжнародній арені, в Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. проголосила, що Україна дотримуватиметься трьох принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. 24 жовтня 1991 р. прийнято Заяву про без'ядерний статус, а 9 квітня 1992 р. – Постанову про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу. Відповідно до Лісабонського протоколу як додатка до Договору СНО-1, підписаного 23 травня 1992 р., Україна взяла зобов'язання приєднатися до ДНЯЗ у статусі неядерної держави.

Велика Британія слідом за США заявила про готовність розвивати повноцінні відносини з Україною лише після відмови останньої від ядерної зброї, про що вперше було заявлено під час візиту до Києва Міністра закордонних справ Д. Херда у січні 1992 року. Як засвідчують архівні матеріали, надалі ця проблема була центральною для обговорення під час двосторонніх контактів. Британська сторона висловлювала прагнення прискорити процес ядерного роззброєння України та занепокоєння щодо позиції Верховної Ради України, в якій відбувалися дискусії прихильників та противників роззброєння [22, арк. 186; 25, арк. 2]. Українські посадовці підтверджували незмінність курсу на без'ядерний статус та наполегливо ставили питання про надання гарантій безпеки і матеріально-технічну допомогу для ліквідації ядерного арсеналу [23, арк. 127].

Позицію України на найвищому рівні висловив Президент Л. Кравчук під час візиту до Великої Британії в лютому 1993 року. Верховна Рада України незадовго до того відклала ратифікацію договору СНО-1, що поставило Президента у неоднозначну ситуацію на міжнародній арені. У Лондоні йому випала непроста місія переконувати британське керівництво у послідовності лінії України на ядерне роззброєння. Однак Президент також поставив питання

про надання гарантій безпеки, технічну та фінансову допомогу Україні у зв'язку з ліквідацією ракетно-ядерного комплексу. Як зазначали дипломати, аргументи української сторони були сприйняті британською стороною з розумінням [180, с. 4]. Це засвідчило підписання українсько-британського Договору про принципи відносин та співробітництво. Керівництво Великої Британії погодилося надати гарантії безпеки, а також сприяти процесу роззброєння через виділення технічної допомоги. Одночасно британська сторона робила наголос на першочерговості економічних реформ в Україні та підкреслювала необхідність визначитися із зовнішньополітичними орієнтирами (ЄС чи СНД), наголошуючи на достатній умовності гарантій безпеки через неможливість Британії іти на військовий конфлікт чи конфронтацію для їх забезпечення [31, арк. 56].

Керівництво Великої Британії зайняло конструктивну позицію і виявило активність у процесі ядерного роззброєння України. Як зазначає В. Крушинський, британські політики виробили більш гнучке ставлення до цієї проблеми, ніж США, збалансувавши односторонній тиск на українське керівництво з метою спонукати його до якнайшвидшої відмови від ядерної зброї із наданням консультацій та конкретної технічної допомоги [79, с. 186]. Вирішальне значення для підписання згаданого Меморандуму про гарантії безпеки Україні від 5 грудня 1994 р. мала зустріч лідерів країн „Великої сімки” в Неаполі у липні 1994 р., на якій Прем'єр-міністр Великої Британії заявив про бажання його країни взяти активну участь у вирішенні долі ядерної зброї в Україні. Практичним кроком стало надання контейнерів і устаткування для демонтування та вивезення з України озброєнь. Британський уряд забезпечив перепідготовку 550 українських військовослужбовців на суму 500 тис. ф. ст. [41, арк. 6]. Розблоковано надання Україні технічної допомоги ЄС. У травні 1995 р. Україна виступила за безстрокове продовження дії ДНЯЗ, чим знову підтвердила послідовний курс у сфері ядерної політики. Вивезення з території України стратегічних ядерних боєприпасів завершилося 1 червня 1996 року.

На середину 1990-х рр. припадає активізація відносин України із країнами Заходу, насамперед США та Британією, що була особливо помітна на фоні загострення суперечностей у їх відносинах з Росією. Незабаром після приєднання України до ДНЯЗ у 1995 р. відбувся перший офіційний візит до Києва Президента США У. Клінтона. В урочистій промові під час зустрічі з Президентом України він зазначив, що „стабільна благополучна Україна може стати центром демократії і стабільності в Центральній Європі, а також важливим економічним партнером США” [155, с. 19-20]. Значно зросла фінансова і технічна допомога США для України. Зазначену ініціативу також підтримала Велика Британія, уряд якої протягом 1994–1995 рр. активізував впровадження в Україні технічних програм розвитку через Фонд Ноу-Хау, що з 1997 р. здійснювалися під егідою Міністерства міжнародного розвитку. Лише протягом 1997 р. профінансовано понад 40 проектів на суму 20 млн. ф. ст. [38, арк. 53].

На цей період припадає низка візитів британських урядовців та активізація інвестиційного діалогу, що засвідчило зростання уваги різних груп британського істеблішменту до України, її економічних, військових та гуманітарних можливостей. Під час проведення 24-25 травня 1995 р. у Лондоні міжнародної конференції „Інвестиційне вікно в Україну” Державний секретар закордонних справ Д. Херд зазначив, що Україна для Британії є однією з пріоритетних країн, яку вона буде всіляко підтримувати [37, арк. 291].

Набуття статусу без'ядерної держави дозволило Україні досягти на середину 1990-х рр. вагомих результатів на євроатлантичному напрямі зовнішньої політики. Укладено низку угод з ЄС, розпочалася співпраця з виконання програм технічної допомоги і надання кредитів світових фінансово-економічних інституцій (МВФ, Світовий банк, ЄБРР). Україна стала учасником програми НАТО „Партнерство заради миру”, а в липні 1997 р. у Мадриді укладено Хартію про особливе партнерство Україна–НАТО. Україна взяла активну участь у врегулюванні Балканського конфлікту як країна-миротворець. Досвід, набутий у процесі ядерного роззброєння, здобутий авторитет у справі

розбудови регіональної і світової стабільності та безпеки були високо оцінені у 1998 р., коли Україну залучено до консультацій в рамках Спеціальної групи, створеної з метою пошуків шляхів зменшення напруги у світі після проведених Індією і Пакистаном ядерних випробувань. У липні цього ж року Міністр закордонних справ України Б. Тарасюк був запрошений до Лондона на розширене засідання керівників зовнішньополітичних відомств країн „Великої вісімки” для обговорення питань ядерних випробувань та нерозповсюдження ядерної зброї [136, с. 3-4].

Значний вплив США на українсько-британські відносини спостерігався насамперед у сфері безпеки. Розширення двосторонньої військової співпраці між Україною та Великою Британією, включно в рамках поглиблених відносин Україна–НАТО, значною мірою стало можливим завдяки зацікавленню США регіоном ЦСЄ, розгляду Заходом України як важливої ланки в системі колективної безпеки. Як зазначав у 1995 р. Державний секретар США У. Крістофер, Україна відіграє роль наріжного каменя європейської безпеки. Вона як незалежна, без’ядерна і реформаторська держава „є життєво необхідною” для успіху реформ в інших державах регіону [184, с. 177]. В унісон цій заяві Державний секретар закордонних справ Великої Британії М. Ріфкінд відзначав, що Україна має „вирішальне значення” для розбудови системи безпеки на континенті і є „точкою опори Європи” [126, с. 11]. У той же час позицію британського уряду щодо значення США в розбудові цієї системи висловив Міністр оборони Д. Хогг, зазначивши, що „без активної ролі США... важко уявити колективну безпеку в Європі” [31, арк. 55].

Погодження позицій Британії і США спостерігаємо також в енергетичній галузі, насамперед щодо актуального питання транспортування енергоносіїв до Європи. Зокрема у 1998 р. на пропозицію України звернути увагу на перспективи транспортування каспійської нафти через її територію МЗС Великої Британії повідомило, що в результаті британсько-американських консультацій сторони виробили спільну позицію щодо необхідності

комерційного характеру рішень (тобто із залученням компаній) про маршрути трубопроводів, відкидаючи на даному етапі геополітичний підхід [26, арк.10].

Наприкінці 90-х років ХХ ст. у відносинах України із США та Британією намітилися розбіжності щодо військової операції НАТО у Косово, про що йшлося у попередньому параграфі. Серед європейських партнерів США Велика Британія займала найактивнішу позицію щодо подолання кризи силою зброї [91, с. 135]. Рішуча позиція британського уряду зумовлювалась як союзницькими відносинами із США, так і проголошеною лейбористами „етичністю” у зовнішній політиці з наголосом на дотримання прав людини у всьому світі та боротьбу з режимами, які їх порушують [262]. Саме таким оцінювався режим С. Мілошевича в Югославії. Також офіційний Київ неодноразово підкреслював невинуватість бомбардувань Іраку американсько-британською авіацією у 2000–2001 рр., підтримував врегулювання війни в Афганістані мирним шляхом. Однак ці розходження не мали системного впливу на українсько-британські та українсько-американські відносини.

2000 рік ознаменувався посиленою увагою вищого керівництва провідних держав Заходу до України. Це насамперед зумовлено успіхами у проведенні економічних і антикризових реформ та популярністю уряду на чолі з Прем'єр-міністром В. Ющенком, який мав реформаторський прозахідний імідж. Необхідно зазначити, що реформи відбувалися за відсутності зовнішнього фінансування від МВФ, а у 2001 р. країна вперше отримала бездефіцитний бюджет. У квітні 2000 р. Київ відвідали з офіційними візитами Держсекретар США М. Олбрайт та Міністр закордонних справ Великої Британії Р. Кук. 5 червня до України прибув Президент США У. Клінтон. Протягом зазначених візитів обговорювалися питання фінансування добудови об'єкта укриття на ЧАЕС, перспективи української євроатлантичної інтеграції і вступу до СОТ. Висловлено підтримку поглибленню співпраці України з ЄС і НАТО. Керівництво Великої Британії та США висловило готовність виділити на добудову саркофага на ЧАЕС відповідно 10,5 млн. ф. ст. та 80 млн. дол. За словами Міністра закордонних справ Б. Тарасюка, така увага до України

засвідчила перегляд з боку західних країн ставлення до нашої держави, більш об'єктивну оцінку тих процесів, які відбувалися в Україні, підтримку реформаторських зусиль її керівництва [230].

На рубежі XX і XXI ст. американо-британські „особливі відносини” вийшли на якісно новий етап свого розвитку, спричинений стрімкими інтеграційними процесами в Європі, загостренням конфліктів в різних регіонах світу та новими глобальними викликами сучасності, насамперед вибухом хвилі міжнародного тероризму. З приходом у 1997 р. до влади уряд Т. Блера не лише підтвердив першорядність відносин із США серед пріоритетів зовнішньої політики, але й значно їх активізував. Цьому насамперед сприяли дружні відносини та відсутність розбіжностей в політичних поглядах „неодемократа” У. Клінтона і „неолейбориста” Т. Блера. Президент США став першим закордонним лідером, який здійснив візит до Великої Британії невдовзі після парламентських виборів [78, с. 92]. Прагнення вивести відносини між країнами на новий рівень мали об'єктивний характер, пов'язаний з новими європейськими перспективами, та були взаємними. З розвитком євроінтеграції і необхідністю трансформувати цілі, стратегію і тактику НАТО в нових умовах зросло значення для США „особливих відносин” з Великою Британією. Лондон намагався зберегти роль медіатора між Європою та США, що мало додати йому політичної ваги в контексті поглиблення євроінтеграційних процесів.

За словами Т. Блера, сутність єдності Європи полягає в тому, щоб розглядати її не як суперника і не як другорядного, а як рівноправного партнера США. Доки не буде визначено, що Європа є партнером НАТО, співпрацюючи з блоком, додаючи до його оборонного потенціалу, а не замінюючи його, вона ніколи не виконуватиме своїх завдань [259]. Офіційний Лондон підкреслював, що стратегічним завданням Британії у відносинах з ЄС є прагнення налагодити його тіснішу співпрацю з США. Лейтмотивом чи гаслом діяльності Великої Британії на позиціях „між Америкою та Європою” стала фраза Т. Блера з виступу у Міністерстві закордонних справ (грудень 1998 р.): „Слід зрозуміти раз і назавжди, що Велика Британія не має вибирати між США і Європою... Ми

сильніші із США завдяки нашій силі в Європі, ми сильніші в Європі завдяки нашій силі із США” [258].

Тісне англо-американське партнерство набуло особливого розвитку після подій 11 вересня 2001 р. в США. Британія сприйняла напад терористів на свого союзника як напад на себе і стала другим найактивнішим поборником „сил зла” в особі міжнародного тероризму. Її збройні сили були єдиними серед військ інших країн НАТО, які з самого початку взяли участь в операції „Непохитна свобода” на території Афганістану, а протягом першої половини 2002 р. безпосередньо здійснювали керівництво нею. За цими подіями слідували звинувачення Іраку у розробці та зберіганні зброї масового знищення, що врешті призвело до війни і повалення режиму С. Хусейна.

Події 11 вересня 2001 р. сколихнули світ та змусили міжнародне співтовариство замислитися над глобальними проблемами безпеки. До слів співчуття і скорботи приєдналася й Україна, керівництво якої виступило із засудженням терористичних актів та заявило про готовність увійти до антитерористичної коаліції, що було офіційно висловлено Прем’єр-міністром А. Кінахом [100, с. 79]. Україна надала для американських літаків повітряний простір під час війни в Афганістані і виділила транспортні літаки для доставки гуманітарних вантажів з країн Центральної Європи.

Однак активізація контактів та досягнення взаєморозуміння сторін у трикутнику „Україна – США – Велика Британія”, що спостерігалися протягом кінця 1999–2000 рр., не мали тривалого продовження. У 2001 р. намітилися тенденції до погіршення українсько-американських та українсько-британських відносин. Серед основних причин виділимо наступні: згортання соціально-економічних реформ в Україні з відставкою уряду В. Ющенка у квітні 2001 р.; глибока системна і комплексна криза демократичних інститутів в Україні та політичне протистояння; резонанс навколо справи про вбивство у 2000 р. журналіста Г. Гонгадзе і затягування її розгляду; пов’язаний із цією справою т. зв. „касетний скандал”, в якому основними фігурантами виступали вище

керівництво України включно з Президентом; „кольчужний скандал”; непослідовність зовнішньої політики керівництва України.

Як зазначають аналітики, першим суттєвим і доволі передбачуваним фактором погіршення відносин України з країнами Заходу стала їх солідаризація у вимогах повного і прозорого розслідування обставин загибелі українського журналіста, знаходження та притягнення до відповідальності винних [240]. Справа Гонгадзе стала предметом розгляду в Раді Європи, а проблеми з дотриманням прав опозиції зумовили появу декількох заяв Держдепартаменту США. Жодна зустріч з представниками західного політикуму та громадських організацій у 2001 р. не проходила без наголосу на необхідності розслідування справи Гонгадзе, захисту прав журналістів та політичної опозиції. Наслідком цього стало незадоволення керівництва України поведінкою західних партнерів та, відповідно, істотне погіршення їх відносин, насамперед взаємин України із США.

Позицію керівництва та громадськості Великої Британії найбільш яскраво, на наш погляд, оприлюднив колишній журналіст, Міністр з питань Європи МЗС Сполученого Королівства Д. МакШейн. Він заявив, що уряд Британії буде проти членства України в ЄС і НАТО доти, доки українські журналісти не отримають належного захисту від цензури, переслідувань, звільнення з роботи та загрози фізичного насильства [244].

Напередодні старту президентської виборчої кампанії в Україні 26 червня 2004 р. британська „The Independent” оприлюднила інформацію про наявність у неї понад 200 сторінок конфіденційних документів по справі вбивства Гонгадзе, отриманих від колишніх високопосадовців МВС України. Інформація зацікавила Раду Європи та Міжнародну Федерацію журналістів і стала передвісником початку нового етапу в розслідуванні цієї справи.

Різке погіршення, із загрозою ізоляції країни, відносин України із західними країнами відбулося у 2002 р., який ознаменувався т. зв. „збройними скандалами”, пов’язаними із міжнародними звинуваченнями в порушенні Україною санкцій ООН щодо торгівлі військовою технікою і зброєю та

запровадженням з боку США торговельних санкцій. Міжнародне становище України визначалося насамперед нагнітанням суперечностей навколо радарних установок „Кольчуга”, згоду на продаж яких начебто надав Президент Л. Кучма у розмові з керівником державної компанії „Укрспецекспорт” у червні 2000 року. Фонограму цієї розмови у вересні 2002 р. за результатами експертизи ФБР США визнали достовірною. З цього моменту розпочинається фактична ізоляція особисто Президента України з боку США і політика дипломатичного ігнорування іншими провідними країнами Заходу та міжнародними організаціями, що було чітко продемонстровано під час Празького саміту НАТО у листопаді 2002 року.

У вересні того ж року в британській пресі з'явилася неперевірена інформація із посиланням на американських чиновників про контакти керівництва України з режимом С. Хусейна. Однак у тексті доповіді Т. Блера по іракському питанню у британському Парламенті від 24 вересня 2002 р. про Україну не згадувалося [275]. З'ясування достовірності зазначеної інформації стало метою візиту до України Державного секретаря Сполученого Королівства з питань оборони Дж. Хуна 25-26 вересня 2002 р. та подальшої роботи англо-американської комісії експертів в Україні, яка працювала на запрошення українського керівництва протягом 13-20 жовтня 2002 року.

Робота експертів, незважаючи на декларовану українською стороною відкритість, не дала очікуваних результатів. Посли США та Великої Британії на брифінгу 26 листопада оприлюднили офіційні результати перевірки. Головний висновок акції – Вашингтон і Лондон все ще очікують від українського керівництва відповідей на питання, які вони вважають відкритими. Звіт експертної групи констатував, що уряд України не спромігся надати задовільних доказів того, що передача „Кольчуг” Іраку не могла відбутися [145, с. 1]. Посли відкинули припущення про можливу політичну спрямованість звинувачень проти українського керівництва. Виступаючи перед журналістами у Вашингтоні наприкінці листопада 2002 р., офіційний представник Держдепартаменту США Р. Баучер повідомив, що група експертів „не отримала

повної співпраці з боку української влади” [283]. Гострій критиці піддав результати діяльності групи експертів в Україні та дії української сторони Генеральний Секретар НАТО Дж. Робертсон.

Однак необхідно зазначити, що висновки американо-британської групи не були сприйняті однозначно самими експертами. Британський експерт П. Френч, голова міжнародної асоціації судової фонетики, висловився про недоцільність звинувачень України у порушенні міжнародних норм [91, с. 168].

Міністр закордонних справ України А. Зленко і керівництво державної компанії „Укрспецекспорт” заперечили безпосередній продаж коли-небудь зброї до Іраку. „Ми продемонстрували безпрецедентну транспарентність. Це був виняток у системі міжнародних відносин. Все, що можна було зробити, Україна зробила”, – заявив урядовець [227].

Безпосереднім результатом „кольчужного скандалу” став провал намагань офіційного Києва домогтися визнання чітких перспектив членства України в НАТО на Празькому саміті, яке було проголошене як мета співпраці з Альянсом згідно з рішенням РНБО України від 23 травня 2002 р. під назвою „Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)”. Не отримавши конкретної відповіді, Україна фактично опинилась „кандидатом” до так званої „вісі зла”, не надавши американським і британським експертам достатніх доказів своєї непричетності до продажу радарних установок та військового обладнання до Іраку.

Виявом економічного тиску з боку США стало запровадження підвищених ставок на імпорт українських товарів, насамперед продукції металургії, у відповідь на бездіяльність уряду України в питаннях правового забезпечення авторського права, на чому провідні країни-виробники відео- та аудіопродукції (США та Велика Британія) щорічно втрачали значні прибутки. У відповідь уряд України запровадив ветеринарні заборони на імпорт американської курятини.

Однак уже навесні 2003 р. події навколо Іраку обернулися для України із гучного міжнародного скандалу на достатньо вагомий зовнішньополітичний

успіх. Ключовою подією, яка найбільше вплинула на її міжнародне становище, стала участь у військовій коаліції в Іраку під проводом США і Великої Британії. Керівництво України відправило 19-й окремий батальйон радіаційного, хімічного і біологічного захисту в Кувейт у складі 500 солдат для захисту від можливого іракського нападу із застосуванням гіпотетичної зброї масового знищення [207]. На думку британського експерта Дж. Шерра, відправлення батальйону після неофіційних переговорів із Вашингтоном виконало для керівництва України три важливі завдання. По-перше, підвело ризику під „кольчужним скандалом”. По-друге, продемонструвало американцям готовність допомогти, незважаючи на внутрішні й геополітичні обмеження, зрозумілі в адміністрації Буша. По-третє, чітко відмежувало політику України від політики Росії, яка виступала проти війни [251].

У травні 2003 р., після закінчення наступальних бойових дій союзників, Президент України мав коротку зустріч у Санкт-Петербурзі з британським Прем'єр-міністром, на якій серед іншого обговорювалося питання участі України в міжнародній коаліції. Як зазначив Посол США в Україні Дж. Хербст, союзники „побачили користь у поновленні контактів на найвищому рівні, ...які були використані для висловлення думок з різних питань” [232]. Зазначимо, що під час зустрічі на Празькому саміті НАТО у листопаді 2002 р. Т. Блер разом із Дж. Бушем не захотіли сидіти поруч з Л. Кучмою за визначеним протоколом.

Згідно прийнятого Верховною Радою України законопроекту від 5 червня 2003 р. до Іраку направлявся миротворчий контингент (близько 1800 чоловік) у складі міжнародних Стабілізаційних сил. Юридичним підґрунтям цього рішення стала резолюція Ради безпеки ООН від 22 березня, яка відміняла санкції і визначала політичну роль ООН у відбудові післявоєнного Іраку [206, р. 4]. З 1 вересня 2003 р. в Іраку розпочала роботу 5-та механізована бригада українських військ під командуванням польських миротворчих сил. До території відповідальності українських миротворців увійшла область Васід із центром в місті Аль-Кут.

Незважаючи на військові втрати, яких зазнав український миротворчий батальйон, та непопулярність участі України в коаліції проти Іраку серед її громадян, військові продовжили виконання своїх обов'язків. У квітні 2004 р. в листі на ім'я Міністра закордонних справ К. Грищенка його британський колега Дж. Стро висловив подяку за активну участь України у миротворчій операції в Іраку. Велика Британія високо оцінила діяльність українського військового батальйону у складі багатонаціональної дивізії „Центр-Південь”, а також підтримку урядом України процесу відбудови Іраку як вагомий внесок у міжнародні стабілізаційні та відбудовчі зусилля в цій країні [211].

Спільна участь миротворчих військових сил Польщі та України в одній коаліції союзних військ із силами США та Великої Британії експертами була небезпідставно розцінена як можливе формування стратегічної геополітичної вісі „Вашингтон – Лондон – Варшава – Київ” [251]. З огляду на тривалу тристоронню українсько-польсько-британську співпрацю у військовій сфері (розділ 5) та налагодження раундових політичних консультацій щодо євроінтеграційних процесів, а також стратегічне партнерство Польщі із США, така вісь видається реальною і достатньо перспективною.

Необхідно зазначити, що участь України і ряду інших країн Центральної Європи в іракській кампанії мала неабияке значення для США. По-перше, широка міжнародна коаліція давала змогу союзникам, які так і не знайшли зброї масового знищення в Іраку, виправдати здійснення збройного удару по цій країні без санкції ООН. По-друге, йдучи на свідоме ігнорування міжнародних правових норм та процедур, союзники, насамперед США, спровокували розкол в рядах європейських країн і негативну реакцію Росії, адже Франція, Німеччина і Росія виступили проти військової кампанії в Іраку. Заслужують на увагу трактування цієї ситуації експертом Є. Жеребецьким. На його думку, одним з головних стратегічних завдань США в Іраку було протистояння створенню єдиної Європейської держави за німецько-французьким сценарієм, яка становила у перспективі значну загрозу для англосаксонського домінування на євроатлантичному просторі [142, с. 3].

Вагоме значення України у цьому геополітичному протистоянні не можна заперечувати, адже вона із своїми транзитними можливостями знаходиться на імовірній вісі „Москва – Берлін – Париж”. Тому США зацікавлені в існуванні проамериканських держав між Росією і Німеччиною, до яких належать країни т. зв. Балто-Чорноморської дуги, насамперед Польща і Україна. Отже, стає зрозумілим інтерес Лондона та Вашингтона у налагодженні міждержавної співпраці у форматі Україна – Велика Британія – Польща, що розвивається насамперед у сфері безпеки. Як підсумовує Є. Жеребецький, Англія та США „кровно зацікавлені” в існуванні незалежних держав у Центрально-Східній Європі на відміну від решти Європи, яку насамперед цікавлять російські енергоносії [142, с. 5]. Тому можна прогнозувати подальшу політику сприяння США Україні у її прагненні інтегруватися у Північноатлантичний Альянс.

Як засвідчили результати приєднання України до міжнародної військової коаліції в Іраку, її керівництво прийняло прагматичне рішення, яке ґрунтувалося на тонкому розрахунку і реалістичних оцінках ситуації. Це дозволило на певний час відволікти міжнародне співтовариство від проблем в Україні та дещо згладити її непривабливий імідж, а тодішньому Президентові та пропрезидентським силам сконцентруватися на внутрішніх справах, пов'язаних насамперед з підготовкою до наступних виборів.

Подальші перспективи розвитку відносин України із західними країнами і структурами було фактично поставлено у залежність від рівня проведення президентських виборів 2004 року. Їх представники наголошували на важливості виборчого процесу для демократичного розвитку України і необхідності дотримання критеріїв вільного волевиявлення, справедливості, рівності у діяльності всіх кандидатів та незаангажованості ЗМІ, невтручання влади у виборчий процес. Дотримання цих демократичних принципів проголошувалося детермінантою подальшого розвитку відносин з Україною.

Однак, як показала передвиборча кампанія і сам процес виборів у жовтні-листопаді 2004 р., світове демократичне співтовариство черговий раз отримало переконливий доказ неспроможності чинної у той час української влади

організувати та провести вибори відповідно до демократичних критеріїв. У жовтні Держдепартамент США оприлюднив список українських посадовців і представників великого бізнесу, наближених до Президента Л. Кучми, яким заборонявся в'їзд на територію Сполучених Штатів. Через одну добу після проведення другого туру виборів, які місяць спостерігачів ОБСЄ охарактеризувала як такі, що не відповідали вільному волевиявленню громадян, і за день до оголошення ЦВК офіційних результатів, 23 листопада із заявою про їх невизнання виступив Держсекретар США К. Паул. Невдовзі британське МЗС оприлюднило заяву Дж. Стро, про яку йшлося. Міністр звернувся до керівництва України із закликом розслідувати порушення на виборах та співпрацювати з ОБСЄ для врегулювання конфлікту і недопущення його силової ескалації [265].

Увага з боку керівництва та громадськості США і Великої Британії до подій в Україні у ці дні була безпрецедентною. 26 листопада оприлюднено другу заяву Дж. Стро, в якій він від імені керівництва країни зазначив про постійну увагу до подій в Україні та закликав тодішню владу і сторони конфлікту демонструвати стриманість і незастосування сили [280]. Міністр оцінив важливість дій Верховного Суду України для врегулювання конфлікту і наголосив на необхідності розгляду звинувачень у фальсифікаціях та зловживаннях згідно з належними юридичними процедурами. Держсекретар США К. Паул закликав Л. Кучму зробити все, аби зупинити дії, які могли б призвести до дезінтеграції країни. Свою підтримку демократичним силам в Україні висловила колишній Прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер і додала, що „Захід має активніше підтримувати українських демократів” [226].

Зазначимо, що така позиція лідерів країн Заходу протягом усієї виборчої кампанії відрізнялася від позиції Росії. Президент В. Путін напередодні повторного голосування другого туру виборів в Україні різко розкритикував позицію США та їх лідера Дж. Буша щодо останніх подій в Україні і наголосив на недосконалості американської виборчої системи, де, мовляв, теж спостерігалися порушення під час останніх виборів Президента [196, р. 2].

Британське керівництво на основі висновків моніторингу за процесом виборів місії спостерігачів від ОБСЄ, представників країн та міжнародних організацій наступного дня після проведення повторного голосування другого туру, яке відбулося 26 грудня 2004 р., привітало факт проведення виборів мирно та без серйозних порушень, висловило готовність розпочати співпрацю з новим керівництвом України [281]. Аналогічну думку, як повідомляє газета „The Guardian”, висловили згодом Президент Польщі А. Кваснєвський, Президент Єврокомісії Ж.М. Баррозо та Держсекретар США К. Пауел. Останній зазначив, що вибори були „повноцінними і вільними” [204, р. 3].

Перед відносинами України із американськими та британськими партнерами відкриваються якісно нові можливості. США для України були, є і будуть у майбутньому стратегічним партнером, так само, як і для Великої Британії, а тому і надалі залишатимуться одним з основних чинників розвитку українсько-британських відносин. Як показує досвід останнього десятиліття, наявність підтримки, або її відсутність з боку США істотно впливає на сприйняття України у світі.

Інтерес США і Великої Британії до України надалі буде зумовлений насамперед необхідністю укріплення і розвитку системи колективної безпеки, забезпечуваної НАТО, збереження та зміцнення „балансу сил”, який встановився після розпаду СРСР між Росією і США. Завдяки вигідному геополітичному розташуванню України, яка може стати у перспективі членом НАТО і реальним стратегічним партнером США у Центрально-Східній Європі, геополітична вісь „США – Британія – Україна” за участю Польщі набуває достатньо перспективного та вагомого значення. Як зазначала у 2000 р. тоді майбутній радник Президента США з питань національної безпеки, а сьогодні Держсекретар США К. Райс, Україну необхідно розглядати як важливу, ключову державу в Європі. Саме незалежна, сильна і заможна Україна сприятиме стабільності Європи. У цьому вона найбільш приваблива і важлива для Сполучених Штатів [229]. Однак здійснення таких перспектив вимагає від українського керівництва ефективної внутрішньої політики, спрямованої на

стабілізацію та економічне зростання, і виваженої, послідовної, прагматичної діяльності на міжнародній арені, із першорядним дотриманням національних інтересів та чітко визначених пріоритетів.

3.3. ЄС як чинник розвитку двостороннього співробітництва

Здобувши незалежність у 1991 р., Україна отримала змогу здійснювати зовнішню політику відповідно до своїх географічних, історичних і духовних особливостей, за якими вона належить до когорти європейських держав. Європейський вибір України ще на початковому етапі формування основ зовнішньої політики природно визначений як пріоритетний і такий, що ґрунтується на життєво важливих інтересах держави та історичному прагненні українського народу бути невіддільною частиною Європи. Зближення з європейськими країнами, їх підтримка, співробітництво з європейськими структурами має велике значення для національного самоствердження та остаточного утвердження здобутої державної незалежності України.

Уперше Україна заявила про прагнення розвивати відносини з європейськими країнами та організаціями у Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року. Позиція держави щодо європейського напрямку зовнішньої політики на законодавчому рівні сформульована у Постанові Верховної Ради „Про основні напрями зовнішньої політики України” 2 липня 1993 року. Розширення участі в європейському регіональному співробітництві, членство в ЄС та інших загальноєвропейських структурах визначено як перспективну мету зовнішньої політики України [63, с. 943].

Одночасно із процесом здобуття та утвердження української державності відбувався процес поглибленої інтеграції європейської спільноти на якісно новій основі. Її юридичне оформлення відбулося в грудні 1991 р. у Маастрихті, де представники 12-ти європейських країн затвердили Договір про Європейський Союз, а в лютому 1992 р. там же відбулося його підписання. 1 листопада 1993 р. Маастрихтський договір набув чинності. Цими подіями

розпочато утворення найбільш масштабного континентального об'єднання країн на основі спільних політичних, економічних та гуманітарних інтересів і цінностей.

Однією із дванадцяти країн-засновників ЄС була Велика Британія, яка традиційно займає окрему позицію щодо розвитку євроінтеграційних процесів. Британські теоретичні позиції щодо Європи формувалися під впливом комплексу інституційних, історичних, економічних, географічних та культурних чинників. Як зазначають дослідники, стримане і часто насторожене ставлення значної частини керівної еліти та більшості населення країни до участі в європейських інтеграційних процесах спостерігалось протягом усього періоду участі Сполученого Королівства у ЄЕС [103, с. 19; 122, с. 15; 124, с. 38]. У Великій Британії поняття „європейська інтеграція” тривалий час розглядалось як міждержавна співпраця на рівні домовленостей урядів різних країн з пріоритетом економічної інтеграції [122, с. 10]. Такий підхід виключав можливість тісного політичного та інших напрямів співробітництва в рамках загальноєвропейських структур, орієнтуючись на традиційні напрями зовнішньої політики Британії – „особливі відносини” із США та зв'язки в рамках Співдружності націй. Бачення країною свого місця в об'єднаній Європі та інтенсивний характер інтеграційних процесів зумовили відмінну від інших, „особливу” позицію щодо розвитку ЄС, насамперед щодо можливості інтеграційного розширення за рахунок приєднання інших країн [113, с. 115].

Велика Британія є послідовним прихильником процесу розширення європейської інтеграції на схід Європи. Логіка в такій політиці полягає у тому, що розширення ЄС зумовить концентрацію зусиль об'єднання на максимально безболісній (насамперед для економіки) та ефективній інтеграції з імовірними кандидатами на вступ та новими членами, що спричинить послаблення федералістських і наднаціональних тенденцій та посилення державоцентризму у поєднанні з розширенням європейського ринку. Відповідно до таких підходів європейської політики Великої Британії Україна отримала можливість знайти саме в ній одного із своїх партнерів на шляху євроінтеграції.

З встановленням двосторонніх міждержавних відносин питання регіональної безпеки, розбудови регіональних інтеграційних інституцій та зміцнення європейської стабільності природно стали предметом активного діалогу між Україною та Великою Британією. Серед них одне із центральних місць посіли питання еволюції європейської інтеграції, відносин між ЄС та новими незалежними державами, насамперед з Україною.

Європейський Союз у своїй Декларації щодо України 2 грудня 1991 р. відзначив демократичний характер проведеного 1 грудня Всеукраїнського референдуму та висловився за відкритий і конструктивний діалог. Закладання стратегії відносин України з ЄС відбулося у другому півріччі 1992 р. під час головування в Раді ЄС Великої Британії. Серед головних питань, винесених британським керівництвом на порядок денний, були питання розвитку відносин з країнами ЦСЄ і колишнього СРСР. Зокрема, у грудні 1992 р. в Единбурзі в доповіді „На шляху до тіснішого асоційованого співробітництва з країнами ЦСЄ” за наполяганням британського уряду Єврокомісія рекомендувала прийняти ідею розширення ЄС на схід. Під впливом позиції Британії Європейська Рада 21-22 червня 1993 р. в Копенгагені визначила перелік критеріїв відповідності стандартам ЄС для країн, які прагнуть вступити до організації (т. зв. „Копенгагенські критерії”).

У вересні 1992 р. відбулася перша зустріч Україна–ЄС на найвищому рівні за участю Президента України і Голови Комісії ЄС, результатом якої стало підписання Спільного комюніке, що розпочало процес переговорів з підготовки УПС. Під час політичних консультацій української делегації з представництвом ЄС в Лондоні у жовтні-листопаді 1992 р. оприлюднено заяву ЄС про визнання України частиною Центральноєвропейського регіону та висловлено прагнення якомога швидше укласти спільну угоду [156, с. 140]. У жовтні 1993 р. в Києві відкрито Представництво Європейської Комісії в Україні. У березні 1994 р. започатковано двосторонні контакти у форматі Україна – Трійка ЄС.

Партнерські відносини України та Великої Британії щодо європейських питань закріплені у базових документах міждержавних двосторонніх відносин. У Спільній декларації між Україною та Великою Британією від 15 вересня 1992 р. йдеться про співробітництво сторін щодо розвитку ефективних зв'язків між Україною та ЄС і „найскорішого просування в напрямку підписання УПС” [14, арк. 3]. У Договорі про принципи відносин і співробітництво від 10 лютого 1993 р. у статті 10, пункт 2 сторони погоджуються, що „розбудова відносин між Україною та Сполученим Королівством доповнюватиме і розширюватиме двосторонні відносини між Україною та ЄС” [60, с. 74].

Україна першою з країн СНД 14 червня 1994 р. підписала Угоду про партнерство та співробітництво з ЄС. Британський Парламент одним з перших серед законодавчих органів країн-членів Європейського Союзу 29 червня 1995 р. ратифікував угоду. Документ визначив принципи і напрями співпраці у взаємовідносинах та співробітництві між Україною, структурами ЄС та його країнами-членами, які діють і сьогодні [247]. Угода пропонує перспективу приєднання до Договору про вільну торгівлю, але, на відміну від інших країн ЦСЄ, не передбачає набуття статусу асоційованого членства. В угоді з Україною тези про можливість вступу до Європейського Союзу немає. Насамперед це спричинено низкою політичних та економічних проблем, несприятливими зовнішньополітичними обставинами для України на початку 1990-х років. Не останню роль відіграло стереотипне сприйняття України в Європі крізь призму інтересів Росії та відносин з нею. Як зазначає О. Івченко, порівняно з іншими країнами регіону Україна була змушена долати дві лінії поділу континенту – західні кордони колишньої Організації Варшавського Договору і західний кордон колишнього СРСР [77, с. 285]. Розв'язувати складні завдання налагодження відносин з євроспільнотою Україні довелося одночасно із ще складнішими завданнями розбудови державності і радикального реформування життя суспільства в усіх сферах.

Важливим кроком на шляху європейської інтеграції стало входження України до Ради Європи, організації, яка ставить за мету узгодження позицій,

досягнення згуртованості і розвитку співпраці між державами Європи на основі спільних принципів та ідеалів демократії, а також розв'язання проблем соціального, культурного і гуманітарного характеру. Організація визнається важливим партнером у процесі розширення ЄС, оскільки фактично саме Рада Європи визначає стандарти виконання Копенгагенських критеріїв у їх політичній частині [84, с. 257]. Хоча щодо цього досі не існує офіційного документа, але фактично членство у Раді Європи є передумовою членства в Європейському Союзі.

Україна офіційно стала членом Ради Європи 9 листопада 1995 року. Велика Британія як провідний учасник організації та один із її співзасновників, за словами Посла України С. Комісаренка, підтримала і була одним з ініціаторів проведення України до членства у Раді Європи, не висуваючи застережень [144, с. 3]. Значною мірою це стало можливим завдяки активній позиції провідних британських урядовців, зокрема Державного секретаря закордонних справ Д. Херда. Його особистий вплив на європейські структури сприяв Україні у процесі приєднання до Ради Європи [33, арк. 31]. У Спільній декларації, підписаній у Лондоні між Президентом України Л. Кучмою та Прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором 13 грудня 1995 р., зазначено, що обидва лідери підтвердили важливість подальшої інтеграції України в європейські структури, а Прем'єр-міністр привітав нещодавній вступ України до Ради Європи „як позитивний елемент цього процесу” [66, с. 91].

З середини 1990-х рр. спостерігалася активізація стосунків України з ЄС. Постійними стали зустрічі з керівною Трійкою Євросоюзу, відбулися перші засідання Ради співробітництва, відкрито постійне представництво України у Брюсселі. У грудні 1996 р. на саміті ЄС в Дубліні прийнято Програму співробітництва ЄС з Україною, яка передбачала такі основні його напрями: підтримка економічних реформ в Україні; сприяння у її входженні до європейської системи безпеки; зміцнення політичного діалогу; поглиблення партнерських відносин та допомога у реформуванні енергетичного сектора; підтримка регіональної співпраці [77, с. 450]. Зазначимо, що у реалізації

зазначених пунктів Програми Велика Британія серед інших країн ЄС зайняла провідні позиції, долучившись також до регіональної транскордонної політики.

Після зміни керівництва Великої Британії за наслідками парламентських виборів у травні 1997 р., в результаті яких до влади після 18-річної перерви прийшла Лейбористська партія, європейська політика країни зазнала відчутних змін. Сформульована урядом концепція „третього шляху” передбачала комплексне реформування усієї системи життя країни, оновлення підходів до здійснення зовнішньої політики, яка ґрунтується на проєвропейському курсі [282]. За рік до перемоги на виборах Т. Блер у своїй книзі „Нова Британія. Моє бачення нової країни” зазначав: „Я наполегливо переконую свою партію стати партією Європи і вірю, що це відповідає інтересам країни. Я підтримую європейську ідею співпраці між державами заради спільного блага. У мене немає сумнівів щодо майбутнього моєї країни, яка буде в серці Європи” [92, р. 257].

Прем'єр-міністр Т. Блер в одній із своїх програмних промов 10 листопада 1997 р. проголосив п'ять головних принципів зовнішньої політики уряду:

- активна європейська політика під гаслом „Британія – частина Європи”;
- трансатлантичний альянс за принципом „сильний в Європі і сильний із США” та „ми – міст між США і Європою”;
- сильна оборона не лише для захисту країни, але й для британського впливу за кордоном;
- досягнення значення „ключового гравця” у вирішенні головних міжнародних проблем, як-от екологічні проблеми, боротьба з торгівлею наркотиками і злочинністю та захист прав людини;
- укріплення лідируючої позиції Великої Британії у світовій безмитній торгівлі (заперечення протекціонізму) [277].

Прагнення зайняти лідируючі позиції в Європі стали конкретним об'єктивним виявом загального курсу уряду Т. Блера, спрямованого на комплексне використання глобалізаційних процесів для повернення країні провідних позицій у світі. Висунуте гасло модернізації і концепція „третього шляху”, що поєднує ліберальні традиції ринкової свободи та лейбористську

традицію соціальної справедливості із залученням сильних рис стратегій попередників, як-от індивідуалізм, ринок, етатизм, лягли в основу бачення майбутнього європейської спільноти і дозволили британському керівництву ширше розглядати проблеми європейської інтеграції, ставши в авангарді європейського реформування [278]. Одночасно не слід забувати про традиційні прагматизм та виваженість у реалізації зовнішньої політики Великої Британії. Британія не спішить приєднатися до зони євро та Шенгенської угоди, а також значна частина громадян насторожено і часто негативно ставляться до участі своєї країни в ЄС. Тому має місце твердження Н. Яковенко про те, що концепція „третього шляху” лейбористів та курс на модернізацію є також черговим етапом адаптування Британії до сучасних реалій в Європі [107, с. 29].

Під час головування в Раді ЄС протягом першого півріччя 1998 р. та подальшою європейською політикою британське керівництво довело наміри трансформувати імідж і сутність здійснюваної ним зовнішньої політики в Європі з позиції „незручного” у надійного європейського партнера та продемонструвало прагнення уряду, за наявності союзницьких відносин із США, досягти позицій лідерства в Європі. Лейбористи продовжили стратегічну лінію попереднього уряду у питанні поширення європейських інтеграційних процесів на схід. Політика нового керівництва Великої Британії дозволила інтенсифікувати українсько-британський діалог щодо євроінтеграційних питань та перевести його у більш предметну площину.

Після приходу до влади уряд лейбористів запевнив керівництво нашої держави, що він продовжуватиме політику зміцнення і розширення взаємовідносин з Україною. Прем'єр-міністр Т. Блер в ході саміту НАТО у Мадриді у липні 1997 р. під час зустрічі з Л. Кучмою висловив підтримку розвитку українсько-британських відносин, євроінтеграційних прагнень України і підтвердив готовність Великої Британії стати одним із її провідників на шляху інтеграції у Європейське Співтовариство [152, с. 3].

З 1 березня 1998 р. набула чинності Угода про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС, яка є базовим документом у відносинах

України та Євросоюзу. Угода вступила в силу саме під час чергового головування в Раді ЄС Великої Британії. На засіданні Ради співробітництва Україна–ЄС, що відбувалося 9 червня цього ж року у Люксембурзі, з боку уряду України заявлено про бажання країни здобути статус асоційованого члена ЄС. Однак ця заява не знайшла практичної підтримки у представників Євросоюзу та Великої Британії. Під час зустрічі з Міністром закордонних справ України Б. Тарасюком його британський колега Р. Кук зазначив, що на часі питання про дієве застосування УПС, яка лише вступила в дію, а рішення щодо асоційованого статусу України на даному етапі є передчасним [26, арк. 10]. Необхідно зазначити, що у самому зовнішньополітичному відомстві Великої Британії питання щодо розвитку відносин Україна–ЄС було достатньо дискусійним. Наприклад, політичний директор МЗС Британії Дж. Грінсток напередодні згаданого засідання у Люксембурзі пропонував вивести їх на „якісно вищий” рівень з метою надання Україні статусу спеціального партнера ЄС на зразок відносин з НАТО [39, арк. 72].

На зустрічі керівництва ЄС у Відні в грудні 1998 р. підтверджено виключне значення зв'язків з Україною та прийнято рішення про схвалення Спільної стратегії ЄС щодо України. Велика Британія, прагнучи якнайшвидше формалізувати поточні відносини ЄС з Україною для забезпечення безпеки і стабільності в Європі, проявила активність у розробці документа [120, с. 388]. Спільна стратегія ЄС щодо України ухвалена Європейською Радою на Хельсінському саміті ЄС 11-12 грудня 1999 р., на якому було розпочато переговори про вступ до ЄС частини країн Центральної, Південно-Східної Європи і Балтії, до переліку яких Україна не потрапила. Передумовою її успішної інтеграції в економіку Європи проголошено повне виконання УПС. Британське керівництво домоглося врахування свого бачення пріоритетних напрямів співпраці з Україною, зміст яких фактично співпадає з інтересами українсько-британських відносин. Це проблеми безпеки (насамперед формування нової системи безпеки в Європі, ядерна безпека і закриття ЧАЕС, транспортування енергоносіїв), економічного, політичного та гуманітарного

співробітництва, співпраці у галузях юстиції і внутрішніх справ, сприяння утвердженню демократичних інститутів розвитку суспільства в Україні [67]. Під час переговорів особливий наголос традиційно для Великої Британії зроблено на питаннях економічного розвитку. Британський уряд підтримав ідею створення зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, її вступ до СОТ за умови приведення економіки і правової системи до відповідних стандартів, у чому зобов'язався допомагати [29, арк. 76].

Динаміка та інтенсивність двосторонніх українсько-британських контактів, широкий спектр дискусійних проблем в рамках діалогу на міжурядовому та міжпарламентському рівнях дають змогу стверджувати про підтримку британським керівництвом євроінтеграційних прагнень України. На порядку денному переговорів між сторонами стояли питання про можливість набуття Україною статусу асоційованого члена ЄС, перспективи вступу до СОТ, запрошення до участі у роботі Європейської конференції, врахування та підтримку української позиції при розробці спільної Стратегії ЄС. Про це йшлося під час візитів Б. Тарасюка до Лондона в лютому 1999 р. і Р. Кука до Києва у квітні 2000 року. Про економічне підґрунтя українських європерспектив поінформував британських партнерів Прем'єр-міністр України В. Ющенко під час низки робочих візитів до Лондона у 2000–2001 роках. У грудні 2000 р. Директорат ЄБРР прийняв рішення про виділення Україні 215 млн. дол. кредиту на добудову Рівненської та Хмельницької АЕС. Наприкінці 2000 р. лейбористський уряд Т. Блера заявив про підтримку демократичних та ринкових реформ, які проводив в Україні уряд на чолі з В. Ющенком [89, с. 86].

У контексті зацікавлення Європою економічними можливостями України, насамперед як стратегічно важливої транзитної території, слід розглядати ініціативи уряду України щодо нафтопроводу „Одеса–Броди”. У зв'язку з цим значно зросла увага Великої Британії до України як на двосторонньому рівні, так і в контексті загальноєвропейського діалогу. Політичні і ділові кола країни виявили інтерес до пропозицій української сторони щодо перспектив експлуатації стратегічно важливого для Європи нафтопроводу з метою

транспортування нафти з Каспійського регіону, зокрема перспективних покладів Казахстану, де Велика Британія має свої інтереси. За словами Міністра закордонних справ України А. Зленка, політична та економічна підтримка Великою Британією українського маршруту постачання енергоносіїв може стати тим вирішальним чинником, який відкриє значні перспективи для України як важливого учасника нової європейської енерготранспортної мережі [213]. Зазначимо, що у 2003 р. фахівці відомої британської консультативно-аудиторської фірми „Pricewaterhouse Coopers” у співпраці з компанією „Укртранснафта” розробили бізнес-план комерційної експлуатації нафтопроводу „Одеса–Броди” [238]. У березні 2002 р. під час візиту до Великої Британії Державний секретар МЗС України Ю. Сергєєв закликав британську сторону до політичної підтримки українського проекту транспортування нафти, наголосивши, що це сприяло б зміцненню стабільності у регіоні та забезпеченню енергетичної безпеки Європи, а також запропонував британським компаніям долучитися до реалізації енергетичних проектів в Україні [256].

Контакти представників України і ЄС засвідчили збереження попередніх тенденцій розвитку двосторонньої співпраці, закладених відповідними двосторонніми документами. З боку європейських партнерів, зокрема Великої Британії, посилюються вимоги до вдосконалення законодавства України в напрямку його адаптації до правових норм ЄС та розвитку демократичних інституцій як необхідних умов якнайскорішої імплементації Угоди про партнерство та співробітництво. Це також розглядалося як чинник розв’язання внутрішньополітичних проблем в Україні та одна із складових підготовки до масштабного розширення Співтовариства.

До життєво важливих інтересів ЄС входило гарантування безпеки на своєму східному кордоні та забезпечення стабільного розвитку України, на яку припадала значна частина зазначеного кордону. Активізувався діалог сторін з прикордонного співробітництва, щодо проблем нелегальної міграції та безпеки прикордонних територій, співпраці у сфері торгівлі, інвестицій, юстиції і внутрішніх справ. З новою силою постало питання щодо перспективи

створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, посилено вимоги до реалізації демократичних реформ в Україні. Цим питанням було присвячено ряд рішень і заяв. 15 березня 2001 р. сесія Європарламенту схвалила резолюцію про Спільну стратегію ЄС щодо України, в якій зазначено, що організація відводить Україні ключову роль у забезпеченні стабільності і миру в Центрально-Східній Європі. У заключному комюніке четвертого засідання Ради з питань співробітництва Україна–ЄС 26 червня 2001 р. відзначено визнання європейських прагнень України, заявлено про готовність ЄС надалі підтримувати її демократичний розвиток щодо зміцнення прав людини, верховенства права та ринково спрямовану економічну реформу.

Керівництво України першим зробило крок до визначення чітких перспектив поетапної інтеграції країни до ЄС. Указом Президента від 14 вересня 2000 р. затверджено Програму інтеграції України до ЄС, якою передбачено розробку та реалізацію комплексу конкретних заходів щодо втілення на практиці загальних принципів співробітництва з Євросоюзом. Програма конкретизована у Посланні Президента до Верховної Ради України під назвою „Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки” (18 червня 2002 р.), згідно з яким перед країною поставлено завдання до 2007 р. стати асоційованим членом, а до 2011 р. вийти на створення передумов для вступу до ЄС [214].

Однак у 2002 р. ЄС розпочав процес запровадження нової політики „сусідства”. Одним з ініціаторів цих змін стала Велика Британія, урядова пропозиція якої щодо надання Україні, Білорусі і Молдові спеціального статусу „сусідів” схвалена 15 квітня 2002 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів ЄС у Люксембурзі. Ініціатива британського уряду лягла в основу позиції Комісії ЄС із оприлюдненням 11 березня 2003 р. Послання до Ради ЄС та Європарламенту під назвою „Ширша Європа – Сусідні країни: Нова структура взаємовідносин з нашими східними та південними сусідами”. Цей документ спирається на висновки, погоджені главами держав та урядів країн ЄС під час засідання Ради Євросоюзу у Копенгагені в грудні 2002 року.

Нова ініціатива ЄС зумовлена об'єктивними обставинами його розширення за рахунок повної інтеграції країн ЦСЄ і Балтії та необхідністю розвитку співробітництва з країнами, що набули спільних кордонів з ЄС. Як зазначено у Посланні, Європейський Союз заявляє про рішучість не допустити проведення в Європі нових розмежувальних ліній, сприяти стабільності та процвітанням як в межах об'єднання, так і за його межами [235]. На переконання ЄС, процес розширення має сприяти зміцненню його відносин із країнами-сусідами на основі довгострокового підходу, який передбачає необхідність спільного визначення пріоритетних завдань, виконання яких наблизить ці країни до Співтовариства. Ці завдання охоплюють такі сфери: політичний діалог та реформи; торгівля; правосуддя і внутрішні справи; енергетика, транспорт, інформаційне суспільство, навколишнє середовище, науково-дослідна та інноваційна діяльність; соціальна політика і міжособистісні контакти. Документом передбачено пропозицію країнам-сусідам щодо отримання частки внутрішнього ринку ЄС, поступової інтеграції і лібералізації, спрямованої на забезпечення вільного руху осіб, товарів, послуг і капіталів („чотирьох свобод”).

Реакція української сторони на нову політику ЄС була неоднозначною. Міністр закордонних справ А. Зленко висловив здивування з приводу того, що ЄС має намір застосовувати єдину концепцію до України, Білорусі та Молдови, які мають відмінний рівень розвитку, а його попередник Б. Тарасюк розцінив новий статус як „крок назад” стосовно попередніх досягнень співпраці України з ЄС [79, с. 192]. Прем'єр-міністр В. Янукович під час виступу у Брюсселі 17 березня 2003 р. зазначив, що українське керівництво позитивно оцінює комунікацію як свідчення завершення „періоду невизначеності ЄС щодо інструментів у стосунках з Україною” і є спробою відповісти на багаторічні звернення української сторони щодо підвищення рівня стосунків з ЄС, але одночасно охарактеризував позицію Єврокомісії як таку, що нагадує спробу провести нову лінію поділу в Європі. „Єврокомісія не спромоглася надати

належну відповідь європейському курсу України, а загальна концепція ширшої Європи в її інтерпретації не витримує критики”, – зазначив В. Янукович [215].

Відмінну позицію висловив Голова Верховної Ради України В. Литвин під час візиту до Лондона у травні 2003 р., зазначивши, що статус сусіда ЄС є перспективним для України і надасть їй великі можливості для участі у виробленні політики в Європі [218]. Він наголосив на безальтернативності європейського вибору України і висловив переконання, що без її залучення до континентальних процесів не можна говорити про європейську безпеку.

Занепокоєння українського керівництва щодо комунікації викликані позбавленням України перспектив вступу до ЄС у середньостроковій перспективі, що перекреслювало його попередні зусилля із визначення конкретних термінів набуття асоційованого, а згодом і повноправного членства. Заходи щодо вирішення практичних питань, пов’язаних із поточним розширенням ЄС, його керівництво розглядало окремо від питання подальшої інтеграції. У зазначеному документі політика ЄС щодо України розглядається також у контексті розбудови відносин з Білоруссю та Молдовою, для яких було вжито єдиний термін „Західні Нові Незалежні Держави” (тобто західні країни СНД). Цей термін сам по собі викликає неоднозначне сприйняття. Однак Єврокомісія зазначила, що нова політика ЄС не може бути універсальною для усіх країн і повинна здійснюватися диференційовано. Різні „стартові можливості”, етапи здійснення реформ, різні рівні економічного розвитку передбачають відмінні очікування та рівень поступу від країн-сусідів [235].

Фактичне ігнорування з боку євроструктур прагнення української сторони якнайшвидше окреслити перспективи вступу до ЄС стало в цілому логічним і очікуваним. Зміни в політиці Брюсселя супроводжувалися загальним посиленням прагматичності діалогу з керівництвом України. Нестабільна внутрішньополітична ситуація, гальмування реформ, порушення демократичних принципів, високий рівень злочинності, відсутність консолідованої суспільної думки щодо необхідності євроінтеграції, енергетична залежність від Росії та посилення зв’язків з нею на фоні постійно декларованої євроінтеграції стали

зручним приводом єврочиновникам для відмови від визначення чітких перспектив України щодо вступу в ЄС. Зазначені причини сприяли формуванню переважно негативного іміджу України в Європі. Як зазначає Р. Волчук, офіційний Київ, переконаний у власній геополітичній значущості (як „буфер проти Росії”, стратегічний транзитний пункт, країна, де „Схід зустрічається із Заходом”), не виправдав оцінки, за якою його демократичний розвиток та економічні перетворення мають більше значення для ЄС [93, р. 113]. Також необхідно врахувати упередження і побоювання європейських чиновників щодо необхідності підвищення відповідальності за безпеку, значних фінансових витрат на інтеграцію України в Євросоюз. У той же час очевидною була необхідність продовжити та розвивати активну співпрацю ЄС з Україною, насамперед як із гарантом його безпеки на східному напрямку. Тому, на думку В. Копійки, стратегія „сусідства” стала своєрідним компромісом між прагматичними інтересами ЄС та України [102, с. 9].

Витоки змін у британській позиції щодо євроінтеграції та місця України в цьому процесі пов’язані як з переглядом позицій ЄС щодо України, так і з особливостями реалізації урядового курсу країни. З одного боку ці зміни зумовлені зацікавленням британського керівництва у стабільності ситуації на сході Європи, насамперед у поглибленні економічної інтеграції з країнами регіону. У цьому контексті британські ініціативи надати Україні спеціальний статус „сусіда” з відповідними можливостями є виключно позитивними.

Після оприлюднення офіційної позиції ЄС щодо нової політики у відносинах з країнами-сусідами Міністр закордонних справ Дж. Стро запевнив українську сторону, що Велика Британія готова відстоювати диференційований підхід до країн-сусідів ЄС після його розширення для того, щоб інтереси України були враховані, надавати їй допомогу і сприяння [176, с. 1]. Посол Великої Британії Р. Брінклі заявив, що його країна „рішуче підтримує” право України як європейської держави претендувати на членство у Європейському Союзі [209]. Депутат Європейського Парламенту і послідовний прихильник євроінтеграції України, віце-президент Делегації міжпарламентського комітету

Україна–ЄС британець Ч. Таннок заявив, що вважає Україну найважливішим сусідом ЄС, який висловив зацікавлення в отриманні статусу його повноправного члена у довгостроковій перспективі [187, с. 5]. Саме Ч. Таннок під час розгляду резолюції Європарламенту щодо документу „Ширша Європа – Сусідні країни...” (19 листопада 2003 р.) став автором поправки про необхідність ЄС передбачити „відчинені двері” для України на перспективу.

Зацікавлення британського керівництва у поглибленні євроінтеграційних процесів в контексті нової політики ЄС проявилось у налагодженні тристоронньої співпраці Великої Британії, України і Польщі. Відомими є факти підтримки Польщею євроінтеграційних прагнень України та польсько-британського зближення на основі підтримки британським урядом позицій Польщі під час останньої хвилі розширення ЄС. Уряд Великої Британії ще у 1999 р. виступив з ініціативою налагодження активних контактів у тристоронньому форматі, виходячи із ефективної і плідної співпраці країн у сфері безпеки. У вересні 2002 р. (Варшава) та у квітні 2003 р. (Київ) відбулися українсько-польсько-британські консультації, на порядку денному яких розглядалися питання нової концепції відносин Україна–ЄС, перспективи поглиблення співробітництва у торговельно-економічній сфері, галузях юстиції і внутрішніх справ [223]. У 2004 р. завершено трирічну програму британського Міністерства у справах міжнародного розвитку „Підтримка у створенні українсько-польської Агенції прикордонного співробітництва”, яка сприяла налагодженню міжрегіональної співпраці напередодні розширення ЄС.

З іншого боку, як зазначає В. Крушинський, нові ініціативи Великої Британії щодо європейської політики імовірно були складовою „політичної гри” британського керівництва, спрямованої як на збереження контролю над загальноєвропейськими процесами, так і над політичними процесами всередині країни [79, с. 191]. Зацікавлення широким спектром внутрішньоєвропейських питань засвідчило коригування підходів британського керівництва до проблеми федералізації ЄС. У 2002–2003 рр. намітилися істотні розбіжності британського керівництва щодо ключових питань світової політики (іракського конфлікту і

проблеми боротьби з тероризмом) з провідними колегами по ЄС – керівництвом Франції та Німеччини на фоні посилення військово-політичних союзницьких відносин із США. За цих умов позицію Великої Британії щодо політики ЄС по відношенню до країн-сусідів можна розглядати як чергову поступку континентальним партнерам, яка мала значне політичне навантаження [199, р. 3]. До цього необхідно згадати відмову британського уряду від українсько-російського проекту готового транспортного літака АН-70 у травні 2000 р. на користь європейського проекту „Airbus”, який існував у вигляді креслень і схем.

Необхідно також врахувати вплив на зовнішню політику уряду внутрішньополітичної ситуації у Великій Британії. У політичному спектрі країни наявні групи євроскептиків (на противагу єврооптимістам) та достатньо радикально налаштованих єврофобів [91, с. 86]. Останні складають невелику частину політикуму, але наявність серед її лідерів таких постатей, як М. Тетчер надає їй певного впливу. Євроскептиків достатньо як серед консерваторів, так і серед лейбористів. Тому уряд змушений вдаватися до певних маневрів та поступок опонентам заради підтримки реноме доцільної європейської політики.

За умов існування розбіжностей між позиціями українського керівництва та керівництва ЄС, котрі у черговий раз проявилися під час Гаазького саміту Україна–ЄС у липні 2004 р., темпи і можливості подальшого розвитку відносин між сторонами було поставлено у залежність від спроможності проведення українською стороною виборів Президента на основі загальноприйнятих демократичних міжнародних стандартів.

Керівництво ЄС після першого туру виборів, що відбувся 31 жовтня 2004 р., керуючись заявою Міжнародної місії із спостереження за виборами ОБСЄ та Офісу Демократичних Інституцій і Прав Людини від 1 листопада, у відповідній декларації заявило, що громадяни України продемонстрували активність і здійснили своє волевиявлення, незважаючи на серйозні недоліки у проведенні передвиборчої кампанії та проблеми під час голосування. У цілому рівень проведення виборів європейською спільнотою був оцінений як крок

назад у порівнянні із виборами до Верховної Ради у 2002 р. [264]. Із підтримкою Декларації ЄС та закликом до вільного і чесного проведення другого туру виборів виступив Міністр у справах Європи МЗС Великої Британії Д. МакШейн, зазначивши, що другий тур є нагодою для української влади продемонструвати взяті зобов'язання щодо досягнення визнаних на міжнародному рівні демократичних стандартів та європейських цінностей [261].

Однак сподівання і побажання представників ЄС не справдилися. Після проведення другого туру виборів 21 листопада 2004 р., результати яких переважною більшістю міжнародної спільноти були визнані не дійсними як наслідок масових порушень і фальсифікацій, представники ЄС взяли активну участь у врегулюванні конфліктної ситуації в Україні. Верховний Представник Євросоюзу з питань зовнішньої політики та політики безпеки Х. Солана, Президенти Польщі і Литви стали учасниками переговорів із врегулювання політичної кризи, використавши свій вплив і досвід для переведення конфлікту у правову площину. Міністр закордонних справ Великої Британії Дж. Стро привітав зусилля високих представників ЄС і заявив про особисті постійні консультації з Х. Соланою щодо ситуації в Україні [273].

Загострення внутрішньополітичної ситуації навколо українських виборів було сприйняте у Великій Британії як „момент істини” для відносин Україна–ЄС. У випадку затвердження сфальсифікованих результатів, зазначається у британській пресі, ЄС „мусить зайняти тверду позицію щодо України”, відмовитися від визнання незаконного уряду і навіть розглянути можливість припинення відносин з Україною [198, р. 2]. Громадськість Великої Британії висловила готовність продемонструвати чітку підтримку демократичній опозиції та виступити за мирне вирішення кризи в Україні і таким чином закликати інші європейські країни до активної позиції.

За результатами повторного другого туру виборів 26 грудня 2004 р. ЄС визнав вибори такими, що відбулися і значно наблизили Україну до відповідності стандартам ОБСЄ і Ради Європи [228]. Європейська Рада наголосила на стратегічній важливості України як одного з головних партнерів

Європейського Союзу. У Декларації Президентства ЄС від 27 грудня 2004 р. висловлено переконання щодо початку нового етапу в розвитку України на основі співпраці всіх партій та інституцій задля зміцнення демократії і єдності в країні [260]. ЄС підтвердив прагнення поглибити відносини з Україною у найближчій перспективі на основі повноцінної та всебічної реалізації Плану дій і політики „сусідства”.

З початком нового етапу в розвитку української державності розпочався новий етап у відносинах України з Європейським Союзом. Президентом та урядом чітко визначено стратегічну мету розвитку держави – інтеграція в загальноєвропейський простір на основі переходу від декларацій до конкретних і послідовних кроків. Для цього визначилися об’єктивні передумови, адже таку зовнішньополітичну орієнтацію країни поділяє більшість політичних сил і населення.

Сьогодні ЄС набув кількісно і якісно нових ознак. Його недавнє розширення поставило на порядок денний низку нових проблем і викликів, але одночасно зумовило появу нових можливостей для України, яка є не просто географічним сусідом, а важливим сусідом-партнером в широкому значенні. За умови якісних суспільно-політичних та економічних змін в країні, завдяки попередньому досвіду співпраці Україна має всі підстави, щоб на даному етапі відносин з ЄС її розглядали як особливого сусіда.

Незважаючи на певну критику ініціатив ЄС в Україні, новий формат відносин Україна–ЄС відкриває додаткові перспективи для їх розвитку. Це лібералізація торговельно-економічних відносин, залучення та реалізація іноземних інвестиційних проектів, розвиток транскордонних комунікацій, відкриття кордонів для українських громадян, що означатиме вихід на європейський ринок і розширення участі України в основних аспектах політики ЄС. Необхідно зазначити, що запровадження Євросоюзом нової політики було об’єктивно зумовленим безпрецедентним розширенням та виходило із загальних тенденцій відносин з Україною.

Як показує досвід співпраці України і Великої Британії в контексті сучасних євроінтеграційних процесів, остання у своїй політиці щодо України схильна поєднувати орієнтацію на загальну політику Євросоюзу та відносини між Києвом і Брюсселем із помірковано-прагматичною підтримкою поглиблення євроінтеграції України та пошуками власних інтересів у цьому процесі. Одночасно позиція британського уряду з цього питання відзначається активністю та є позитивною для України. Велика Британія завжди прагнула чітко визначити формат та ключові напрями відносин ЄС з Україною, здійснивши вагомий вклад у формування сучасної стратегії їх розвитку. Це засвідчує ініціатива щодо надання Україні спеціального статусу „сусіда” ЄС в рамках нової політики Євросоюзу щодо країн, які не потрапили до чергової хвилі його розширення. Зазначену ініціативу як вітчизняні політики, так і науковці сприймають неоднозначно і часто у негативному світлі. Проте до її аналізу слід підходити принаймні з двох позицій, які не виключають одна одну. Можна стверджувати, що керівництво Великої Британії діє виключно у фарватері загальних об’єктивних тенденцій розвитку ЄС і його відносин з Україною, дотримуючись власних європейських інтересів. Однак необхідно враховувати особливості європейської політики Британії та її трансформацій на початку XXI ст., пов’язаних із прагненням зайняти лідируючі позиції у Співтоваристві, а також її традиційні підходи до євроінтеграції. У цьому контексті нові ініціативи британського уряду щодо політики „сусідства” та, ширше, відносини з країнами-сусідами ЄС сьогодні є одним із головних інструментів зміцнення лідируючих позицій країни в Європі і засвідчують прагнення та реальні можливості її керівництва впливати на політику ЄС в нових геополітичних умовах.

Велика Британія бачить майбутнє об’єднаної Європи із сильною Україною. Спостерігаються значні зміни у сприйнятті нашої країни серед її громадськості. Як засвідчують соціологічні дослідження Єврокомісії у 2005 р., 45 % британців підтримують вступ України до ЄС (35 % – проти), що є одним із найвищих показників серед країн Західної Європи і співпадає із загальним

середнім показником по Євросоюзу [225]. За цими показниками Велика Британія випереджає Німеччину, Італію, Францію, Нідерланди та ряд інших провідних країн ЄС. У цьому контексті для керівництва України важливо враховувати зовнішньополітичний курс Великої Британії. Ця країна має достатній політичний вплив та економічну зацікавленість у тому, щоб перевести співробітництво Україна–ЄС у більш результативну та предметну площину.

Отже, на формування і розвиток українсько-британських відносин протягом 1991–2004 рр. впливав ряд основних геополітичних чинників. Їх вплив зумовлений історико-культурними і цивілізаційними особливостями розвитку країн та об'єктивними обставинами сучасного міжнародного життя. Україна і Велика Британія належать до різних регіонів Європи, що зумовлює значну залежність двосторонніх відносин від зовнішніх факторів. До цих чинників відносимо Росію, США та ЄС, які є впливовими центрами сучасних міжнародних відносин і прямо чи опосередковано визначають зовнішню політику як України, так і Сполученого Королівства у певних регіонах, часових координатах та актуальних проблемних сферах. Україна не належить до числа країн-об'єктів першого порядку у зовнішній політиці Великої Британії, що посилює залежність їх відносин від міжнародної кон'юнктури та інтересів Британії, яка є більш впливовим учасником сучасних міжнародних відносин, ніж Україна.

Роль зазначених чинників у розвитку українсько-британських відносин була неоднаковою та зазнавала змін. Вплив США залишався стабільно великим і додатково посилювався на початку 2000-х років. Вплив Росії послабився на середину 1990-х рр., а згодом посилювався до подій кінця 2004 р. в Україні, чому сприяла політика українського керівництва та міжнародна ситуація. Необхідно враховувати фактор стереотипного сприйняття більшістю британської громадськості України як фактично складової Росії, що домінувало протягом всього періоду незалежності України і лише останнім часом зазнало відчутних змін.

Окреме питання – роль ЄС в українсько-британських відносинах. Оскільки це об'єднання на модернових засадах і принципах оформилося практично паралельно із формуванням новітньої української державності, на початку 1990-х рр. воно не мало на них істотного впливу. Україна, здобувши незалежність, заявила про прагнення розвивати якнайтісніші стосунки з ЄС і зробила для цього ряд кроків. Велика Британія надала політичне і технічне сприяння Україні для налагодження співпраці з європейськими структурами, а також протягом останнього десятиліття значно активізувала свою європейську політику. Ці фактори зумовили посилення впливу чинника ЄС на відносини між країнами. У нових умовах реалізації українсько-британських відносин чинник ЄС поступово набуває найбільш вагомого значення.

РОЗДІЛ 4

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН: ЕТАПИ, ПОДІЇ, ТЕНДЕНЦІЇ

Політичні відносини відіграють ключову роль у функціонуванні та розвитку системи міждержавних відносин. Вони забезпечують налагодження, підтримку і стимулювання постійного діалогу між країнами, регулярну комунікацію на різних рівнях (міждержавному, міжурядовому, міжпарламентському, неурядовому), організацію системної конструктивної та взаємовигідної співпраці, формують загальну атмосферу для її реалізації у різних сферах.

У розвитку українсько-британських політичних відносин протягом 1991–2004 рр. можна виділити такі періоди:

1. 1991–1993 рр. – інституційний період;
2. 1994–1996 рр. – період активізації двосторонніх контактів і співпраці;
3. 1997–2001 рр. – період прагматичних взаємовідносин;
4. 2002–2004 рр. – період зниження активності дипломатичних контактів.

Одним із головних та найбільш ефективних механізмів здійснення міждержавних відносин є налагодження системи дипломатичних контактів, здійснюваних уповноваженими представниками обох країн від їх імені.

Дипломатичні відносини між Україною та Великою Британією розпочалися у листопаді 1991 р., коли в Києві було відкрито Генеральне консульство Великої Британії, яке очолив М. Холмс. 31 грудня 1991 р. Прем'єр-міністр Британії Дж. Мейджор надіслав листа Президенту України Л. Кравчуку, в якому йшлося про визнання Сполученим Королівством України як незалежної держави. З цього часу офіційно ведемо відлік сучасних міждержавних відносин між Україною та Великою Британією. Після дипломатичного листування Державного секретаря закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Д. Херда і Міністра закордонних справ України А. Зленка 10 січня 1992 р. між двома країнами офіційно встановлено дипломатичні взаємини.

Під час візиту до України 19 січня 1992 р. Д. Херда в Києві відкрито Посольство Великої Британії, яке спершу розмістилося у приміщенні готелю „Національний” поряд з представництвами інших держав, а незабаром отримало приміщення на вулиці Десятинній, 9 поблизу МЗС України, де його основна частина знаходиться і сьогодні. Першим Послом Великої Британії в Україні став кар’єрний дипломат С. Хіманс, який 4 вересня 1992 р. вручив вірчі грамоти Президенту України Л. Кравчуку.

Указом Президента України від 14 травня 1992 р. першим Послом України у Великій Британії призначено академіка, колишнього заступника Прем’єр-міністра України з гуманітарних питань С. Комісаренка. 28 жовтня 1992 р. Посол вручив вірчі грамоти в Букінгемському Палаці Її Величності Королеві Єлизаветі II.

На етапі становлення дипломатичної служби України виникло ряд кадрових, організаційних і матеріальних проблем. З 1991 р. Україна почала відкривати власні представництва за кордоном, у зв’язку з чим насамперед виникла кадрова проблема, пов’язана із недостатньою кількістю фахівців з відповідною підготовкою. У середині 1992 р. в МЗС України налічувалося понад 200 штатних працівників. Для порівняння, у Великій Британії на початок року у центральному апараті МЗС налічувалося 3805 працівників та у закордонних установах – 2800 [77, с. 174]. Станом на лютий 1993 р. в українському посольстві працювало всього 7 співробітників – 4 дипломати і 3 технічних працівники [43, арк. 3]. Виникла проблема організації приміщення посольства. Незважаючи на домовленість між урядами Росії та України про передачу останній 16% закордонної власності колишнього СРСР, МЗС України у Великій Британії не отримало майна, а тому посольству довелося покладатися на допомогу з Києва та підтримку місцевих українських громад. Завдяки їх зусиллям воно з часом отримало необхідні приміщення, в яких працює і сьогодні. Об’єднання українців у Великій Британії передало свій лондонський будинок в оренду на 99 років за символічну плату в 1 ф. ст. на рік. Меценат українського походження Михайло Тарнавський (Майкл Гамільтон) передав в

оренду на 10 років окремих лондонський будинок на Бассід-роуд, де мешкали працівники посольства. Згодом Союз українців Британії передав для української амбасаді будинок на Голланд Парк-авеню, який спершу використовувався як помешкання для дипломатів. Протягом першої половини 1990-х рр. українське посольство взагалі залишалося без окремого належно обладнаного будинку. Лише у 1998 р. завершено ремонт будівлі на Голланд Парк, 60 (Holland Park), де розмістилася основна частина посольства, а консульський відділ отримав прописку на Кенінгстон Парк Роуд, 78 (Kensington Park Road). За словами Посла України С. Комісаренка, „посольство починало свою діяльність з нуля”, без будинку, транспорту, навіть стільців, меблів і книжок. Однак найбільша складність полягала в тому, що не було дипломатичного досвіду. „Сьогодні Україна вже має чотири будинки і всі умови для нормальної діяльності наступних посольств у Британії”, – згадував у 1998 р. після завершення своєї каденції С. Комісаренко [190, с. 8]. Як показав розвиток подій, численні проблеми в організації роботи посольства не стали перешкодою для розвитку конструктивного діалогу та співпраці між країнами.

Двосторонні візити високопосадовців розпочалися у січні 1992 р. з офіційного візиту в Україну Державного секретаря закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Д. Херда. Під час зустрічі з українським колегою відбулося обговорення організації засад українсько-британського співробітництва, актуальних проблем міжнародних відносин і українського державотворення, насамперед ядерного роззброєння. Візит-відповідь А. Зленка відбувся 15-16 вересня 1992 р., в ході якого укладено принципові домовленості щодо розвитку двосторонньої економічної, торговельної, гуманітарної та військової співпраці. Безпосередніми результатами візиту стало відкриття Посольства України у Великій Британії, закладання основи договірної бази двосторонніх відносин [127, с. 7]. Двосторонні консультації на рівні керівництва закордонних відомств продовжилися у жовтні 1992 р. під час візиту в Україну заступника міністра закордонних справ Великої Британії Л. Чокер.

Центральною подією інституційного періоду став візит до Великої Британії 9-12 лютого 1993 р. української делегації у складі урядовців, депутатів, представників ділових кіл на чолі з Президентом України Л. Кравчуком. На цей візит покладалися сподівання щодо остаточного погодження позицій з проблем ядерного роззброєння України і участі Сполученого Королівства у цьому процесі. Від їх вирішення безпосередньо залежала можливість розбудови партнерських міждержавних відносин, подолання певної прохолодності і стриманості, що були притаманними для них на початковому етапі.

Насичена програма першого візиту Президента незалежної України до Сполученого Королівства складалася із зустрічі з представниками української громади, переговорів з Прем'єр-міністром Дж. Мейджором, участі у семінарі „Українська ініціатива британських промисловців”, аудієнції в Королеви, урочистого обіду у старовинному „Гілдхолі”, який дав на честь Президента України Лорд-мер Лондона Марк Вільямс [48, арк. 2-5]. Також Л. Кравчук відвідав штаб-квартиру ЄБРР, а на завершення візиту побував в Единбурзі. Основна увага ЗМІ та громадськості була прикута до переговорів сторін в резиденції британського Прем'єр-міністра, центральною темою яких стало ядерне роззброєння України. Результатом тривалих переговорів, компромісів та погодження позицій сторін стало укладення Договору про принципи відносин і співробітництво від 10 лютого 1993 року.

Відзначимо теплу зустріч Президента України з представниками української діаспори Британії. У своєму виступі Л. Кравчук висловив вдячність українській громаді, яка не пориває зв'язків з історичною батьківщиною, і зазначив, що Україна покладає великі надії на діаспору у розбудові відносин із Сполученим Королівством [170, с. 1].

Тривалий, насичений і результативний візит української делегації на чолі з Президентом України до Великої Британії засвідчив зацікавленість британського керівництва у розбудові повноцінних відносин з Україною та зумовлений значною мірою тими успішними кроками, які вона здійснила на

міжнародній арені після здобуття незалежності. Рівень прийому делегації, значна увага до візиту британського істеблішменту та громадськості, досягнуті домовленості стали ще одним впевненим кроком на шляху утвердження української державності.

Протягом зазначеного періоду започатковано двосторонню міжпарламентську співпрацю. Перші контакти між парламентарями обох країн відбулися у 1991 році. Під час проведення референдуму 1 грудня 1991 р. в Україні спостерігачем від Великої Британії працював член британського Парламенту М. Шерсбі. 22 січня 1992 р. створено Парламентську багатопартійну британсько-українську групу, головою якої обрано впливового консерватора Дж. Вілкінсона. Група включала 17 осіб. До неї входили переважно депутати від Консервативної партії [50, арк. 137]. Однак, як зазначало у звітах посольство, протягом перших років існування група не проявляла значної активності, чому на заваді стояла приналежність її керівника до правого крила консерваторів. Більшу активність проявляли опозиційні лейбористи. У січні 1993 р. депутат-лейборист М. Гейнс поставив вимогу про необхідність обговорити питання щодо гарантій безпеки Україні у зв'язку з ядерним роззброєнням і надати гарантії, що Велика Британія не буде застосовувати чи загрожувати їй ядерною зброєю. Депутатом було внесено проект відповідної заяви, що стало початком привернення уваги британського Парламенту до цієї важливої проблеми [43, арк. 6].

Головною подією міжпарламентської співпраці протягом зазначеного періоду став офіційний візит до Лондона Голови Верховної Ради України І. Плюща 6-10 грудня 1993 р. на запрошення Парламенту Великої Британії і британської групи Міжпарламентського союзу. Під час візиту І. Плющ та українські депутати мали зустрічі з керівництвом Палати громад, Міністром закордонних справ Д. Хоггом, керівництвом галузевих міністерств, ЄБРР, британськими підприємцями, представниками української громади. Відбулися дискусії з парламентської практики і процедури та відвідини засідання Палати

громад [49, арк. 97-101]. Візит сприяв зміцненню зв'язків та взаєморозуміння між парламентами України і Великої Британії.

Підведення підсумків перших років двосторонніх відносин, розробка механізмів реалізації досягнутих домовленостей під час візиту Президента України до Сполученого Королівства, погодження позицій з поточних питань та визначення найближчих перспектив співпраці відбувалися під час візиту в Україну заступника міністра закордонних справ Великої Британії Д. Хогга у липні 1993 р. та консультацій в Києві між міністерствами закордонних справ України і Великої Британії 28-29 жовтня 1993 р. Ці заходи засвідчили налагодження системної співпраці між зовнішньополітичними відомствами та дипломатичним корпусом обох країн.

Протягом інституційного періоду, незважаючи на ряд проблемних питань, пов'язаних переважно із труднощами процесу становлення української державності в нових геополітичних умовах (як-от ядерне роззброєння України, розв'язання українсько-російських суперечностей, значною мірою неготовність британської політичної еліти сприймати Україну та відносини з нею поза контекстом російського чинника), та у зв'язку з цим певного напруження у відносинах між країнами, започатковано системний діалог на міжурядовому рівні. Запроваджено регулярні двосторонні контакти закордонних відомств і на найвищому міждержавному рівні. Закладено необхідну договірно-правову та організаційну базу для подальшого розгортання співробітництва у різних сферах. Певного розвитку набула міжпарламентська співпраця. Загалом двосторонні контакти мали переважно ознайомчий характер та засвідчили зростання зацікавленості сторін у поглибленні взаємовідносин.

Період активізації двосторонніх контактів і співпраці пов'язаний із виходом в цілому співробітництва між двома країнами на якісно новий рівень як у двосторонньому, так і в багатосторонньому форматах. Для України 1994–1996 рр. – період стабілізації внутрішньополітичної ситуації, початку економічного реформування та прийняття Конституції, здійснення вагомих зовнішньополітичних кроків, таких, як ядерне роззброєння, набуття членства у

міжнародних організаціях, розвиток співробітництва з НАТО і ЄС, поступове розв'язання гострих суперечностей з Росією. Для Великої Британії – це період виходу з економічної кризи, завершення багаторічного правління консерваторів, продовження поступової трансформації зовнішньополітичної концепції щодо європейської політики, подальшого пошуку та реалізації своїх інтересів на східноєвропейському напрямі.

Зазначений період розпочався з візиту до України 24 травня 1994 р. Міністра закордонних справ Великої Британії Д. Херда. Переговори з Президентом України, Міністром закордонних справ та іншими українськими високопосадовцями стосувалися широкого кола питань двостороннього співробітництва. Як повідомив урядовець, головна мета його візиту – зміцнення зв'язків між Україною та Європою, інтеграція України в ЄС і НАТО [125, с. 88]. Під час переговорів британська сторона наголосила на необхідності якнайшвидшого укладення Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, висловила підтримку участі України в програмі НАТО „Партнерство заради миру”. Сторони обговорили питання ядерної безпеки та приєднання України до ДНЯЗ, надання британської допомоги Україні через Фонд Ноу-Хау, проблеми українсько-російських відносин [141, с. 1]. У контексті останніх міністр висловив принципову підтримку керівництву України у врегулюванні т. зв. „Кримської проблеми”. Цей візит став заключним візитом британського урядовця такого рівня під час президентства Л. Кравчука.

З обранням на посаду Президента України Л. Кучми у липні 1994 р., який обрав курс на активізацію відносин із західними країнами та міжнародними структурами, приєднанням України як без'ядерної держави до ДНЯЗ в грудні цього ж року українсько-британські відносини набули нового імпульсу. Велика Британія стала однією з підписантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ від 5 грудня 1994 року. Британське керівництво підтримало Україну у прагненні розвивати співпрацю з ЄС і НАТО, сприяло її входженню до Ради Європи.

Для українсько-британських політичних контактів у 1995–1996 рр. характерна активізація на всіх рівнях: офіційні візити вищого керівництва України і Великої Британії, представницьких урядових делегацій, галузевих міністрів, парламентарів. У лютому 1995 р. Лондон відвідав Міністр оборони України В. Шмаров. Травень 1995 р. пройшов під знаком двосторонніх дипломатичних, економічних та бізнес-контактів: Лондон з нагоди святкування 50-ї річниці закінчення Другої світової війни в Європі відвідав Міністр закордонних справ України Г. Удовенко; у Києві відбулися переговори економічного блоку уряду з британською економічною делегацією на чолі з Міністром фінансів К. Кларком; наприкінці місяця у Лондоні проходила міжнародна конференція „Інвестиційне вікно в Україну”, яку відвідала делегація на чолі з Прем'єр-міністром Є. Марчуком. Міністр закордонних справ Г. Удовенко та Міністр оборони України В. Шмаров 21 липня 1995 р. взяли участь у Лондонській нараді 16 країн з врегулювання балканського конфлікту.

У вересні 1995 р. в Києві побував Міністр закордонних справ Великої Британії М. Ріфкінд. Відвідини України стали його першим закордонним візитом на новій посаді. Під час переговорів з керівництвом українського уряду М. Ріфкінд підкреслив, що його країна надає важливого значення розвитку взаємовигідного співробітництва з Україною і вітає її просування до повноправного членства в євроспільноті [140, с. 1]. Керівник Форін Офісу привітав позицію українського керівництва з врегулювання конфлікту на Балканах, схвалив рішення про закриття ЧАЕС до 2000 р. і наголосив на активній позиції Британії під час переговорів з цього питання у форматі Україна–„Велика сімка” [153, с. 2]. Він також підкреслив вагому роль України у розбудові системи безпеки в Європі, відзначив прогрес економічних реформ і запевнив, що Британія продовжить допомагати у цій справі.

Розвитку співпраці між Адміністрацією Президента України (АПУ) та Офісом Прем'єр-міністра Великої Британії присвячений візит Голови АПУ Д. Табачника до Лондона 26-27 вересня 1995 р. Під час зустрічей з керівництвом Цивільної служби Секретаріату Кабінету Міністрів Великої

Британії і Політичного департаменту Офісу Прем'єр-міністра він висловив побажання Л. Кучми прийняти Дж. Мейджора в Києві у першій половині 1996 р. [171, с. 2].

Знаменною подією в історії відносин України та Великої Британії став офіційний візит Президента України Л. Кучми до Лондона 12-14 грудня 1995 року. Численна делегація урядовців, депутатів, підприємців, наукових та громадських діячів мала змогу спілкуватися з представниками британських урядових та ділових кіл, діаспори. Президент насамперед зустрівся з українцями Великої Британії. Важливість зустрічі підсилювалася тим, що у 1996 р. виповнювалося 50 років від заснування Союзу українців Британії. Він подякував українській громаді за підтримку України „у визначальний час державотворення” і висловив сподівання на її активізацію у напрямку просування та відстоювання інтересів України у державних структурах Сполученого Королівства [129, с. 140].

Протягом візиту до Лондона Л. Кучма мав зустрічі з Прем'єр-міністром Дж. Мейджором, Держсекретарем закордонних справ М. Ріфкіндом, Міністром оборони М. Портілло, побував на аудієнції в Королеви, зустрівся з лідерами британської урядової опозиції, головою Британсько-української парламентської групи, президентом ЄБРР [271]. Результати двосторонніх переговорів відображені у Спільній декларації. Британська сторона привітала здобутки України на шляху політичних та економічних реформ і закликала зберегти їх позитивний імпульс, підтвердивши прагнення здійснювати підтримку у цьому напрямі [66, с. 90]. Сторони дійшли згоди щодо заохочення торговельно-економічної та інвестиційної співпраці, відзначивши ключову роль відкриття ринків ЄС для країн ЦСЄ. Наголошено на важливості українсько-британського співробітництва в рамках діалогу України з „Великою сімкою” щодо закриття ЧАЕС, діяльності ОБСЄ, поглиблення відносин Україна–НАТО і в рамках роботи ООН.

Візит став вдалою нагодою для Президента України, перебуваючи в одному з провідних економічних і політичних центрів західного світу, заявити

про прагнення України щодо вступу в СОТ, створення зони вільної торгівлі з ЄС та підкреслити особливу роль Великої Британії „як важливого фактора досягнення успіху в реалізації цих прагнень”. Нагадаємо, що саме Велика Британія проявила високу політичну активність у справі підтримки визначення конкретних рамок взаємовідносин між Україною та ЄС у формі Угоди про партнерство та співробітництво і тимчасової торговельної угоди, однією з перших серед країн-членів ЄС їх ратифікувала, підтримала Україну під час вступу до Ради Європи. Діалог двох європейських держав був розцінений як символічна зустріч молодої Європи з Європою, традиційно званою Старим Світом на основі спільного порозуміння [195, с. 149].

Продовження міждержавного діалогу на найвищому рівні відбулося 18 квітня 1996 р., коли вперше столицю України з офіційним візитом відвідав Прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор. Під час переговорів піднімалися питання реалізації спільних економічних проектів, закриття ЧАЕС в контексті рішень „Великої сімки”, проблеми загальноєвропейської безпеки та розширення НАТО на схід, євроінтеграції України. Підписано ряд міжурядових угод. Британська делегація взяла участь у відкритті нового приміщення представництва Британської Ради в Києві [45, арк. 99]. На прес-конференції Дж. Мейджор висловив задоволення економічними і політичними реформами в Україні та заявив про прагнення Британії розвивати торговельно-інвестиційну співпрацю, зазначивши, що „український успіх важливий для європейської стабільності” [267].

Візит британського Прем'єр-міністра відбувався напередодні саміту „Великої сімки” плюс Росія та Україна в Москві 19-20 квітня 1996 р., де мало обговорюватися питання фінансування закриття ЧАЕС. Зарубіжні експерти зазначали, що Київ стає регулярною зупинкою для консультацій і зустрічей західних лідерів на їх шляху до російської столиці [269]. Прем'єр-міністр підтвердив прагнення Британії активно долучитися до виконання положень Меморандуму про взаєморозуміння між урядом України і урядами країн „Великої сімки” та Єврокомісією щодо закриття Чорнобильської АЕС (20

грудня 1995 р., Оттава) і міжнародної Програми для підтримки закриття ЧАЕС до 2000 року.

Кінець 1996 р. був ознаменований візитом в Україну Принца Уельського Чарльза. Візит наступника Британського Престолу планувався з часу відвідин Сполученого Королівства Президентом України в грудні 1995 р. та його аудієнції в Королеви Єлизавети II. Однак через наперед розписаний кількарічний графік Єлизавета II пообіцяла найближчим часом відрядити до України свого сина, що й відбулося 4-6 листопада 1996 року. Зазначимо, що це був не перший візит представника британської знатної родини до нашої країни з часу здобуття незалежності, адже у вересні 1993 р. в Україні перебувала делегація Асоціації британських консультантів на чолі з Річардом, Герцогом Глостерським, а у вересні 1994 р. він разом з дружиною відвідали Крим з нагоди 140-ї річниці початку Кримської війни.

Візит Принца Чарльза окрім історико-символічного мав також значення окремої складової українсько-британського діалогу на найвищому рівні і отримав позитивний резонанс у пресі та серед громадськості України. Високий гість і британська делегація підприємців відвідали Національний університет „Києво-Могилянська Академія”, де взяли участь в „круглому столі” Форуму лідерів бізнесу, побували на прийомі у Президента України. Протягом другої частини візиту Принц відвідав Крим, де вшанував пам’ять загиблих під час Кримської війни 1853–1856 рр. [137, с. 2].

Окрім активізації контактів на міжурядовому та міжвідомчому рівнях упродовж зазначеного періоду започатковано нові напрями міжпарламентської співпраці, як-от міжпарламентські обміни і стажування депутатів, участь у двосторонніх і багатосторонніх семінарах та конференціях, надання консультацій. У 1994 р. в Україні побувала британська парламентська делегація на чолі з лордом Хау Аберавонським, що мала на меті ознайомитися із роботою Верховної Ради та заохотити Україну до вступу у Міжпарламентський союз [59, с. 1]. У 1995 р. під егідою британського Центру політичних та дипломатичних наук започатковано дворічну програму підтримки Верховної Ради України, яка

курувалася МЗС та Міністерством міжнародного розвитку Великої Британії і була профінансована через Фонд Ноу-Хау. В її рамках відбулося кілька десятків семінарів, присвячених різним аспектам економічної і правової політики, державотворення, співпраці гілок влади та місцевого самоврядування, вирішення гуманітарних проблем [59, с. 4]. На думку директора Центру політичних і дипломатичних наук Дж. Хемерсі, це найсерйозніша і найбільша програма, яка будь-коли готувалася для політиків за кошти Фонду Ноу-Хау МЗС Великої Британії [35, арк. 79]. Для прикладу, протягом лютого-березня 1996 р. у Британії на стажуванні побувала делегація депутатів у складі М. Горбатюка, П. Мовчана, С. Ніколаєнка та інших, які вивчали організацію освітньої системи Англії і процедурні питання роботи британського Парламенту [52, арк. 21].

Відзначимо участь у міжпарламентських заходах працівників апарату Верховної Ради України. У листопаді 1995 р. група службовців на чолі з головним консультантом Комісії з питань бюджету В. Ногою взяла участь у навчальній програмі з питань євроінтеграції для службовців парламентів країн ЦСЄ і СНД, що проходила у Бельгії та Англії за сприяння Північноатлантичної Асамблеї [53, арк. 2]. Загалом протягом 1994–1996 рр. Верховна Рада взяла участь у здійсненні 40 зарубіжних стажувань, фінансування яких забезпечили британський урядовий Фонд Ноу-Хау, програма „Периклес” тощо [55, арк.44].

Налагоджувалися контакти між представниками окремих політичних партій України та Великої Британії. У листопаді 1995 р. на запрошення Консервативної партії Британію відвідали депутати та активісти Народного Руху України для ознайомлення з організацією функціонування партійної структури і вивчення досвіду проведення виборчої кампанії. Провівши певний час в Лондоні, делегація, поділена на 6 груп, мала змогу відвідати окремі округи в регіонах, вивчаючи роботу місцевих консервативних асоціацій. Члени молодого РУХу зустрілися із студентами Оксфордського університету [270].

Період активізації двосторонніх контактів і співпраці став яскравою сторінкою в новітній історії взаємин між двома країнами. Інтенсивний і

результативний українсько-британський діалог середини 1990-х рр. засвідчив спільність позицій керівництва країн з пріоритетних питань двостороннього співробітництва та актуальних проблем міжнародного життя, зацікавленість британського керівництва у розбудові відносин з Україною, яка утвердилася як повноправний суб'єкт міжнародних відносин. Поступово окреслилася її позиція як партнера Великої Британії у Центрально-Східній Європі. Це дало змогу завершити період політичної напруженості, визначити пріоритетні напрями двосторонніх відносин та перейти до налагодження прагматичного конструктивного співробітництва. Сторонам вдалося провести насичений, динамічний та конструктивний діалог на різних рівнях, поглибити партнерські стосунки, погодити і вирішити ряд стратегічних питань. Велика Британія проявила себе як надійний і послідовний партнер України у співпраці з вирішення складних міжнародних проблем, європейської та євроатлантичної інтеграції, ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та активізації процесу її закриття, підтримки економічного реформування. Зрештою британці більше дізналися про Україну, а українці – про Британію, що відіграє важливу роль у налагодженні успішних взаємовідносин. Досягнуті необхідний рівень довіри та взаєморозуміння, конкретні домовленості дали змогу сторонам перейти до комплексної реалізації напрацювань у різних напрямках співпраці.

Інтерес України до західних структур/держав зростав у міру усвідомлення загроз власній національній безпеці. Ключовими з них були ті, що йшли від Росії, насамперед – загрози територіальній цілісності, політичній та економічній незалежності держави. Як наслідок, політична еліта України в силу обставин протягом першої половини 1990-х рр. особливі надії покладала на поглиблення відносин з провідними країнами Західної Європи та США. Позиція британських політичних кіл на середину 1990-х рр. була спрямована на активізацію контактів та співпраці з українськими колегами. Вона стала каталізатором трансформацій загальних підходів уряду Великої Британії до розуміння місця і ролі України як у пострадянському просторі, так і на континенті загалом. Наслідком таких трансформацій став вихід українсько-

британських відносин на якісно новий рівень розвитку як у двосторонньому, так і в багатосторонньому форматах.

Початок наступного періоду – періоду прагматичних взаємовідносин (1997–2001 рр.), позначений зміною керівництва Великої Британії. У травні 1997 р. в результаті парламентських виборів переконливу перемогу отримала Лейбористська партія, яка й сформувала уряд на чолі з Т. Блером. З огляду на це виникла потреба у забезпеченні спадковості українсько-британських відносин з часу попереднього керівництва. У цьому українська сторона отримала гарантії і підтримку від британського державного апарату виконавчої влади, який фактично істотно не міняється, коли відбуваються зміни урядів. Здійснено відповідні заяви лейбористів ще до виборів. Після них спершу Держсекретар закордонних справ Р. Кук, а згодом Прем'єр-міністр Т. Блер підтвердили таку спадковість. Новий британський уряд запевнив посольство і керівництво нашої держави, що він продовжить політику зміцнення і розширення відносин з Україною [152]. В ході першої зустрічі британського Прем'єр-міністра з Президентом України під час саміту НАТО у липні 1997 р. Т. Блер повністю підтримав розвиток двосторонніх відносин з Україною. „Україна стоїть перед серйозними випробуваннями, які стосуються економічних реформ і закриття ЧАЕС. Однак ми працюватимемо разом з нею, щоб допомогти подолати ці труднощі. І в європейській спільноті, і в ОБСЄ... ми бачимо Україну як запоруку миру та процвітання в Європі і пріоритетним партнером Великої Британії”, – зазначив глава британського уряду [65, с. 413].

Упродовж зазначеного періоду сторони продовжили інтенсивну співпрацю на міжурядовому, міжпарламентському та міжвідомчому рівнях. Особливо відзначимо контакти на рівні міністерств закордонних справ, що є природнім з огляду на провідну роль цих структур у забезпеченні міждержавних зв'язків. У червні 1998 р. Україну відвідав заступник міністра закордонних справ Великої Британії Д. Хендерсон, який провів переговори з керівництвом уряду, МЗС та РНБО України. Окреслено перелік пріоритетних питань, характерних для подальшого міждержавного діалогу: активізація

партнерства України з ЄС; майбутнє закриття ЧАЕС та проблеми ядерної галузі України; інвестування в українську економіку; спільна участь у військових навчаннях і співробітництво у сфері безпеки тощо [167, с. 2]. Досягнуто домовленості про обмін візитами керівників МЗС. Того ж місяця напередодні засідання Ради співробітництва Україна–ЄС відбулася зустріч Б. Тарасюка з Міністром закордонних справ Великої Британії Р. Куком. Обговорювалися проблеми відносин України з Співтовариством, питання двостороннього співробітництва і перспектив транспортування каспійської нафти до Європи, чорнобильська тематика. Сторони висловили задоволення рівнем політичного діалогу та військового співробітництва, наголосили на необхідності підвищення показників торгівлі [26, арк. 10]. Британський урядовець запросив українського колегу взяти участь у розширеному засіданні міністрів закордонних справ країн „Великої вісімки” з питань ситуації в Косово і ядерного нерозповсюдження, що відбувалося 12 червня 1998 р. у Лондоні.

У 1999 р. продовжено регулярні контакти керівництва МЗС України і Великої Британії. 1-3 лютого 1999 р. відбувався візит до Лондона Міністра закордонних справ України Б. Тарасюка. Сторонам, виходячи із наявного досвіду співпраці, вдалося окреслити перспективи співробітництва у різних сферах в контексті набуття чинності Угоди про партнерство та співробітництво України з ЄС, розширення співпраці в міжнародних організаціях. Обидва міністри констатували динамічний розвиток двосторонніх відносин. Продовжено активний діалог з євроінтеграції, зокрема з питань можливості підтримки Великою Британією України щодо набуття статусу асоційованого члена ЄС, її участі у роботі Європейської конференції, врахування позиції офіційного Києва при підготовці Спільної стратегії ЄС щодо України. Сторони обмінялися думками з актуальних міжнародних проблем: щодо ситуації в Косово, співпраці з врегулювання міжнародних конфліктів, взаємодії в рамках роботи ООН [239]. Відбулася розширена зустріч Б. Тарасюка з представниками української діаспори [46, арк. 5]. Головними результатами візиту стало взаємне

підтвердження бажання розширювати договірно-правову базу двосторонніх відносин, міжпарламентські зв'язки, нарощувати економічне співробітництво.

Контакти закордонних відомств, окрім вищого керівництва, також здійснювалися на рівні підрозділів. У червні 1999 р. відбувся візит представників Управління ЄС та Управління політичного аналізу і планування МЗС України до МЗС та інших міністерств і відомств Великої Британії, в ході якого здійснено обмін думками з питань стосунків між Україною і Європейським Союзом. Українські фахівці мали змогу вивчати механізми і значний досвід роботи британських урядових структур в рамках політики ЄС та участі в ній Сполученого Королівства [40, арк. 139].

Важливою подією для розвитку двосторонніх міждержавних відносин став візит до України 11-12 квітня 2000 р. Міністра закордонних справ Великої Британії Р. Кука. Здійснення візиту у період після переобрання Президентом України Л. Кучми, формування нового складу уряду і створення парламентської більшості у Верховній Раді засвідчило політичну підтримку з боку Великої Британії проголошеного курсу на подальшу демократизацію суспільства, проведення реформ в економіці, інтеграцію України у європейські та євроатлантичні структури. Британський міністр підтримав діяльність керівництва України на стратегічних напрямках діяльності, зазначивши, що „смілива програма економічних реформ”, запропонована Л. Кучмою і В. Ющенком, позитивно сприйнята на Заході і може забезпечити подальше надходження інвестицій в Україну [168, с. 2]. Візит сприяв вирішенню важливих практичних питань міжнародного значення. Зокрема, Р. Кук озвучив готовність Сполученого Королівства виділити Україні 10,5 млн. ф. ст. для завершення будівництва саркофага на ЧАЕС, висловив підтримку розвитку відносин України з ЄС і прагненню її вступу до СОТ.

Результатом візиту Р. Кука стало підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо співробітництва та координації між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Великої Британії (параграф 2.2.), яким закріплено механізми проведення регулярних

консультацій зовнішньополітичних відомств і дипломатичних представництв обох країн на різних рівнях та їх пріоритетну тематику [8]. Також оголошено про створення нових форм зв'язку між Адміністрацією Президента України та Офісом Прем'єр-міністра Великої Британії, зокрема постійно діючу політико-консультативну групу, підпорядковану безпосередньо Президенту України та Прем'єр-міністру Великої Британії, яку з української сторони очолив радник Президента з питань зовнішньої політики А. Орел, а з британської – спеціальний радник Прем'єр-міністра Р. Ліддл. Засідання групи проводилися двічі на рік по чергово у столицях чи великих містах обох країн. Перше засідання відбулося 24 травня 2000 р. у Києві. Одне із засідань відбулося 18-20 червня 2002 р. у Львові. Цей двосторонній консультативний механізм (унікальний для британської дипломатичної практики) сприяв активізації всебічної співпраці між Україною та Великою Британією.

Протягом періоду прагматичних взаємовідносин достатньо інтенсивно розвивалися міжпарламентські контакти, хоча наприкінці періоду намітилися тенденції до зниження їх активності. Відзначимо продовження візитів делегацій Верховної Ради України до британського Парламенту. Заслуговує на увагу візит представницької делегації депутатів Верховної Ради 27 квітня – 4 травня 1997 р. з метою вивчення техніки проведення виборчих кампаній у Великій Британії, що було особливо актуальним з огляду на наближення виборів [54, арк. 19]. У 1998 р. завершено програму семінарів з підтримки Верховної Ради України, що фінансувалася британським Фондом Ноу-Хау з 1995 року. За час виконання програми Британію відвідали понад 250 народних депутатів, проведено декілька десятків двосторонніх семінарів [59, с. 4]. Спостерігалася активізація співпраці між парламентськими комітетами – насамперед між комітетами закордонних справ та з питань оборони, Комітетом з питань європейської інтеграції Верховної Ради України і Наглядом комітетом за європейським законодавством Парламенту Великої Британії.

Після приєднання Верховної Ради України до МПС у жовтні 1999 р. контакти парламентів дещо активізувалися. Однак, як зазначають самі

депутати, потенціал двосторонньої взаємодії в рамках МПС у цілому залишився невикористаним [57, с. 3]. У червні 2000 р. відбувся перший і поки що єдиний візит Британської групи МПС до України. У серпні 2000 р. під час Конференції глав парламентів країн-членів МПС у Нью-Йорку відбулася зустріч Голови Верховної Ради України І. Плюща із Спікером Палати громад британського Парламенту Б. Бутройд.

Певний період занепаду пережила Парламентська багатопартійна британсько-українська група британського Парламенту, що зумовлено об'єктивними причинами. Після проведення загальних виборів до Палати громад у травні 1997 р. значна частина членів групи не потрапила до нового складу Парламенту (це були переважно консерватори, які програли лейбористам), а тому їх кількість виявилася замалою для роботи. Однак завдяки активним діям Посольства України та значній кількості депутатів, які хотіли працювати в групі, у червні 1999 р. відновлено її діяльність в новому складі. До неї увійшли 33 парламентарі. Очолила групу відома діячка Лейбористської партії Енн Ключід. Заступниками стали лорд Хау Аберавонський (колишній Міністр фінансів, закордонних справ та Віце-прем'єр в урядах М. Тетчер) і колишній голова групи Дж. Вілкінсон. Членами групи стали відомі британські політики, які переважно мали досвід співпраці з урядами України: Д. Андерсон (Голова Комітету закордонних справ Палати громад), Л. Чокер (колишній заступник Міністра закордонних справ), лорд Мойніхен (заступник тіньового Секретаря закордонних справ) тощо [276]. За результатами виборів 7 червня 2001 р. практично всі члени групи зберегли свої місця у Парламенті. У жовтні 2001 р. її діяльність було поновлено.

Важливе значення в контексті розвитку міжпарламентського діалогу мало створення депутатської Групи Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з Великою Британією. Перша така група була створена за участю 39 народних депутатів у березні 1999 р. на чолі з І. Мусієнком.

Значною подією для розвитку українсько-британської міжпарламентської співпраці став візит до Києва у жовтні 2000 р. Спікера Палати громад Б. Бутройд.

Відбулися відвідини пані Бутройд Верховної Ради з виступом у сесійній залі, зустріч з її Головою І. Плющем, представниками фракцій і груп. Учасники зустрічі обговорили низку практичних питань роботи парламентів, проблеми законодавчого процесу, діяльності фракцій, забезпечення взаємодії більшості та опозиції тощо [56, арк. 61]. На офіційному прийомі у Президента обговорювалися питання співпраці в галузях енергетики і сільського господарства, закриття ЧАЕС, спорудження компенсуючих потужностей на Рівненській і Хмельницькій АЕС [151, с. 2]. Сторони підтвердили необхідність інтенсифікації діалогу парламентів.

Однак необхідно зазначити, що з кінця 2000 р. і до початку 2003 р. контакти парламентів обох країн практично припинилися, що підтверджує вивчення архівних документів. Не відбулося жодного візиту представників їх керівних органів різних рівнів, що можна пояснити зміною керівництва британського Парламенту у 2001 р. і Верховної Ради у 2002 р. та внутрішньополітичними проблемами в Україні.

Глибокі соціально-економічні реформаторські процеси, активізація діалогу з міжнародними економічними і політичними інституціями, зростання обсягів залучення в Україну закордонних інвестицій, що спостерігалися протягом 2000 – першої половини 2001 рр., стали пріоритетами у діяльності уряду на чолі з В. Ющенком. В активній діяльності на зовнішньому напрямку керівництво України безумовно не могло обійти стороною такий потужний фінансово-економічний світовий центр, як Лондон. На посаді Прем'єр-міністра В. Ющенко тричі відвідував його: 14-15 лютого і 18-19 жовтня 2000 р., 1 березня 2001 року. Усі візити присвячені вирішенню переважно стратегічних економічних питань: розширення фінансування проектів ЄБРР в Україні; фінансування добудови блоків Рівненської та Хмельницької АЕС і реконструкція саркофага на ЧАЕС; приватизація іноземними інвесторами частини енергетичної галузі України; транспортування енергоресурсів в Європу через територію України; розвиток співпраці з міжнародними фінансово-

економічними групами і корпораціями [128, с. 3; 169, с. 3; 181, с. 4]. Британська сторона висловила підтримку реформаторській діяльності уряду В. Ющенка.

Характерними ознаками періоду прагматичних взаємовідносин між Україною і Великою Британією стали, по-перше, продовження та поглиблення інтенсивного міждержавного діалогу, запровадженого у попередні роки, і, по-друге, трансформація дипломатичних зусиль керівництва й дипломатів обох країн в конкретні результати у різних сферах співпраці. Внаслідок цього сторонам вдалося поглибити військове співробітництво, запровадити низку спільних гуманітарних програм тощо [75]. Цьому сприяла зацікавленість нового британського керівництва в Україні як у важливому партнері Великої Британії та ЄС на Сході Європи і практичний інтерес українського керівництва до Сполученого Королівства як впливового політичного, фінансово-економічного світового центра. Велика Британія надала сприяння Україні в закритті ЧАЕС, виділенні кредитів ЄБРР, підтримку розвитку діалогу з ЄС і НАТО, Світовою організацією торгівлі. Сторони співпрацювали в Раді Європи, ОБСЄ та ООН.

Для прикладу, за повідомленнями Координатора проектів ОБСЄ, саме Велика Британія на кінець 1990-х рр. виділяла найбільше коштів (добровільних внесків) на реалізацію проектів цієї організації в Україні [138, с. 64]. Серед них виділимо такі ключові напрями роботи: комплексний огляд законодавства з прав людини; технічна і практична підтримка діяльності омбудсмена; правова і консультативна допомога Верховному і Конституційному судам; боротьба з торгівлею людьми; демократичний розвиток і свобода засобів масової інформації; реформування Збройних Сил України; моніторинги за виборчими процесами в Україні тощо.

Зазначимо, що Україна у 2000 – 2001 рр. була непостійним членом Ради Безпеки ООН. Це надавало їй додаткові можливості для вирішення з провідними країнами світу широкого спектра міжнародних проблем, як-от Балканський конфлікт, боротьба з тероризмом, проблеми безпеки, війна в

Афганістані, загальносвітові гуманітарні проблеми тощо, які стали складовими загальної тематики українсько-британського міждержавного діалогу.

Вказані проблеми були в центрі уваги сторін під час переговорів в рамках офіційного візиту в Україну заступника прем'єр-міністра Великої Британії Дж. Прескотта, який відбувся 16-17 жовтня 2001 р. і став знаковою подією для розвитку українсько-британських відносин. Його мета – подальший розвиток двостороннього співробітництва між урядами країн, ознайомлення з політичною та економічною ситуацією в Україні і консультації з актуальних проблем міжнародних відносин. Центральними темами переговорів були події 11 вересня 2001 р. в США і формування антитерористичної коаліції, з приводу яких сторони дійшли повного порозуміння [217].

Проблеми безпеки в контексті ескалації міжнародного тероризму та війни в Афганістані обговорювалися під час візиту до Великої Британії Міністра закордонних справ України А. Зленка 23-25 жовтня 2001 року. Міністр провів переговори з урядовим і парламентським керівництвом Британії, в ході яких також піднімалися питання двосторонніх відносин, актуальні проблеми міжнародного розвитку, диверсифікації джерел енергопостачання в Європу у контексті можливості транспортування енергоносіїв з Кавказького регіону через територію України. Підкреслено стратегічне значення України у справі гарантування європейської енергетичної безпеки як на поточний момент, так і в довгостроковій перспективі [216]. Глави зовнішньополітичних відомств обмінялися нотами про спрощений порядок отримання дипломатичних і службових віз. Міністр закордонних справ Великої Британії підтвердив готовність своєї країни підтримати Україну на шляху до якнайскорішого приєднання до Світової організації торгівлі. Досягнуто домовленостей про подальшу активізацію політичного діалогу між двома країнами.

Свідченням уваги вищого керівництва Британії до співпраці з Україною, підтримки і розвитку партнерських міждержавних відносин стало листування між Президентом України та Прем'єр-міністром Великої Британії, що мало місце в рамках налагодження регулярної кореспонденції і контактів між їх

канцеляріями. У 2001 р. з нагоди відзначення першого десятиліття незалежності України Прем'єр-міністр Сполученого Королівства Т. Блер у вітальному листі на адресу Президента України висловив впевненість, що плідні відносини між країнами, які успішно розвивалися протягом десятиліття, продовжаться у майбутньому, а спільні зусилля українського керівництва і народу зможуть утвердити позитивні досягнення в економіці країни [183, с. 3].

Протягом зазначеного періоду започатковано нову, нестандартну форму діалогу між представниками обох країн – конференцію Вілтон Парку, присвячену Україні, яка стала традиційною. 18-19 лютого 2000 р. у приміщенні власності британського МЗС „Вістон Хаус” відбулася перша конференція на тему „Україна: яким ми бачимо її майбутнє?”. Особливість заходу полягає у його неформальній обстановці із залученням широкого кола дипломатів, урядовців, журналістів, бізнесменів, вчених, експертів з України та Великої Британії, інших європейських країн, США і Канади. На конференції обговорюються різноманітні теми і, як правило, основні переговори ведуться за рамками засідання. Під час зазначеного заходу учасники обговорювали питання економічних та адміністративних реформ в Україні, залучення інвестицій, розвитку демократичних інституцій, відносин із сусідніми країнами, підвищення рівня знань про Україну на Заході, насамперед через туризм. У центрі дискусій розглядалися питання її відносин з ЄС і НАТО. Учасники виявили розуміння того, що процес наближення України до цих організацій сприятиме покращенню економічної ситуації, розвитку демократії, підвищенню міжнародного впливу та іміджу країни [177, с. 5].

Отже, протягом періоду прагматичних взаємовідносин між Україною та Великою Британією продовжився розвиток міждержавного співробітництва, позначений активним політичним діалогом на міжурядовому та міжвідомчому рівнях. Особливо результативною була співпраця на рівні закордонних відомств. Створено нові механізми регулярних контактів на найвищому міждержавному рівні. Започатковано ряд традиційних форм спілкування між політиками, дипломатами, представниками громадських кіл обох країн на

формальному та неформальному рівнях. Достатньо інтенсивною була міжпарламентська співпраця, рівень результативності якої поступався попередньому періоду. До кінця зазначеного періоду більшість напрацювань сторін по лінії парламентських контактів було згорнуто, значно знизилася динаміка двостороннього діалогу. Одночасно намітилися тенденції до розширення зв'язків парламентів України і Великої Британії на багатосторонньому рівні в рамках МПС.

Необхідно зазначити, що зміна влади у Великій Британії в 1997 р. з формуванням уряду лейбористів на чолі з Т. Блером не позначилася на темпах розвитку двостороннього українсько-британського співробітництва, оскільки сторонами було забезпечено спадковість у реалізації практичних напрацювань та неухильне дотримання попередніх домовленостей. З окремих питань діалогу і співпраці, як-от євроінтеграція України, переговори із СОТ, поглиблення роботи в ООН, запровадження міжвідомчої системи консультативних механізмів на різних рівнях тощо, відносини сторін активізувалися.

Головними ознаками зазначеного періоду стали впровадження та реалізація попередньо формалізованих у договірно-правовій базі та усних домовленостях напрацювань у різних сферах і напрямках співпраці. Регулярні консультації сторін щодо актуальних проблем міжнародного життя, співпраця на багатосторонньому рівні та сприяння уряду Великої Британії у вирішенні складних проблем розвитку України (ліквідація наслідків Чорнобильської трагедії і закриття ЧАЕС, політичне сприяння інтеграції господарського комплексу України у європейські та світові економічні процеси і структури) засвідчили вихід відносин між країнами на рівень партнерських стосунків.

Однак наступний період в розвитку міждержавних політичних взаємин – період зниження активності дипломатичних контактів (2002–2004 рр.), засвідчив значну залежність їх динаміки та атмосфери від обставин внутрішнього розвитку країн та міжнародної кон'юнктури, що насамперед стосується України. Аналіз особливостей реалізації її зовнішньої політики і становища на міжнародній арені у цей період дозволяють виділити в розвитку

українсько-британських політичних відносин два підперіоди: 2002 – перша чверть 2003 р.; квітень 2003 – кінець 2004 року.

Центральними темами діалогу сторін у 2002 р. були проблемні питання внутрішнього розвитку України та погіршення її міжнародного іміджу внаслідок скандалів навколо вбивства журналіста Г. Гонгадзе та імовірного продажу української зброї до Іраку, а також зміна політики ЄС щодо України, одним з ініціаторів якої виступив британський уряд. „Справа Гонгадзе”, переслідування журналістів, утиски політичної опозиції, високий рівень корупції, авторитарний характер влади, незаконний продаж зброї, ненадійність інвестиційного клімату, нестабільність та недостатність законодавчої бази і повільне просування у справі приведення її у відповідність (імплементации) до законодавства ЄС поставили під сумнів успішність євроінтеграційної політики України. Рада Європи постійно констатувала зволікання України у прийнятті законів, порушення в державі демократичних свобод і прав людини, а у 2003 р. напередодні звіту України у Парламентській Асамблеї Ради Європи ставилося питання про жорсткіший контроль з боку організації за виконанням взятих країною зобов’язань. На думку дослідників, в останні роки президентства Л. Кучми на основних напрямках зовнішньополітичної діяльності України спостерігалися ознаки стагнації і регресу, а зовнішня політика держави стала заручницею кризових внутрішньополітичних процесів [111, с. 38].

Державний секретар закордонних справ Великої Британії Дж. Стро під час зустрічі з Міністром закордонних справ України А. Зленком у жовтні 2001 р. висловив занепокоєння ситуацією із вбивствами журналістів в Україні. Він повторив це у своєму листі у січні 2002 року. Про ці випадки також йшлося під час дискусії з питань закордонної політики між Офісом Прем’єр-міністра Великої Британії та Адміністрацією Президента України в грудні 2001 р. та червні 2002 року. Посол Великої Британії неодноразово піднімав це питання на зустрічах з українськими посадовцями.

На початку „кольчужного скандалу” відбувся візит до Києва Держсекретаря у справах оборони Великої Британії Дж. Хуна (25-26 вересня

2002 р.). У центрі уваги переговорів було з'ясування достовірності інформації про продаж радарних установок до Іраку. Безрезультатність роботи американо-британської комісії експертів в Україні, що проводилася у жовтні 2002 р., спричинила відмову британської сторони від зустрічі Прем'єр-міністра Т. Блера з Президентом України Л. Кучмою під час Празького саміту НАТО 22 листопада цього ж року. Наприкінці 2002 р. Посол Великої Британії в Україні Р. Брінклі заявив, що ситуація навколо радарних установок зумовила погіршення відносин Британії з керівництвом України і її представникам „буде складно мати контакти з Президентом Кучмою” [243]. Однак, за словами дипломата, в обох країн є багато вагомих причин для хороших і сильних двосторонніх відносин, що ґрунтуються на широкому спектрі сфер співпраці, а Україна як велика європейська держава залишається важливим партнером Великої Британії.

Необхідно зазначити, що політичні проблеми не стали на заваді розвитку співпраці між країнами в інших сферах. Зокрема, протягом 2001–2004 рр. спостерігалось зростання обсягів британських інвестицій в економіку України в середньому щорічно на 150 млн. дол. США [75, с. 317]. На 1 січня 2005 р. обсяг британських інвестицій склав 896 млн. дол. (10,7% загального обсягу) [224]. Велика Британія увійшла в трійку найбільших країн-інвесторів української економіки та у п'ятірку головних торговельних партнерів України серед країн ЄС. Британською стороною розширено впровадження програм технічної допомоги, спрямованих на демократичний розвиток інститутів українського суспільства, підвищення рівня життя та правової обізнаності населення, покращення ефективності функціонування центральних і регіональних органів влади та місцевого самоврядування, створення умов для роботи неурядових організацій, підтримку ЗМІ [75]. Відбувалося поглиблення військового співробітництва між країнами, про що йтиметься у наступному розділі.

Важливе значення для підтримки курсу на демократизацію українського суспільства і зміцнення демократичних інститутів мала послідовна конструктивна позиція британських делегацій у міжнародних структурах,

зокрема у Комітеті міністрів Ради Європи при обговоренні питання виконання Україною своїх зобов'язань, а також в рамках діяльності ОБСЄ.

Сторони продовжили планову дипломатичну співпрацю та розвиток відносин на багатосторонньому рівні. У лютому 2002 р. відкрито Генеральне консульство України в Единбурзі. Під час візиту до Лондона Державного секретаря МЗС України Ю. Сергеева у березні 2002 р. відбулися двосторонні консультації щодо співпраці в енергетичній галузі, зокрема щодо залучення британських компаній до реалізації проекту нафтопроводу „Одеса–Броди”. У контексті розширення ЄС сторони обговорили питання про практичне започаткування механізму політичних консультацій у форматі Україна – Велика Британія – Польща, ідея проведення яких була вперше висунута під час візиту Б. Тарасюка до Лондона у 1999 році. Перші консультації відбулися 25 вересня 2002 р. у Варшаві. Британська сторона підтвердила готовність продовжити співпрацю з прискорення вступу України до СОТ [256].

Поглиблення кризи в українсько-британських політичних відносинах, що спостерігалось в другій половині 2002 – на початку 2003 рр., було призупинено з початком військових дій в Іраку весною 2003 року. Керівництво України висловило підтримку міжнародній коаліції на чолі із США і Британією, а згодом проголосило намір направити військовий контингент для миротворчої діяльності в зону конфлікту. Така політика українського керівництва була однозначно схвалена британським урядом (параграф 3.2.).

У квітні-травні 2003 р. відбулося декілька візитів українських високопосадовців до Великої Британії, що ознаменували найвищу точку двосторонніх міжурядових та міжпарламентських контактів протягом зазначеного періоду. 2-3 квітня Лондон відвідала урядова делегація на чолі з Прем'єр-міністром України В. Януковичем. Під час візиту відбулися переговори з Радою директорів ЄБРР, засідання Асамблеї донорів Чорнобильського фонду „Укриття”, зустріч із заступником прем'єр-міністра Сполученого Королівства Дж. Прескоттом. Результатом візиту стала активізація відносин уряду України з ЄБРР. Відбулося погодження позицій

керівництва обох країн щодо проблем, пов'язаних з розширенням Європейського Союзу. Британський урядовець запевнив, що уряд Великої Британії працюватиме над конкретизацією питання про визнання України державою з ринковою економікою та підтримав її євроінтеграційні прагнення. Прем'єр-міністр відзначив позитивний підхід Польщі і Великої Британії до проблеми інтеграції України в євроструктури [131, с. 3].

Того ж місяця в Києві відбувся другий раунд українсько-польсько-британських консультацій з питань європейської інтеграції на рівні керівників департаментів зовнішньополітичних відомств. Делегацію України сформували представники Секретаріату Кабінету Міністрів, МЗС, Міністерства економіки, МВС та Міністерства юстиції. До складу британської делегації увійшли представники МЗС, урядового офісу, Департаменту торгівлі та промисловості, МВС, Департаменту міжнародного розвитку. Сторони обговорили широке коло питань щодо нової концепції відносин Україна–ЄС [223].

На 2003–2004 рр. також припадає поживлення співпраці між парламентами України та Великої Британії. У січні 2003 р. після майже дворічної перерви поновлено візити парламентських делегацій. Відзначимо візит у Велику Британію делегації Верховної Ради України на чолі з Р. Богатирьовою за участю Голови Комітету з питань банківської діяльності та фінансів С. Буряка і Голови Комітету з питань бюджету П. Порошенка з метою обміну досвідом у сфері фінансів [59, с. 5]. Активізувала діяльність поновлена у вересні 2002 р. депутатська група Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з Великою Британією, яку очолив народний депутат від фракції „Регіони України” П. Сулковський. До складу групи станом на 2005 рік входили 42 депутати, серед яких Ю. Артеменко, Б. Тарасюк, І. Юхновський, Ю. Кармазін, (фракція „Наша Україна”), Г. Омельченко (фракція „БЮТ”), О. Мороз, І. Бокий (фракція Соціалістичної партії), І. Кальніченко, О. Пеклушенко, В. Хомутич (фракція „Регіони України”) та інші [222].

Наприкінці квітня 2003 р. на запрошення британської сторони Велику Британію відвідав Голова Верховної Ради України В. Литвин. Мета візиту – розвиток двосторонніх зв'язків, ознайомлення з парламентською системою Великої Британії. Володимир Литвин провів зустрічі з Лордом-канцлером Ірвіном Леїргським, Спікером Палати громад М. Мартіном. Центральними темами розмови стали політична реформа, євроінтеграція, розвиток внутрішньополітичної ситуації в Україні напередодні президентських виборів 2004 року [134, с. 1].

Також в контексті міжпарламентської співпраці відзначимо візит до Києва 28 червня – 1 липня 2004 р. на запрошення Верховної Ради України делегації Парламенту Великої Британії на чолі з лордом Хау Аберавонським, секретарем британсько-української парламентської групи.

Розвивалися контакти між окремими політичними партіями обох країн. У квітні 2003 р. депутати фракції „Промисловці і підприємці України” та „Трудова Україна” Верховної Ради України мали зустріч з представниками Лейбористської партії Великої Британії, в ході якої погодили спільні ідеологічні принципи і дійшли згоди про розвиток співпраці [76, с. 340]. Встановлено контакти між Ліберально-демократичною партією Великої Британії та Народною аграрною партією України.

Відзначимо активізацію у зазначений період діалогу української діаспори Сполученого Королівства з провідними політичними колами країни щодо актуальних проблем українського державотворення. Наприклад, в грудні 2003 р. Союз українців Британії розпочав кампанію лобювання визнання британським Парламентом голодомору в Україні у 1932–1933 рр. геноцидом. З відповідними пропозиціями у Палаті громад виступили члени Парламентської багатопартійної британсько-української групи [76, с. 342]. Під час проведення президентських виборів в Україні наприкінці 2004 р. українська громада Британії проявила високу політичну свідомість і патріотизм, взявши активну участь у голосуванні на двох закордонних дільницях – в Лондоні та Единбурзі. Наприкінці листопада 2004 р. близько 3 тис. осіб взяли участь у демонстрації

біля приміщень Посольства України та резиденції Прем'єр-міністра Великої Британії на підтримку демократичних перетворень в Україні. Представникам британського уряду було передано листа з підписом 2 тис. осіб із закликом підтримати „українську боротьбу за демократію” [272].

Посилення участі діаспори в українсько-британському діалозі відбулося унаслідок активізації як громадсько-політичної діяльності українців, які прибули до Великої Британії до 1991 р., так і за рахунок представників нової хвилі української еміграції, насамперед наукової та освітньої інтелігенції, молоді і студентства. За неофіційними даними на початок 2004 р. в Лондоні могло знаходитися до 40 тис. українських працівників, а в усій Великій Британії їх кількість досягла близько 100 тис. осіб [202, р. 2].

У 2003–2004 рр. відбулося поживлення контактів між парламентарями України і Великої Британії на багатосторонньому рівні в рамках роботи Парламентських Асамблей Ради Європи, ОБСЄ і НАТО [59, с. 5]. Наприклад з метою участі у спільному засіданні Політичного комітету ПА НАТО та Міжпарламентської Ради Україна–НАТО у жовтні 2003 р. Україну відвідав Голова Комітету закордонних справ Палати громад Д. Андерсон. У рамках засідань ПАРЄ в жовтні 2004 р. проведено окремий прийом від імені британської делегації для членів Верховної Ради України.

Велика Британія разом з іншими демократичними країнами світу наголошувала на важливості проведення прозорих і чесних президентських виборів в Україні, при цьому відзначаючи, що розглядає їх як іспит на відданість європейським цінностям і стандартам [58, с. 4]. Питання виборів в Україні привернуло увагу урядових кіл і Парламенту Британії. Протягом листопада-грудня 2004 р. відбулося обговорення ситуації в Україні у британському Парламенті за участю Міністра закордонних справ Дж. Стро.

Протягом виборів Президента у 2004 р. в Україні як спостерігачі працювали десятки британських представників від різних структур: парламентарі, юристи, представники міжнародних організацій. Згідно даних Посольства Великої Британії та ЦВК, Велика Британія надала 60

короткотермінових і 5 довготермінових спостерігачів для Місії із спостереження від Офісу демократичних інституцій і прав людини, 10 спостерігачів місії ОБСЄ. Чотири британські парламентарі та один депутат Європарламенту взяли участь у моніторингових місіях під час першого туру виборів. Працювали троє спостерігачів від Британсько-української правничої асоціації і один незалежний спостерігач. Приблизно така ж кількість британських представників працювала під час другого туру [212; 261].

За результатами попереднього досвіду співпраці парламентарів обох країн пріоритетами розвитку міжпарламентського діалогу визначено: 1) забезпечення розвитку двосторонніх зв'язків після виборів у Великій Британії у травні 2005 р. та Україні у березні 2006 р.; 2) розбудова контактів між парламентськими комітетами; 3) організація візиту Спікера Палати громад М. Мартіна в Україну; 4) співпраця з питань євроінтеграції [59, с. 5].

На відміну від інтенсифікації міжпарламентських контактів, активність та рівень представництва українсько-британського діалогу на міжурядовому рівні з другої половини 2003 р. знизилися. У 2003–2004 рр. найвищим за рангом британським урядовцем, який відвідав Україну, був Міністр з питань Європи Д. МакШейн, з української сторони (з травня 2003 р.) – Міністр закордонних справ К. Грищенко, який відвідав Лондон з робочим візитом 12 січня 2004 року. Відбулася зустріч з Дж. Стро. Сторони обговорили актуальні міжнародні проблеми, обмінялися думками щодо механізмів взаємодії двох відомств. Мова йшла про проведення регулярних консультацій та розвиток діалогу у тристоронньому українсько-польсько-британському форматі [220]. Під час візиту в Афіни 17 квітня 2004 р. Президент України Л. Кучма зустрівся з Державним секретарем закордонних справ Великої Британії Дж. Стро. Протягом зазначеного періоду єдина зустріч Президента України з британським Прем'єр-міністром (перша з 1997 р.) відбулася у травні 2003 р. в Санкт-Петербурзі у формі коротких перемовин.

Зазначений період (2002–2004 рр.) українсько-британських політичних відносин характеризувався загальним зниженням рівня двостороннього діалогу

керівництва Великої Британії та України. Прем'єр-міністр Британії останній раз відвідував Україну у 1996 р., а Міністр закордонних справ – у 2000 році. Президент України відвідував Велику Британію у 1995 році. Значний вплив на зниження рівня діалогу мало погіршення міжнародного іміджу керівництва України, наявність проявів непослідовності у його зовнішній політиці та внутрішньополітичні проблеми. Однак це не означало в цілому зниження уваги до України з боку керівних кіл Британії, що засвідчили двосторонні переговори під час візитів до Лондона українських посадовців різного рівня, розвиток міжпарламентських контактів та співпраці на багатосторонньому рівні. Тому, на наш погляд, ставлення до України (до її керівництва) можна охарактеризувати як стримано-критичне, що не мало наслідком зміни засад, структури та пріоритетів двосторонніх міждержавних відносин.

Із завершенням президентської виборчої кампанії 2004 р. розпочався новий період в українсько-британських політичних відносинах. У вітальному листі В. Ющенку 20 січня 2005 р. Т. Блер відзначив, що очікує на співробітництво з новим Президентом України для розвитку контактів „як на двосторонньому рівні, так і на рівні європейських та євроатлантичних структур” [57, с. 3]. Під час саміту НАТО в Брюсселі 22 лютого 2005 р. відбулася двостороння зустріч В. Ющенка з Т. Блером. 17-18 жовтня цього ж року Велику Британію з офіційним візитом відвідав Президент України, а 1 грудня 2005 р. в Києві з візитом під час ІХ-го саміту Україна–ЄС побував Т. Блер. Виходячи із значної інтенсивності українсько-британських міждержавних контактів на найвищому рівні, що спостерігалася вперше після тривалої кількарічної перерви, можемо прогнозувати активізацію співпраці між країнами в усіх ключових сферах міждержавних відносин з урахуванням нових завдань, які стоять перед обома країнами. Насамперед це стосується об'єктивної необхідності посилення двосторонньої взаємодії на різних рівнях з широкого спектра питань і напрямів сучасної європейської політики та європейської інтеграції України.

Отже, українсько-британські політичні відносини протягом 1991–2004 рр. пройшли тривалий, непростий, але в цілому динамічний та конструктивний шлях становлення і розвитку. Відзначаємо їх насиченість, динамічність, результативність, що з різною інтенсивністю проявлялися у відповідні періоди. Від вивчення потенційного партнера, значною мірою упередженого ставлення до України з боку британської сторони, що спостерігалось на початку 1990-х рр., надалі під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників країни досить швидко перейшли до активної співпраці, яка досягла рівня партнерства двох європейських держав. Це засвідчує інтенсивність і результативність двостороннього політичного діалогу між країнами на різних рівнях на середину 1990-х рр., що були забезпечені завдяки налагодженню ефективної системи міждержавних дипломатичних контактів і співробітництва. Вирішальними чинниками позитивних змін у політичних міждержавних взаєминах стали приєднання України до ДНЯЗ та ядерне роззброєння, а також прагнення керівництва України розвивати співпрацю із західними зарубіжними партнерами, що насамперед спостерігалось у 1990-х роках. Сполучене Королівство продемонструвало політичну підтримку прагненням України ефективно інтегруватися в сучасну систему міжнародних відносин. Незважаючи на кризову ситуацію у двосторонніх політичних відносинах (2002 – початок 2003 рр.) та зниження рівня контактів на міжурядовому рівні (друга половина 2003–2004 рр.), зусиллями обох сторін збережено непорушними принципові засади взаємин, їх попередні напрацювання і продовжено співпрацю на різних напрямках.

Досвід українсько-британських політичних відносин протягом 1991–2004 рр. дає можливість стверджувати про їх значні можливості до поглиблення у перспективі за умови сприятливої і стабільної загальносвітової політичної ситуації, активної та ефективної політики обох країн на регіональному рівні та подальшого послідовного руху України шляхом демократичного розвитку.

РОЗДІЛ 5

ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Із здобуттям Україною незалежності військова сфера стала однією із пріоритетних у діяльності держави на міжнародній арені та одним із найбільш перспективних напрямів українсько-британських відносин. Саме у цій сфері, поряд із економічною, Україна зазнала глибокої кризи, ознаки якої спостерігаємо до сьогоднішнього дня. Постала необхідність у реформуванні колишніх радянських військ на території України в контексті формування ЗСУ. На порядку денному стояло питання про ядерне роззброєння, скорочення запасів звичайних озброєнь. Велика Британія, маючи великий досвід у розбудові і реформуванні збройних сил, будучи впливовим членом військово-політичної організації НАТО, відіграючи важливу роль у формуванні системи колективної безпеки на євроатлантичному просторі, стала важливим партнером України на цьому напрямі співпраці.

З ліквідацією системи дуалістичного протиборства у світових масштабах на початку 90-х років ХХ ст. постала необхідність переосмислення ролі і цілей діяльності НАТО в контексті формування нових загроз міжнародній безпеці, як-от зростання міжнародного тероризму, ескалація міжетнічних конфліктів, нелегальні міграційні потоки та міжнародна організована злочинність, нестабільність політичного та економічного розвитку країн пострадянського простору і ЦСЄ. Усе це викликало потребу в адаптації НАТО до нових умов, пошуку нових шляхів вирішення міжнародних проблем не лише у традиційній зоні відповідальності, але й за її межами. Велика Британія як співзасновник та один із найактивніших учасників Альянсу і союзник США прагнула відігравати провідну роль у його реформуванні. На сесії Ради НАТО у липні 1990 р. країни-члени підтвердили значення Альянсу для безпеки Європи та визнали необхідність зміни підходів до вирішення проблем безпеки. Декларація

Римської сесії Ради НАТО у 1991 р. прийняла нову концепцію, яка передбачала активізацію ролі організації у врегулюванні конфліктів, створення РПАС з метою налагодження співпраці з країнами ЦСЄ. У грудні 1991 р. відбулося офіційне заснування РПАС, до якої окрім країн-членів Альянсу увійшли країни ЦСЄ і Балтії. У березні 1992 р. до РПАС приєдналися країни СНД, включно з Україною.

Розвиток співпраці України з НАТО здійснюється у руслі стратегічного курсу інтеграції до європейських та євроатлантичних структур і зумовлений насамперед прагненнями нашої держави забезпечити свою незалежність, територіальну цілісність і демократичний розвиток, зміцнити зовнішні гарантії безпеки, протидіяти новим загрозам миру і стабільності у регіоні, що були особливо актуальними у 1990-ті роки. У Воєнній доктрині України, затвердженій Верховною Радою 19 жовтня 1993 р., зазначається, що Україна виступає за створення всеохоплюючих систем універсальної та загальноєвропейської безпеки і вважає участь у них важливим компонентом своєї національної безпеки [64, с. 1021].

Українсько-британське військове співробітництво розпочалося одразу після встановлення офіційних відносин між двома країнами і набуло предметного конструктивного характеру. Цей напрям відносин слід розглядати у двох площинах, які взаємодоповнюються та взаємопов'язані. Це, по-перше, комплекс заходів в рамках виконання двосторонньої програми військової співпраці, що передбачають широке впровадження євроатлантичних стандартів організаційно-технічного забезпечення військ і підготовки фахівців та, по-друге, виконання спільної роботи на багатосторонній основі в рамках міжнародних програм та реалізації пріоритетних напрямів співробітництва між Україною і НАТО.

У липні 1992 р. відбувся перший офіційний візит делегації МО України до Великої Британії на чолі з міністром К. Морозовим. У вересні 1992 р. в ході переговорів Міністра закордонних справ України А. Зленка з Держсекретарем оборони Великої Британії М. Ріфкіндом сторони погодили плани та

перспективи співробітництва, бачення майбутньої моделі безпеки в Європі [127, с. 7]. Під час візиту до України М. Ріфкінда у вересні 1993 р. укладено Меморандум про взаєморозуміння з питань військових контактів і співробітництва між МО України та МО Великої Британії, який розглядається партнерами в контексті виконання Робочого плану РПАС. Документом визначено напрями двосторонньої співпраці (параграф 2.2.) [7]. Передбачено створення українсько-британської комісії з розробки дворічної програми співпраці у військовій сфері. З 1995 р. за такою програмою здійснюється військове співробітництво між двома країнами.

Протягом перших років розвитку двосторонніх відносин між Україною та Великою Британією ключовими проблемами, які визначали не лише тематику військової співпраці, а й рівень і глибину усього комплексу взаємин, були проблеми ядерного роззброєння та скорочення звичайних озброєнь на території України, успадковані від СРСР. Україна наприкінці 1994 р. офіційно приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Однією з сторін-підписантів Меморандуму про надання гарантій безпеки Україні була Велика Британія. Практичним кроком у напрямку ядерного роззброєння стало надання Великою Британією контейнерів і відповідного устаткування для реалізації програми поетапного демонтування та вивезення з території України ядерного арсеналу. Її уряд виділив фінансову допомогу для перепідготовки українських військовослужбовців (у т. ч. з ракетних військ стратегічного призначення) у зв'язку із скороченням ЗСУ [148, с. 91].

У 1992 р. Україна приєдналася до Договору про звичайні збройні сили в Європі, за яким зобов'язалася скоротити власні озброєння до передбаченого рівня. Скорочення завершилося 31 жовтня 1995 р., коли у присутності керівництва МО України, військових аташе європейських держав, почесних гостей, окремої інспекційної групи Великої Британії на Київському бронетанковому ремонтному заводі ліквідовано останній танк із числа тих, що підлягали скороченню [77, с. 199]. Під звітом про цю подію стоїть підпис керівника британської інспекційної групи майора В. Вільєма.

Значний внесок у розвиток нової системи безпеки на євроатлантичному просторі здійснили у 1992 р. 27 країн, які уклали Договір про відкрите небо. Цей безстроковий договір надає право державам-учасникам у рамках визначеного режиму проводити спостережні польоти над територіями одна одної та засвідчує прагнення до більшої відкритості і довіри з метою зміцнення миру, стабільності і безпеки. Україна і Велика Британія стали учасниками цього договору, який вступив в дію у 2002 році. Для обох країн визначено однакову квоту річних спостережних польотів – по 12. Між військовими України та Великої Британії проводилися консультації з питань організації польотів та випробування військової техніки [42, арк. 4].

Отже, у 90-ті роки ХХ ст. міжнародним співтовариством створено і запроваджено до реалізації комплексну систему угод у військовій сфері, покликану створити механізми забезпечення стабільності і безпеки у різних регіонах світу, зокрема в Європі, ліквідувати залишки системи протистояння в рамках т. зв. „холодної війни” та перейти до формування механізмів гарантування міжнародної безпеки нового типу. Її активними учасниками стали Україна і Велика Британія.

На середину 1990-х рр. припадає поглиблення співпраці у форматі Україна–НАТО. Про необхідність налагодження військового співробітництва з НАТО Україна заявила у 1993 р., коли Верховна Рада прийняла Постанову „Про Основні напрями зовнішньої політики України”. У ній зазначалося, що в умовах припинення блокового протистояння в Європі пріоритетного значення набуває проблема створення загальноєвропейської структури безпеки на базі існуючих міжнародних інститутів, включно з НАТО [63, с. 945]. У березні 1994 р. започатковано консультації Україна–НАТО у форматі „16+1”. У червні цього ж року Україна стала першою країною СНД – членом програми ПЗМ. Спільна участь українських і британських військових у заходах цієї програми стала невід’ємною складовою міждержавних військових контактів.

Для подальшого розвитку українсько-британського співробітництва у військовій сфері велике значення мав насичений міждержавний діалог

протягом 1995–1997 років. Загальну концепцію розвитку співпраці чітко сформулював Державний секретар закордонних справ Великої Британії М. Ріфкінд під час візиту до Києва у вересні 1994 р.: „Наша мета – об’єднати всю Європу в єдину нерозривну мережу безпеки. Ми повинні реформувати структури, які нам потрібні, щоб сприяти кращому розумінню та співробітництву” [126, с. 16]. У цьому контексті є виключно важливим розуміння британським урядом та керівництвом Королівських Збройних Сил значення України для розбудови сучасної системи безпеки в Європі, що дало змогу розширювати діалог та співпрацю на різних рівнях і напрямках.

У 1995 р. започатковано реалізацію двосторонніх програм військової співпраці, налагоджено контакти між командуванням сухопутних військ, чому сприяв візит в Україну начальника Генерального штабу сухопутних військ ЗС Великої Британії Ч. Гетрі [34, арк. 85]. Розпочато співробітництво Британської Ради із ЗСУ з викладання англійської мови та надання інформаційних послуг.

У лютому 1996 р. Лондон відвідав Міністр оборони України В. Шмаров. Відбулися переговори з Держсекретарем оборони Британії М. Портілло, начальником Штабу оборони фельдмаршалом П. Інджем, іншими посадовцями, військовими радниками, членами парламентського комітету з питань оборони [132, с. 3]. Підписано Протокол про подальший розвиток військового співробітництва, яким передбачено розширення його видів і напрямів (параграф 2.2.) [13].

У 1996 р. започатковано спільні двосторонні військові навчання під назвою „Козацький експрес”, що пройшли у вересні на Яворівському полігоні поблизу Львова. Після навчань відбулася зустріч керівників військових відомств України, Польщі та Великої Британії, які обговорили питання військової співпраці, насамперед підготовки підрозділів для участі у миротворчій діяльності [147, с. 6]. Також започатковано щорічні тристоронні військові навчання „Козацький степ”. Вони проводяться в рамках програми НАТО ПЗМ почергово на військових полігонах трьох країн і спрямовані на допомогу Україні як країні-партнеру НАТО набути практичного досвіду для

спільної з силами Альянсу участі у миротворчих операціях. Ключову роль при цьому відіграють знання англійської мови та розвиток оперативної сумісності.

У липні 1996 р. прийнято Індивідуальну програму партнерства Україна–НАТО на 1996–1998 рр., за якою пріоритетними визначено такі види спільної діяльності: обмін інформацією; розробка концепції планування і проведення спільних навчань; розвиток матеріально-технічної бази; спільне планування навчань, спостереження й участь у специфічних фазах навчань НАТО в рамках партнерства; мовна підготовка [88, с. 88]. Усі зазначені пункти відповідали пріоритетним напрямам військової співпраці України і Великої Британії.

1997 рік був плідним на контакти вищого керівництва Збройних Сил України та Великої Британії. У лютому на запрошення Міністра оборони України у Києві з офіційним візитом перебував Держсекретар оборони Сполученого Королівства М. Портілло. Відбулися зустрічі з Президентом України, Секретарем РНБО України, Міністром закордонних справ, Міністром оборони. Сторони погодили питання стажування у 1997 р. 60 слухачів Академії ЗСУ в Королівських ЗС Великої Британії [192, с. 3]. У вересні 1997 р. Україну відвідав Держсекретар оборони Великої Британії Дж. Робертсон, який взяв участь у тристоронній зустрічі міністрів оборони та військових навчаннях. У грудні з візитом в Лондоні побував Міністр оборони України ген. О. Кузьмук.

Вагомим здобутком співпраці України з НАТО на середину 1990-х рр. і стимулом до розвитку українсько-британського військового співробітництва стало укладення стратегічного документа під назвою „Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору”, який до сьогодні визначає принципи, механізми і напрями розвитку відносин Україна–НАТО. Підписання хартії відбулося 9 липня 1997 р. під час Мадридського саміту НАТО, на якому прийнято рішення про вступ до організації у 1999 р. Угорщини, Польщі та Чехії. Тому у документі відображено прагнення Альянсу задекларувати можливості співпраці з Україною та окреслити перспективи подальших взаємин. Важливість для НАТО відносин з Україною закріплено у терміні „особливе партнерство”. За оцінками МЗС

України, укладення хартії стало важливим практичним кроком щодо забезпечення національних інтересів та безпеки України з огляду на інтеграційні процеси в Європі, насамперед на розширення Альянсу на схід [246]. Закріплення такого формату відносин на той час влаштовувало як Україну, яка за усіма параметрами не була готова до вступу в Альянс, так і НАТО, який прагнув одночасно зберігати існуючий баланс сили у Східній Європі у контексті відносин з Росією на фоні свого розширення на схід та забезпечити стабільний статус України як свого партнера і надійну ланку в системі безпеки в регіоні.

Документ передбачає розширену співпрацю між Україною і НАТО у політичній, військовій, економічній, науково-технічній, інформаційній та інших сферах. Висловлюється переконання, що незалежна і демократична Україна є одним з ключових факторів забезпечення стабільності у регіоні ЦСЄ і в Європі в цілому. Україна задекларувала рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати цивільний контроль над збройними силами, підвищувати їх оперативно-технічну сумісність із збройними силами НАТО та країн-партнерів. У документі зазначено, що посилене співробітництво України з НАТО розширить та поглибить її політичний діалог з членами Альянсу [69, с. 3].

Українсько-британське військове співробітництво здійснюється у відповідності з комплексною співпрацею у форматі Україна–НАТО і стало її важливою складовою. Це стосується практично всіх видів і напрямів, найбільш плідними з яких є такі: 1) спільне проведення двосторонніх та участь у багатосторонніх навчаннях під егідою НАТО в рамках програми ПЗМ; 2) спільна участь у миротворчих місіях; 3) реалізація програм навчання українських військових англійській мові і праву, професійної підготовки та перекваліфікації, надання інформаційних послуг; 4) консультації з питань ядерної безпеки, контролю над озброєннями і їх нерозповсюдження, врегулювання криз і регіональної безпеки в рамках контактів керівного складу військових відомств, генеральних штабів та військових підрозділів; 5) налагодження контактів, обмін досвідом та співпраця усіх родів і видів військ.

Одним із найбільш успішних напрямів співпраці українських та британських військових є **спільне проведення двосторонніх та участь у багатосторонніх навчаннях під егідою НАТО**. Насамперед відзначимо двосторонні навчання „Козацький експрес” і тристоронні навчання із залученням Збройних Сил Республіки Польща „Козацький степ”. Обидва види навчань зарекомендували себе як представницькі, високого рівня організації, відкриті для преси і громадськості, різнопланові заходи, які супроводжуються візитами представників урядів, спортивними змаганнями, творчими виступами і навіть добродійною діяльністю. Для прикладу, 3-14 вересня 2001 р. на полігоні Стенфорд (Велика Британія) відбулися тристоронні навчання „Козацький степ–2001”. Темою маневрів традиційно визначено проведення миротворчої операції багатонаціональним батальйоном з підтримки миру в зоні конфлікту. Україну представляли 128, Велику Британію – 120 і Польщу – 36 військовослужбовців [241]. За ходом навчань спостерігали глави оборонних відомств країн-учасниць. З огляду на важливість співпраці обох країн у міжнародних миротворчих силах ООН відзначимо також навчання „Козацький експрес–1999”, що проходили на Яворівському полігоні поблизу Львова і мали назву „Санкціоновані ООН дії спільного українсько-британського батальйону в складі багатонаціональних сил з підтримки миру в зоні конфлікту”.

У військових навчаннях „Козацький експрес”, що проводилися 1-14 вересня 2002 р. на Яворівському полігоні, взяли участь батальйон „Королівські добровільні стрільці” Територіальної армії Великої Британії (380 чол.), представники інших 18 батальйонів та корпусів, понад 230 українських військовослужбовців Західного Оперативного Командування. Залучено значну кількість військової техніки, спорядження та боєприпасів новітнього зразка. Захід відвідали численні гості: Посол Великої Британії, генерал і чотири полковники НАТО, бригадний генерал та представник Її Величності, представники української влади і вищого офіцерського складу ЗСУ, журналісти. Відбулися спортивно-ознайомчі та мистецькі заходи в рамках

„Днів дружби”. Британці допомогли у ремонті львівського дитячого лікувального центру „Джерело” [162, с. 4].

Під час восьми тристоронніх навчань „Козацький степ–2004” на полігоні Солсбері (Англія) кожна з країн виставила свою парашутно-десантну роту до батальйону багатонаціональних сил. Легенда навчань передбачала розгортання подій навколо етнічного конфлікту у повсталому містечку. Завданням підрозділів було відновлення миру у цьому регіоні [159, с. 5]. Міністри оборони України і Великої Британії підписали Меморандум про взаєморозуміння з питань обміну та захисту конфіденційної інформації. Підписання документу у найближчій перспективі дозволить обом країнам обмінюватися корисною та захищеною інформацією, співпрацювати ще тісніше для спільної користі.

Відзначимо спільну роботу військових України і Великої Британії під час морських миротворчих навчань „Sea Breeze” („Морський бриз”), „Cooperative partner” („Спільний партнер”), полігонних навчань „Cooperative Best Effort” („Спільні зусилля”) та інші, що відбуваються за участю країн-членів НАТО і програми ПЗМ. Наприклад, з 20 червня до 5 липня 2003 р. в районі Одеси та у північно-східній частині Чорного моря в рамках Індивідуальної програми партнерства між Україною і НАТО проходило міжнародне навчання „Спільний партнер–2003”. Його учасниками стали понад 5 тис. військовослужбовців з 12 країн, включно з Великою Британією [163, с. 13]. Очолив навчання фрегат Королівських ВМС „Нортумберленд”. Мета навчання – покращення взаємодії сил НАТО та країн-партнерів, що є ключовою метою програми двосторонньої співпраці між Україною і Великою Британією у військовій сфері.

Окремим напрямом співпраці українських і британських військових стала **спільна участь у миротворчих місіях**. Конкретною формою миротворчої діяльності є операції з підтримання миру під егідою ООН і НАТО. Обидві країни розглядають участь у міжнародних операціях як важливу складову своєї зовнішньої політики, виходячи із усвідомлення власної відповідальності у справі підтримки миру і безпеки. Згідно даних МО України станом на вересень 2002 р. за весь період участі України у миротворчій діяльності (з 1992 р.) понад

15 тис. військовослужбовців ЗСУ взяли участь у 10 миротворчих місіях на чотирьох континентах [249]. У „гарячих точках” планети українські вертолітні і саперні полки та патрульні підрозділи, механізовані бригади співпрацювали з британськими піхотними полками у забезпеченні охорони населених пунктів та цивільних об’єктів, розгортанні і роботі технічного обладнання, наданні гуманітарної допомоги в районах, що постраждали від військових дій. Такими „гарячими точками” в останнє десятиліття були Боснія і Герцеговина, Македонія, Хорватія, Ангола, Косово, Ліван, Сьєра-Леоне, а з 2003 р. до кінця 2005 р. – Ірак. Українські і британські військові спостерігачі брали активну участь у моніторингу за виборами під егідою ООН в ПАР і Мозамбіку у 1994 р., а з 2000 р. за резолюціями ООН здійснювали роботу в Ефіопії та Еритреї, Демократичній Республіці Конго.

Війська обох країн взяли безпосередню участь у врегулюванні Балканського конфлікту. На території колишньої Югославії з 1992 по 1995 рр. у миротворчих операціях Сил ООН брали участь підрозділи ЗСУ у складі понад 1200 чоловік. Саме українські „блакитні шоломи” опинилися в найгарячіших точках і були заблоковані в місцях дислокації під час масованого наступу боснійських сербів на мусульманські анклави Жена і Горажде, оголошені ООН зонами безпеки. У скрутний час британські військові надали допомогу українським миротворцям (2 роти українського батальйону), допомігши евакуюватися з небезпечної зони. Про це було домовлено у липні 1995 р. в Лондоні під час зустрічі Міністра оборони України В. Шмарова з командувачем військами ООН у зоні конфлікту британцем генералом Р. Смітом [164, с. 2].

У Лондоні 21 липня 1995 р. проходила нарада делегацій 16 країн щодо врегулювання конфлікту в Боснії та Герцеговині, учасниками якої від України були Міністр закордонних справ Г. Удовенко і Міністр оборони В. Шмаров. У прийнятій спільній декларації учасники наради висловилися за продовження перебування Сил ООН в регіоні конфлікту. Керівник МЗС запропонував посередництво України у справі організації мирних переговорів [165, с. 1]. У грудні 1995 р. підписано Дейтонські угоди, які передбачали подальшу

миротворчу діяльність в регіоні Сил виконання угоди, що представлені військовим контингентом держав-членів НАТО і країн-партнерів. У Боснію і Герцеговину направлено 240-й батальйон українських миротворців під егідою НАТО. У грудні 2004 р. їх замінили Сили ЄС (EUFOR).

Під час загострення ситуації на Балканах влітку 1999 р. відбувалися консультації українських і британських дипломатів та військових. З 1 вересня 1999 р. миротворчий контингент ЗСУ є учасником багатонаціональних сил KFOR під егідою ООН і НАТО, де спільно з підрозділами інших країн виконує патрульні та гуманітарні функції. Прикладом співробітництва українських і британських військових під егідою НАТО є робота по вдосконаленню збройних сил за участю Польщі. Показовою стала діяльність українсько-польського миротворчого батальйону, якому британські спеціалісти з 1995 р. надавали допомогу у вивченні англійської мови і підготовці фахівців. Робота батальйону (бл. 800 чол.) розгорнута в Косові у липні 2002 р. в складі багатонаціональної бригади „Схід” у керованому США секторі. Серед покладених на нього завдань – підтримка безпечного стабільного середовища, гарантування свободи пересування по території сектора, охорона кордону [68, с. 4].

Участь України у діяльності міжнародних Стабілізаційних сил в Іраку протягом 2003–2005 рр. стала логічним продовженням успішної тристоронньої співпраці українських, британських і польських збройних сил. Керівництво України підтримало ініціативи міжнародної спільноти на чолі із США і Великою Британією щодо здійснення стабілізаційної діяльності в Іраку, яка передбачала комплексну роботу з налагодження безпеки, відбудови та функціонування інфраструктури життєдіяльності населення після військової операції з повалення режиму С. Хусейна. В Іраку працювали підрозділи ЗСУ у складі багатонаціональної дивізії „Центр–Південь” у зоні відповідальності польських військових. До території діяльності українських миротворців увійшла область Васід із центром в місті Аль-Кут. Між закордонними відомствами та військовим командуванням України і Великої Британії проводилися консультації та інформування про ситуацію в зонах конфлікту

[211]. Спільна робота в Іраку сприяла зміцненню довіри і тактичної сумісності українських і британських військ, засвідчила спільність поглядів щодо стратегічних питань розвитку сучасної системи світової безпеки.

Одним з головних напрямів українсько-британського військового співробітництва став **освітньо-інформаційний напрям**, який характеризується широтою, різноманітністю, систематичністю та ефективністю двосторонніх заходів. Серед них стажування курсантів та офіцерського складу ЗСУ у Британії, двосторонні візити, семінари та конференції, курси вивчення англійської мови і професійної підготовки, співпраця навчальних закладів. Розгортання освітніх програм для військовослужбовців розпочалося з середини 1990-х рр. і пов'язане з діяльністю Британської Ради в Україні, яка розпочала співпрацю із ЗСУ у 1995 р., здійснюючи заходи з викладання англійської мови та надання інформаційних послуг. В рамках реалізації Програми регіональних академічних партнерських зв'язків (Regional Academic Partnerships Scheme), мета якої полягала у налагодженні співпраці між навчальними закладами, у Великій Британії для українських офіцерів організовано мовні курси в Беконсфілді, університетському коледжі Ріпона і Йорка. В Україні навчання англійській мові військовослужбовців та офіцерів налагоджено у Києві, Чернігові, Львові, Одесі, Вінниці, Харкові та Севастополі. Це відбулося за сприяння фонду ASSIST Challenge, створеного у березні 1999 р. Міністерством оборони та МЗС Великої Британії. Традиційними стали візити до Сполученого Королівства Стратегічного курсу Національної академії ЗСУ, в рамках якого лише у 1999 р. 30 студентів мали змогу ознайомитися з країною, побувати в Міністерстві оборони, Постійному Об'єднаному Штабі британських військ у Норсвуді, на декількох військових базах [175, с. 10]. Українські студенти побували в Брюсселі у штаб-квартирі НАТО і Штабі Головнокомандувача об'єднаними збройними силами в Європі. У 1999 р. 500 українських офіцерів пройшли курси англійської мови, близько 1 тис. британських військовослужбовців відвідали Україну і 20 офіцерів (у чині не нижче генерал-лейтенанта) здійснили двосторонні візити [175, с. 11].

Британською Радою було розроблено три проектні пропозиції на 2000 р. і 2001 р. (співпраця з оборонними та правоохоронними органами) в рамках програми ASSIST, які отримали фінансування від МЗС Сполученого Королівства і були успішно реалізовані. У рамках діяльності фонду ASSIST Challenge реалізовано проект „Правове і демократичне навчання курсантів та слухачів вищих військових навчальних закладів в Україні” (2000–2002 рр.). Метою проекту була розробка нових навчальних курсів для викладання на переддипломному та післядипломному рівнях (спеціаліст/магістр) у рамках навчальної програми з гуманітарних дисциплін вищих військових навчальних закладів МО України. Нові навчальні модулі стали складовою частиною курсів з політології і права та охопили широкий спектр тем, що стосуються демократії, прав людини та права в цілому [263]. У березні 2000 р. відбувся семінар за участю експертів Ланкастерського університету та представників Головного управління військової освіти МО України з метою дослідити потреби у викладанні права і прав людини для курсантів та слухачів військових навчальних закладів України.

Протягом 2002 р. Британська Рада в Україні в рамках фінансованої Міністерством оборони та МЗС Великої Британії програми „Миротворча англійська” провела навчання англійській мові понад 1 тис. офіцерів у десяти містах України. Україну відвідала група слухачів Королівського коледжу оборонних наук (Лондон), що є найпрестижнішим у світі закладом у своїй галузі. Міністерство оборони Великої Британії профінансувало створення у Чернігові, Севастополі (2002 р.) та у Львові (2004 р.) обладнаних комп'ютерною, аудіо- та відеотехнікою, спеціальними посібниками центрів самопідготовки військовослужбовців з метою поглиблення володіння англійською мовою і вдосконалення професійних навичок. У кожному з них навчаються до ста чоловік [189, с. 12]. Сторони посилили співпрацю по лінії підготовки військових частин до миротворчих операцій. У 2002–2003 рр. в Житомирі та Яворові під керівництвом британської групи військових радників та інструкторів проведено три курси підготовки військових інструкторів.

З 1999 р. НАТО здійснює практичну допомогу Україні з перепідготовки звільнених у запас військовослужбовців, надаючи фінансування та консультативну допомогу для проведення мовних і професійних курсів для майже 100 колишніх військовослужбовців щороку [172, с. 9]. У цьому контексті за підтримки Міністерства оборони Великої Британії у 2002 р. започатковано проект сприяння Головному управлінню кадрової політики МО України у справі модернізації кадрової роботи (за стандартами НАТО) та адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку. У березні 2003 р. у Хмельницькому центрі перепідготовки, який діє на базі Хмельницького технічного університету, відбувся випуск перших трьох десятків офіцерів, які проходили 12-тижневий курс навчання в галузях ринкових відносин і комп'ютерних технологій [234]. Хмельницький центр забезпечує підтримку у пошуку роботи шляхом обслуговування бази даних вакансій, проведення ярмарку працевлаштування та індивідуальної підтримки. З вересня 2005 р. проект Трестового фонду НАТО програми ПЗМ з перепідготовки та адаптації військовослужбовців у Хмельницьку очолили Нідерланди. Однак Велика Британія продовжує підтримку програми шляхом надання обладнання.

Особливого значення в контексті розвитку військової співпраці та військово-політичної взаємодії України і Великої Британії надається **безпосереднім контактам представників керівництва військових відомств, генеральних штабів та військових підрозділів**. Щорічно проходять зустрічі міністрів оборони в рамках спільних заходів. Відзначимо візит до України у червні 1999 р. Держсекретаря у справах оборони Великої Британії Дж. Робертсона, який незабаром був обраний Генеральним Секретарем НАТО. Результатом зустрічі з Президентом України стали домовленості про розширення освітніх і технічних програм співпраці, подальшу спільну участь у військових навчаннях.

Під час офіційного візиту до Великої Британії Міністра оборони України О. Кузьмука у вересні 2001 р. підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва у військовій сфері. Керівники військових відомств

обговорили стан і перспективи двосторонніх відносин, європейської політики безпеки та оборони, співпраці Україна–НАТО, відвідали навчання „Козацький степ–2001”. Відбулося засідання українсько-британської комісії з питань військового співробітництва [242].

У 2000–2002 рр. спостерігалася активізація контактів України з НАТО. У січні 2000 р. Генеральний Секретар НАТО Дж. Робертсон здійснив візит до України, в рамках якого зустрівся з керівництвом держави і виступив в Національній академії оборони України. Протягом 29 лютого – 2 березня 2000 р. проходив візит в Україну Північноатлантичної Ради НАТО на рівні послів. До складу делегації увійшли Генеральний секретар Дж. Робертсон, Голова військового комітету Г. Вентуроні, представники 16-ти країн-членів Альянсу. Проведення засідання Комісії Україна–НАТО було розцінено як політичний сигнал щодо підтримки стратегічного зовнішньополітичного курсу України на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур [186, с. 105]. Однією з основних тем діалогу була ситуація в Косово, участь України у стабілізації та миротворенні у цьому регіоні. Делегація Великої Британії в рамках роботи представників країн НАТО в регіонах відвідала Донецьк. Наступного року лорд Робертсон взяв участь у міжнародному симпозиумі „Світ у XXI столітті: співробітництво, партнерство, діалог” (Київ, 4-6 липня 2001р.).

У травні 2002 р. РНБО України ухвалила документ „Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору”, в якому кінцевою метою співпраці визначено повноправний вступ України до НАТО. Прийнято ряд рішень, спрямованих на практичну підготовку щодо приєднання до Альянсу. У документі зазначено, що Україна розглядає НАТО як „основу майбутньої загальноєвропейської системи безпеки” і підтримує процес його розширення [233]. На думку вітчизняних військових експертів, таке рішення, зважаючи на досвід попереднього розвитку співпраці, було закономірним і дозволило перевести співробітництво Україна–НАТО у стадію „практичної інтеграції”, кінцевою метою якої є повноправне членство України в Альянсі [219]. Під час засідання Комісії Україна–НАТО та візиту до України

Дж. Робертсона у липні 2002 р. підписано Меморандум про підтримку Україною операцій НАТО. Верховна Рада України ратифікувала Угоду про безпеку між Урядом України та Північноатлантичним Альянсом. За результатами Празького саміту НАТО (21-22 листопада 2002 р.) схвалено План дій, який визначив цілі і пріоритети розвитку України на шляху євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є членство в Альянсі.

Поглиблення відносин України з НАТО сприяло розвитку українсько-британського співробітництва у військовій сфері. У червні 2002 р. в Києві пройшли переговори генеральних штабів. Делегації від обох країн обговорили питання сучасного стану та перспективи розвитку збройних сил, європейської та регіональної безпеки. Сторони висловили впевненість у поглибленні співпраці, що сприятиме зміцненню довіри і взаєморозуміння між країнами, а також позитивно впливатиме на ситуацію в Європі та світі [248].

Відзначимо візит в Україну 25-26 вересня 2002 р. Держсекретаря з питань оборони Великої Британії Дж. Хуна. Мета візиту – розвиток двосторонніх відносин в контексті прагнення України до поглиблення інтеграції у європейські та євроатлантичні структури [133, с. 2]. Під час зустрічей з Президентом України та Міністром оборони обговорювалися теми двостороннього співробітництва, прагнення України до інтеграції в НАТО та реформування ЗСУ. Дж. Хун висловив занепокоєння з приводу доповідей про можливу передачу українських озброєнь до Іраку. У цьому контексті важливо зазначити, що напруга у відносинах між країнами, яка виникла у зв'язку з т. зв. „кольчужним скандалом”, не вплинула на загальну динаміку розвитку українсько-британської співпраці. Керівники оборонних відомств підписали двосторонню Програму військового співробітництва на 2003 рік. До того ж саміт Альянсу в Празі, незважаючи на критичне ставлення до керівництва України з боку західних лідерів, підтвердив загальну підтримку курсу нашої держави на євроатлантичну інтеграцію. Військові відомства Великої Британії і Польщі висловили прагнення допомогти українським колегам у виконанні вимог НАТО щодо навчання військових експертів і стандартизації [236].

Наприкінці 2004 р. уряд Великої Британії надав МО України цивільного радника з питань оборони на три роки для надання консультацій і допомоги в процесі реформування оборонного комплексу з метою підтримки прагнення України до євроатлантичної інтеграції, що було передбачено у відповідному двосторонньому меморандумі (параграф 2.2.) [11]. Цим радником став британський фахівець із значним стажем роботи в урядових та приватних установах оборонної сфери Д. Джоунз [174, с. 6].

Зазначимо, що політика активізації міждержавних контактів з питань безпеки, оборони і військової співпраці відповідає стратегічним засадам сучасної політики британського уряду щодо побудови європейської безпеки. В її основі лежить стратегія „оборонної дипломатії”, яка, як вважають британські урядовці, в умовах виникнення нових загроз міжнародній та національній безпеці повинна зміцнювати довіру й поле безпеки за межами НАТО [139, с. 20]. Безпосередньо це стосується відносин з країнами-учасницями програми ПЗМ. Ця політика передбачає такі головні напрями взаємодії: сприяння сумісності і узгодженій відкритості національних воєнних програм; контроль над звичайними озброєннями; обмін консультаціями між державними воєнними відомствами; сприяння підготовці фахівців країн ЦСЄ і зміцнення демократичного цивільного контролю над збройними силами країн-партнерів. Зазначені напрями відповідають базовим принципам діяльності НАТО і ОБСЄ у сфері безпеки на початку XXI століття.

Поступово відбувалося налагодження і розвиток **військово-технічного співробітництва** між ЗС України та Великої Британії. Під час двосторонніх консультацій з питань військово-технічного співробітництва експертів Держкомпромполітики України та МО України з британськими експертами в Лондоні 13-15 лютого 2001 р. сторони обговорили перспективи підготовки договірно-правової бази співпраці [188, с. 35]. Про це також йшлося під час візиту Дж. Хуна до Києва у вересні 2002 року. Однак необхідно зазначити, що розвиток такої важливої галузі військового співробітництва як військово-технічна у випадку українсько-британських відносин та співпраці Україна–

НАТО є недостатнім. Серед її першого досвіду виділимо надання британським урядом спеціального обладнання для вивезення з території України ядерних боєприпасів у 1994 р. та консультації в рамках скорочення звичайних видів зброї.

Технічне співробітництво між Україною і НАТО у галузі озброєнь зосереджене насамперед на підвищенні рівня сумісності систем озброєнь з метою сприяння участі України в операціях з підтримання миру. Співпрацю розпочато із вступом України до програми НАТО ПЗМ у 1994 р. та її участі у діяльності різних груп з питань озброєнь під егідою Народи національних директорів з питань озброєнь – органу НАТО по визначенню співпраці щодо закупівлі військової техніки і встановлення технічних стандартів [182, с. 12]. Однак лише у березні 2004 р. відбулося перше засідання Спільної робочої групи Україна–НАТО з питань озброєнь. Тому практична сторона міждержавного співробітництва з цих питань здійснювалася переважно у формі консультацій, ознайомлення українських військових із новітніми зразками західної, зокрема британської, техніки та практикою її застосування в рамках проведення спільних навчань і тренувань.

Головною причиною слабкості військово-технічної співпраці України з Великою Британією і НАТО залишається значна конкуренція на міжнародних ринках озброєнь, насамперед у Європі, які насичені висококласними зразками сучасних озброєнь виробництва США та країн Західної Європи. Україна, яка сама є виробником ряду найсучасніших видів військової техніки, як-от танків, радіолокаційної техніки, систем зв'язку, зенітно-ракетних комплексів, транспортного авіабудування, космічної техніки, відчуває значну конкуренцію на світових ринках, а європейський ринок озброєнь для її товарів є практично закритим. У цьому контексті з невикористаних можливостей українсько-британської військово-технічної співпраці назвемо відмову британського уряду від виробництва транспортного літака АН-70 на користь європейського проекту „Aerbus” у 2000 р. та неприєднання Британії разом із США до рішення більшості країн-членів НАТО у березні 2003 р. про використання українського

транспортного літака АН-124 „Руслан” для військово-транспортних перевезень Альянсу до 2010 р. [245]. Україна може розраховувати лише на залучення до окремих спільних проектів модернізації та рідше виробництва озброєнь і військової техніки, які не відзначаються масштабністю та не мають стратегічного характеру. Наприклад, серед найбільших експортних контрактів відзначимо постачання окремих видів продукції Науково-виробничого об'єднання ім. Фрунзе до Великої Британії, Франції, Голландії та Австрії [106, с. 140].

Необхідно зазначити, що за роки незалежності Україна перебуває в десятці світових лідерів з продажу зброї, щорічно заробляючи на цьому близько 500 млн. доларів США. Аналізуючи ринок постачання зброї в країни Східної Європи, Африки й Азії та номенклатуру української продукції, на думку експертів, без міжнародної інтеграції з носіями найсучасніших технологій, політичних гарантій партнерам, інвестиційної привабливості український ВПК може швидко регресувати [233]. Перспектива вступу до НАТО створює можливості інтегруватися у військово-промисловий комплекс країн Альянсу та освоювати найсучасніші технології не лише в озброєнні, але й у методиці і технічному забезпеченні підготовки фахівців. Яскравим прикладом є Велика Британія, війська якої мають сучасне озброєння і військову техніку, тренувальні і тренажерні центри, центри бойової підготовки, оснащені новітніми інформаційно-аналітичними технологіями, комп'ютерною та імітаційною технікою. Її витрати на оборону складають понад 44 млрд. дол. США щорічно, що не йде у порівняння з оборонними витратами України, які складають 8,9 млрд. гривень (1,76 млрд. дол. США) [231].

Певного розвитку набула взаємодія країн на багатосторонньому рівні в рамках заходів з виконання Договору про відкрите небо щодо сертифікації літаків та спеціального обладнання для здійснення спостережних польотів. Наприклад з 15 по 27 квітня 2002 р. на аеродромі Нордхольц (Німеччина) проведено сертифікацію українського літака спостереження Ан-30 Б ескадрильї „Блакитна стежа” за участю представників 27 країн-учасників договору,

включно з британськими фахівцями. Український літак здійснив контрольні польоти, під час яких проведено фотографування місцевості та умовних об'єктів з метою перевірки обладнання [210]. У червні у Франції групи українських і британських верифікаторів взяли участь в сертифікації спеціального підвісного контейнерного обладнання, яке використовується країнами ЄС в рамках Договору з відкритого неба. Зазначимо, що спеціально обладнані літаки мають 9 держав, серед яких Україна і Велика Британія [221].

Перспективним напрямом українсько-британської військово-технічної співпраці в рамках загальної політики НАТО є спільна робота з утилізації боєприпасів, що у значних кількостях збереглися на території України з радянських часів і становлять постійну загрозу для людей та навколишнього середовища в різних регіонах. З 2000 р. запроваджено механізм Цільового фонду програми ПЗМ з метою надання країнам-партнерам НАТО допомоги у безпечному знищенні запасів протипіхотних мін. У 2002–2003 рр. в Україні (Донецьк) виконано перший проект НАТО по знищенню близько 400 тис. протипіхотних мін та переробці їх корпусів на пластмасові іграшки [146, с. 4]. У лютому 2005 р. Північноатлантичний Альянс та Україна започаткували проект Трестового Фонду в рамках програми ПЗМ з утилізації та знищення надлишкових боєприпасів, легкого озброєння, стрілецької зброї і переносних зенітно-ракетних комплексів в Україні, що здійснюватиметься Агентством НАТО з технічного обслуговування і постачання. Проект передбачає покриття витрат на придбання утилізаційного обладнання і поточне знищення боєприпасів протягом терміну дії проекту (12 років). Однією з 9 країн-донорів проекту є Велика Британія, яка виділила на зазначені потреби суму 400 тис. ф. ст. (другий показник після США) [253]. Зацікавлення щодо співпраці з МО України висловила британська компанія „Disarmko”, один із провідних світових розробників новітніх технологій утилізації боєприпасів [237].

Українсько-британські двосторонні відносини у військовій сфері поглиблювалися у напрямку **співробітництва окремих родів та видів військ**. Запроваджено контакти ВПС та співпрацю прикордонних служб обох країн. 21-

23 січня 2004 р. в Україні з робочим візитом перебував Головнокомандувач Королівських ВПС, маршал авіації Дж. Стіррап. Високоповажний гість провів протокольні зустрічі з Начальником Генерального Штабу ЗСУ, керівництвом комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони та Офісу зв'язку НАТО в Україні, побував у Штабі Головного командування ВПС ЗСУ (Вінниця), частині авіаційної бригади українських Сил швидкого реагування (Миргород) [135, с. 5]. Сторони обговорили питання системи підготовки ВПС, особливості здійснення цивільного контролю у Королівських ВПС.

Налагоджено контакти між Державними митною і прикордонною службами України та Митною службою Великої Британії. В Україні працювали британські експерти і консультанти, проведено ряд семінарів (Київ, Харків). У 2004 р. за сприяння МЗС Великої Британії і Британської Ради в рамках програми „Миротворча англійська” проведено тримісячні курси для миротворців Міністерства внутрішніх справ, внутрішніх військ і Державної прикордонної служби з вивчення англійської мови, в яких взяли участь близько 200 офіцерів. За межами ЄС таку серйозну роботу з цими службами проект проводив уперше. Після завершення курсів усі слухачі з числа працівників міліції пройшли офіційний мовний тест ООН для цивільної поліції [154, с. 10].

Набули регулярного характеру контакти представників Військово-морських Сил України та Великої Британії. Традицією стали візити британських військових кораблів у чорноморські порти України. У листопаді 1999 р. Севастополь відвідали кораблі „Фіарлес” та „Единбург”, до екіпажу яких увійшов Командувач королівськими силами морської піхоти генерал-майор Фултон. Під час візиту проведено семінар за участю британських та українських військових, стрільби на полігоні поблизу Феодосії [175, с. 10]. У листопаді 2002 р. Одеса приймала корабель Королівських ВМС „Саутгемптон”. Візит викликав значну зацікавленість жителів і гостей міста. „День відкритих дверей” на „Саутгемптоні” привабив близько 3 тис. відвідувачів [185, с. 6]. Наступні візити британських кораблів відбулися у 2003 році. Ними

стали есмінці Королівських ВМС „Нортумберленд” і „Йорк”. Всього до 2005 р. Україну відвідали 9 британських військових кораблів.

Контакти британських ВМС з Україною мають історичне підґрунтя. У 2004 р. відзначено 150-річчя Кримської війни, в якій брали активну участь ВМС Британії. У Криму і на узбережжі Чорного моря полягло близько 25 тис. британських військових. У вересні 2004 р. до України завітала офіційна делегація із Сполученого Королівства на чолі з Принцом Майклом Кентським, який представляв Її Величність Королеву, у супроводі Командувача британських ВМС адмірала Сера Алана Уеста. Відбулися урочисті заходи, серед яких відкриття Меморіалу Кримської війни поблизу Севастополя та двосторонні консультації військових фахівців [130, с. 2]. Українські і британські військові віддали шану минулим поколінням та висловили впевненість у тому, що сучасна спільна робота створить можливості для прийдешніх поколінь жити разом у мирі і безпеці.

Отже, розгляд основних напрямів реалізації і здобутків українсько-британського військового співробітництва дозволяє стверджувати, що на початку XXI ст. між країнами розвивається інтенсивна, різнорівнева, комплексна і конструктивна співпраця, яка здійснюється в контексті відносин України з НАТО та ефективно їх доповнює. Велика Британія є гарантом безпеки України як держави, що відмовилася від ядерної зброї та приєдналася до договору про її нерозповсюдження, партнером у справі миротворення в „гарячих точках” світу під егідою ООН і НАТО. Британська сторона надає значну допомогу українським партнерам у реформуванні збройних сил шляхом організації та здійснення широкого спектра заходів в рамках двосторонньої програми військового співробітництва. Однак потребує поглиблення недостатньо розвинена військово-технічна співпраця, яка є неодмінною та необхідною складовою успішної інтеграції України до європейської системи безпеки. Програма військового співробітництва між Україною та Великою Британією є найбільшою британською програмою такого роду в регіоні ЦСЄ [243]. Вона передбачає близько 80 заходів щорічно.

Міжнародна політика Великої Британії на рубежі ХХ і ХХІ ст. спрямована на забезпечення миру та безпеки в Центральній та Східній Європі, що відповідає національним інтересам України і сучасній політиці НАТО в Європі. Досягнутий рівень розвитку міждержавної співпраці дозволяє стверджувати, що керівництво обох країн бачить у своєму партнері вагому силу в контексті розбудови європейської безпеки.

На початку ХХІ ст. створюється нова архітектура безпеки, головним імперативом якої є партнерство і співробітництво. Незважаючи на складні внутрішні трансформації, НАТО залишається основною системоформуючою складовою системи європейської безпеки та важливим елементом глобальних відносин. Україна, продемонструвавши здатність сприяти виконанню місії Альянсу, насамперед здійснювати колективну оборону, брати на себе тверді зобов'язання щодо забезпечення стабільності і безпеки, особливо в регіонах криз і конфліктів, сьогодні має унікальну можливість виходу на якісно новий рівень у відносинах з НАТО та його учасниками. У 2005 р. започатковано Інтенсифікований діалог щодо прагнення України вступити до НАТО та пакет короткотермінових заходів у ключових галузях реформ. Це логічний крок на шляху до запровадження Плану дій щодо членства, який дозволить чітко визначити перспективи вступу України до Альянсу. Тенденції розвитку відносин у форматах Україна–НАТО та Україна–Велика Британія протягом останнього десятиріччя дозволяють стверджувати, що українсько-британська співпраця у військовій сфері на двосторонньому та багатосторонньому рівнях є вагомою складовою розбудови новітньої системи безпеки в Європі та безпосередньо сприяє інтеграції України до військово-політичної системи Північноатлантичного Альянсу. Рівень і темпи реалізації цієї інтеграції стануть вирішальним чинником розвитку українсько-британських відносин та військової співпраці на найближчу перспективу.

ВИСНОВКИ

Україна і Велика Британія вступили у XXI ст. як країни-партнери. Їх історичні шляхи періодично перетиналися, але з огляду на обставини не мали змоги розвинутися до рівня системної міждержавної співпраці. У результаті новітніх міжнародних трансформацій наприкінці XX ст. виникли можливості для налагодження і розвитку повноцінних відносин між незалежною Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії.

Розвиток і поглиблення взаємин з Великою Британією відповідає національним інтересам України. Сполучене Королівство, володіючи значними економічними, гуманітарними можливостями і ресурсами, впливом у міжнародних організаціях, що ґрунтуються на державній філософії пошуку власних інтересів у всьому світі, належить до небагатьох країн, які на рубежі століть продовжували зберігати вагомий вплив у глобалізованому світі. Зміщення акцентів у британській зовнішній політиці на проблеми Європи та активізація участі в загальноєвропейських процесах протягом останнього десятиліття (у поєднанні з традиційними „особливими відносинами” із США) зумовили додаткову привабливість для України розвитку тісних взаємин із Великою Британією.

Увага дослідників до вивчення історії українсько-британських відносин на рубежі XX і XXI ст. є недостатньою, про що свідчить незначна кількість праць на зазначену тематику. Відзначаємо низький рівень залучення дослідниками архівних матеріалів, документів британських урядових та міжнародних установ, опрацювання аналітичних публікацій закордонних фахівців з міжнародних відносин. Врахування цих недоліків, залучення значної кількості джерел вітчизняного і закордонного походження, насамперед архівних матеріалів, більшість з яких вперше вводяться в науковий обіг, матеріалів періодичної преси дозволяє об'єктивно дослідити особливості історичного розвитку відносин між Україною та Великою Британією протягом 1991–2004 рр., зокрема у політичній та військовій сферах.

Встановлено, що договірно-правову базу українсько-британського співробітництва на кінець 2004 р. склали 40 двосторонніх документів, 10 з яких оформлені за правонаступництвом від радянсько-британських відносин. Базовим міждержавним актом є Договір про принципи відносин і співробітництво від 10 лютого 1993 року. Договірні акти охоплюють різні напрями та сфери співпраці, що дозволяє стверджувати про належну юридичну базу для розвитку міждержавних взаємин. Документи, що регулюють відносини між країнами у політичній та військовій сферах співпраці, складають більше половини двосторонніх договірних актів, що підтверджує пріоритетність зазначених сфер співпраці для обох сторін.

На розвиток взаємин між країнами в нових геополітичних умовах впливали такі основні геополітичні чинники, як Росія, США та ЄС. Їх вплив зумовлений низкою об'єктивних обставин: історико-культурний досвід і геополітичні детермінанти розвитку країн та об'єктивні умови міжнародного життя; Україна і Велика Британія належать до різних регіонів Європи; Україна не належить до переліку країн-об'єктів першого порядку у зовнішній політиці Британії; асиметричність їх відносин у всіх сферах співпраці, оскільки Велика Британія є значно впливовішою на міжнародній арені, ніж Україна.

Роль зазначених чинників протягом досліджуваного періоду була неоднаковою і зазнавала трансформацій. Так, якщо вплив США на українсько-британські відносини залишався стабільно великим і додатково посилювався протягом 2002–2004 рр., то вплив Росії зазнавав змін з послабленням на середину 1990-х рр. і подальшим посиленням, чому сприяла політика українського керівництва та міжнародна ситуація. Необхідно врахувати фактор стереотипного сприйняття більшістю британської громадськості України як фактично складової Росії, яке було домінуючим протягом тривалого періоду незалежності України і лише під впливом подій кінця 2004 р. в Україні зазнало відчутних змін. Також відзначаємо загальну тенденцію до посилення впливу як Росії, так і США на відносини між Україною та Великою Британією у кризові періоди, які у хронологічному вимірі можна окреслити 1991–1993 та 2002–2004

роками. У результаті подій під час президентських виборів 2004 р. та наступної активізації зовнішньої політики України на західному напрямку спостерігаються тенденції до стабілізації і поглиблення її взаємин із США, що також позитивно впливає на українсько-британські відносини. Одночасно вплив на них Росії зазнав певного послаблення внаслідок окремої позиції її керівництва під час виборів 2004 р. в Україні.

Перед відносинами України з американськими і британськими партнерами відкриваються якісно нові можливості. США як для України, так і для Великої Британії є стратегічним партнером та провідною державою світу, а тому надалі залишатимуться одним з головних факторів розвитку їх співпраці. Інтерес США та Великої Британії до України зумовлений насамперед необхідністю укріплення і розвитку системи колективної безпеки, збереження та зміцнення „балансу сил” між Росією і США, який встановився після розпаду СРСР. Завдяки геополітичному становищу України, яка розглядає перспективу членства в НАТО, геополітична вісь „США – Велика Британія – Україна” з участю Польщі набуває достатньо перспективного та вагомого значення, що підтвердила співпраця країн в рамках військово-політичної коаліції в Іраку.

Сприяння поширенню євроінтеграційних процесів вирізняє Велику Британію як одного з головних партнерів України на шляху євроінтеграції. Виваженість і прагматичність підходів її керівництва до участі у загальноєвропейських процесах, що ґрунтуються на відстоюванні власних національних інтересів, є прикладом для нашої країни, як необхідно ефективно розбудовувати і здійснювати зовнішню політику. Досвід співпраці країн у контексті євроінтеграційних процесів засвідчує, що Велика Британія у своїй політиці щодо України поєднує орієнтацію на загальну політику ЄС та відносини між Києвом і Брюсселем із помірковано-прагматичною підтримкою поглиблення євроінтеграції України та пошуками власних інтересів у цьому процесі. Позиція британського уряду з цього питання відзначається активністю та є позитивною для України. Керівництво Британії відстоювало позицію на чітке визначення формату і головних напрямів відносин ЄС з Україною,

здійснивши вагомий вклад у формування сучасної стратегії їх розвитку. Це засвідчує ініціатива щодо надання Україні спеціального статусу „сусіда” ЄС в рамках нової політики Євросоюзу, що об’єктивно зумовлена розвитком інтеграційних процесів і рівнем його відносин з Україною. Тому для її керівництва важливо враховувати зовнішньополітичний курс Великої Британії, який усе більше спрямовується на Європу. Після подій кінця 2004 р. відбулися зміни у сприйнятті нашої країни британською громадськістю, більшість якої підтримує вступ України до ЄС. Ці та інші фактори зумовлюють очікуване продовження та поглиблення політики британських урядів щодо євроінтеграції України, а ЄС окреслюється як найбільш важливий чинник впливу на розвиток українсько-британського співробітництва.

Аналіз українсько-британських двосторонніх політичних відносин у 1991–2004 рр. дозволяє виділити чотири періоди їх реалізації і розвитку:

1. 1991–1993 рр. – інституційний період;
2. 1994–1996 рр. – період активізації двосторонніх контактів і співпраці;
3. 1997–2001 рр. – період прагматичних взаємовідносин;
4. 2002–2004 рр. – період зниження активності дипломатичних контактів.

Встановлено, що для розвитку українсько-британських політичних відносин у 1991–2004 рр. характерні насиченість, динамічність, результативність, конструктивізм, що з різною інтенсивністю проявлялися у відповідні періоди. Насамперед це стосується дипломатичної співпраці, контактів на міжурядовому та міжвідомчому рівнях. Міжпарламентська співпраця була нестабільною, спрямованою переважно на обмін досвідом з технічних питань парламентської роботи, а тому не мала істотного впливу на розвиток двосторонніх взаємин.

Найбільш успішним періодом міждержавних відносин, зважаючи на характер і результативність діалогу, стали 1994–1996 роки. Вдалим також був період прагматичних взаємовідносин (1997–2001 рр.), протягом якого поглиблено співпрацю, отримано практичні результати попередніх домовленостей і напрацювань. Найбільш проблемними у міждержавних

відносинах стали інституційний період (1991–1993 рр.), коли з боку Великої Британії спостерігалася певна недовіра і напруженість, зумовлена низкою факторів переважно міжнародного характеру, та особливо період зниження активності (2002–2004 рр.). Упродовж останнього розвиток політичних взаємин диктували розходження у баченнях керівництвом країн проблем внутрішнього розвитку України та здійснення її зовнішньої політики. Однак протягом усіх зазначених періодів сторони намагалися проявляти виваженість підходів до вирішення міждержавних проблем та взаємоповагу, дотримуватися пунктів двосторонніх угод та норм міжнародного права, створювати належні умови для розгортання діяльності представницьких структур обох країн, сприяти політичному діалогу на різних рівнях. Незважаючи на кризову ситуацію 2002 – початку 2003 рр. та зниження рівня двосторонніх міжурядових контактів (друга половина 2003–2004 рр.), зусиллями сторін збережено принципові засади двосторонніх відносин, позитивні напрацювання, продовжено співпрацю на різних напрямках і рівнях. Британське керівництво зуміло чітко розмежувати персоніфіковане критичне ставлення до вищого керівництва України та реальні інтереси міждержавного співробітництва.

На початку XXI ст. між Україною та Великою Британією розвивається інтенсивна, різнорівнева, комплексна і конструктивна військова співпраця, яка здійснюється в контексті відносин України з НАТО та ефективно їх доповнює. Це стосується практично всіх її видів і напрямів, серед яких виділяємо головні: 1) спільне проведення двосторонніх та участь у багатосторонніх навчаннях під егідою НАТО в рамках програми „Партнерство заради миру”; 2) спільна участь у миротворчих місіях; 3) реалізація програм навчання українських військових англійській мові і праву, професійної підготовки та перекваліфікації, надання інформаційних послуг; 4) консультації з питань ядерної безпеки, контролю над озброєннями і їх нерозповсюдження, врегулювання криз і регіональної безпеки в рамках контактів керівництва військових відомств, генеральних штабів та військових підрозділів; 5) налагодження контактів, обмін досвідом та співпраця усіх родів і видів збройних сил обох країн. Велика Британія є гарантом безпеки

України як держави, що відмовилася від ядерної зброї і приєдналася до договору про її нерозповсюдження, партнером України у справі миротворення в „гарячих точках” світу під егідою ООН і НАТО. Британська сторона надає значну допомогу українським партнерам у реформуванні збройних сил шляхом організації та здійснення широкого спектра заходів в рамках виконання двосторонньої програми військового співробітництва. Однак на низькому рівні залишається співпраця у стратегічно важливій військово-технічній галузі, що відображає загальну тенденцію розвитку відносин України з НАТО на цьому напрямку та гальмує повноцінну інтеграцію нашої країни в єдину європейську оборонну систему. Однією з головних особливостей військової співпраці країн є її асиметричність, оскільки у ній провідну роль відіграє Велика Британія.

У контексті розвитку відносин України з НАТО і перспектив українсько-британської військової взаємодії є виключно важливим розуміння британським урядом та керівництвом Королівських Збройних Сил вагомого значення України для розбудови сучасної системи безпеки в Європі, її вирішальної ролі у забезпеченні стабільності у регіоні Центрально-Східної Європи. Двостороння програма військового співробітництва України і Великої Британії є найбільшою британською програмою такого роду в зазначеному регіоні. Співпраця військових обох держав стала одним з найуспішніших напрямів у їх відносинах в цілому і має вагоме значення для України, яка здійснює комплексне реформування власних збройних сил на основі євроатлантичних стандартів. Її подальша інтеграція у військово-політичну систему НАТО та рівень співробітництва з Великою Британією залежатимуть від можливості виконання Плану дій щодо членства і готовності до вступу в Альянс у найближчій перспективі.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що українсько-британські відносини у 1991–2004 рр. пройшли в цілому непростий, але необхідний та закономірний шлях становлення і розвитку повноцінної, комплексної співпраці, зайняли належну нішу в сучасній системі міжнародних відносин. Пройдено перехідний період розвитку співробітництва, який був

характерним і для становлення незалежної України. Незважаючи на численні помилки, труднощі і невдачі, Україна заклала міцний фундамент власної державності, утвердилася як повноправний суб'єкт міжнародної політики. Для Великої Британії цей період позначений переосмисленням застарілих парадигм розвитку міжнародних відносин і власного місця в новій системі світоустрою у постконфронтаційний період як великої європейської держави. Цим зумовлено те, що обидві країни пройшли шлях кількарічних спостережень і з'ясування взаємних намірів та можливостей. Однак сторонам досить швидко вдалося наблизитися до адекватного оцінювання потенціалу і взаємовигідних форм партнерства, яке наприкінці 2004 р. отримало додатковий імпульс у контексті активізації європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Події в Україні наприкінці 2004 р. мали помітний позитивний вплив на українсько-британські міждержавні взаємини. Британське суспільство, громадськість, істеблішмент висловили підтримку демократичним процесам в Україні, вітали готовність українського народу відстояти своє майбутнє і будувати країну на основі європейських цінностей.

Збереження і розвиток системної політичної співпраці на різних рівнях, розбудова колективної системи європейської безпеки та оборони на засадах демократії, послідовна зовнішня політика країн, спрямована на зближення в рамках європейських та євроатлантичних структур, що базуються на взаємовигідних економічних відносинах і взаємному національно-духовному пізнанні, враховуючи вимоги сучасності та можливі виклики майбутнього, здатні забезпечити країнам позитивну стабільність і прогрес у розвитку міждержавних відносин на довгострокову перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні документи

Історико-архівне управління Міністерства закордонних справ України

Фонд міжнародних договорів

1. Домовленість про обмін інформацією між Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Адміністрацією з питань охорони здоров'я і техніки безпеки Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (6 лютого 1997 р., Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1179. – Арк. 1-4.
2. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про необмежену свободу пересування (15 вересня 1992 р., Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 166. – Арк. 1-2.
3. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом (13 грудня 1995 р., Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1205. – Арк. 1-4.
4. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про адміністративну взаємодопомогу між митними службами (16 січня 1998 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1537. – Арк. 1-7.
5. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством внутрішніх справ, Генеральною Прокуратурою, Службою Безпеки України, Державною митною службою, Державною податковою адміністрацією України та Асоціацією начальників поліції, Королівською Службою Прокуратури Англії та Уельсу, Митницею та Акцизом Її Величності, Національною

- службою кримінальної розвідки щодо співробітництва у боротьбі з тяжкими злочинами, організованою злочинністю, нелегальною торгівлею наркотиками та іншими питаннями, що становлять спільний інтерес (16 січня 1998 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1585. – Арк. 1-8.
6. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії стосовно використання полігонів Збройними Силами Сполученого Королівства (18 липня 1996 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1700. – Арк. 1-13.
7. Меморандум про взаєморозуміння з питань військових контактів і співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (23 вересня 1993 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1701. – Арк. 1-3.
8. Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва та координації між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ та у справах Співдружності Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії (12 квітня 2000 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 2209. – Арк. 1-3.
9. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо співробітництва у військовій сфері (10 вересня 2001 р., Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 2570. – Арк. 1-8.
10. Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо обміну та взаємної охорони інформації з обмеженим доступом у сфері оборони (6 вересня 2004 р., Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 4201. – Арк. 1-5.

11. Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про тимчасове надання Міністерству оборони України цивільного радника з питань оборони (12 листопада 2004 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 4252. – Арк. 1-4.
12. Обмін нотами між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо двосторонніх угод, які були чинними між СРСР та Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії (29 липня 1999 р., Київ-Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 2226. – Арк. 1-2.
13. Протокол про подальший розвиток військового співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (20 лютого 1996 р., Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1699. – Арк. 1-3.
14. Спільна декларація між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії (15 вересня 1992 р., Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 159. – Арк. 1-3.
15. Спільне комюніке щодо встановлення консульських відносин між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії (14 грудня 1991 р., Київ) / Історико-архівне управління МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 73. – Арк. 1.
16. Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо надання підтримки з боку Міністерства оборони України підрозділу Збройних Сил Великої Британії під час проведення спільних українсько-британсько-польських навчань „Козацький степ – 2003” (12 серпня 2003 р., Київ-Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 3813. – Арк. 1-18.

17. Угода між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про арешт і конфіскацію доходів та знарядь, пов'язаних із злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків (18 квітня 1996 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 742. – Арк. 1-8.
18. Угода між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про надання взаємодопомоги у боротьбі з незаконним обігом наркотиків (18 квітня 1996 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 743. – Арк. 1-8.
19. Угода між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про міжнародні автотранспортні перевезення (13 грудня 1995 р., Лондон) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1165. – Арк. 1-8.
20. Угода у формі обміну нотами між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо особливостей перебування співробітників дипломатичного представництва Великої Британії та членів їх сімей в Україні (9 червня 1998 р., Київ) / ІАУ МЗС України. – Ф. Міжнародних договорів. – Спр. 1728. – Арк. 1-10.

Основний фонд

21. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з тимчасовим повіреним у справах Великобританії п. Девідом Гледстоуном (12 травня 1992 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 031. – Спр. 6857. – Арк. 63-65.
22. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з послом Великобританії в Україні Саймоном Хімансом (29 вересня 1992 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 031. – Спр. 6859. – Арк. 185-186.
23. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з Надзвичайним і Повноважним Послом Великої Британії в Україні Саймоном Хімансом (3 грудня 1993 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 031. – Спр. 7039. – Арк. 127-128.

24. З щоденника А.М. Зленка. Запис бесіди з Послом Великобританії в Україні Саймоном Хімансом (18 березня 1994 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 7265. – Арк. 32-33.
25. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з заступником Голови Місії Великої Британії в Україні Дугласом Мартіном (11 лютого 1994 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 7392. – Арк. 2.
26. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з Міністром закордонних справ Великої Британії Робіном Куком (9 червня 1998 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 9559. – Арк. 10-11.
27. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з Послом Великої Британії в Україні Роландом Смітом (17 травня 1999 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 9734. – Арк. 11-12.
28. Звіт про роботу Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії з 15 вересня 1992 р. по 15 лютого 1993 р. / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 023. – Спр. 2. – Арк. 1-13.
29. Із щоденника В.А. Василенка. Запис бесіди з Начальником Управління Європейського Союзу Форін Офісу Річардом Стеггом (27 квітня 1998 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 036. – Спр. 9562. – Арк. 75-78.
30. З щоденника Г.Й. Удовенка. Запис бесіди з Міністром закордонних справ Великобританії та у справах Співдружності Дагласом Хердом (13 жовтня 1994 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 7268. – Арк. 146-147.
31. З щоденника С.В. Комісаренка (19 травня 1994 р.). Про семінар на тему: „Центральна Європа – нова система безпеки” / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 036. – Спр. 7318. – Арк. 55-56.
32. З щоденника О.В. Шамшура. Запис бесіди з першим секретарем делегації Великобританії на Конференції з роззброєння М. Андерсоном (17 березня 1994 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 7392. – Арк. 1-2.
33. З щоденника Г.Й. Удовенка (18 квітня 1995 р., м. Нью-Йорк). Запис бесіди з Державним секретарем з міжнародних справ і справ Співдружності

- Об'єднаного Королівства Великої Британії і Північної Ірландії Дугласом Хердом / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 7677. – Арк. 30-31.
34. З щоденника Г.Й. Удовенка. Запис бесіди з Послом Великої Британії в Україні Роєм Рівом (10 червня 1995 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 7679. – Арк. 84-85.
35. З щоденника С.В. Комісаренка (18 січня 1995 р.). Запис бесіди з директором Центру політичних і дипломатичних наук п. Джоном Хемерсі 18 січня 1995 р. / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 035. – Спр. 7681. – Арк. 79-80.
36. З щоденника С.В. Комісаренка. Запис бесіди з головою Британської парламентської делегації до Ради Європи лордом Фінсбергом (17 березня 1995 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 035. – Спр. 7682. – Арк. 96.
37. З щоденника С.В. Комісаренка (26 травня 1995 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 035. – Спр. 7684. – Арк. 291-292.
38. З щоденника С.В. Комісаренка. Запис бесіди з керівником Ноу-Хау Фонду (НХФ) Міністерства міжнародного розвитку Великої Британії (14 січня 1998 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 036. – Спр. 9560. – Арк. 53-54.
39. З щоденника В.А. Василенка. Запис бесіди з Політичним директором Форін Офісу Джеремі Грінстоком (7 травня 1998 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 036. – Спр. 9564. – Арк. 71-73.
40. Лист Раднику-посланнику Посольства Великої Британії в Україні Саймону Батту (15 червня 1999 р.). В. о. начальника Управління ЄС В.Я. Маштабей. Щодо робочої поїздки делегації МЗС України до Великої Британії (9-11 червня 1999 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 110/1. – Спр. 10090. – Арк. 139.
41. Міністр закордонних справ України (2 вересня 1994 р.). Послам та Постійним представникам України за кордоном. Довідка „Питання контролю над озброєннями і роззброєнням (сучасний стан і постановчі

- питання)» / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 020. – Спр. 7394. – Арк. 1-22.
42. Посольство Великої Британії в Україні. Пану Олександрю Гнедих, Раднику Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України (Київ, 30 жовтня 1998 р.). Договір про відкрите небо: візит британської делегації в Україну / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 123. – Спр. 9496. – Арк. 1-37.
43. Посольство України у Великій Британії. Хроніка подій / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 042. – Спр. 5. – Арк. 1-21.
44. Посольство України у Великобританії. Про політику Великобританії щодо України та з основних міжнародних питань (політичний лист) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 042. – Спр. 110. – Арк. 2-7.
45. Програма офіційного візиту в Україну Прем'єр-міністра Великої Британії Пана Джона Мейджора (18 квітня 1996 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 142/1. – Спр. 8248. – Арк. 97-102.
46. Програма офіційного візиту Міністра закордонних справ України Б. Тарасюка до Великобританії (31 січня – 3 лютого 1999 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 142. – Спр. 10026. – Арк. 1-6.
47. Управління євроатлантичного співробітництва МЗС України. Посольствам України, Постійним представникам України при міжнародних організаціях (циркулярний лист). Довідка „Механізми політичного врегулювання в Косово” / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 188. – Спр. 10047. – Арк. 1-16.
48. Visit of President Kravchuk: draft programme / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 113. – Спр. 6. – Арк. 1-6.

Архів Верховної Ради України

49. Британська група Міжпарламентського союзу. Візит Парламентської делегації з України 6-10 грудня 1993 року / Архів Верховної Ради України. – Ф. Р-1. – Оп. 37. – Од. зб. 5. – Арк. 95-103.

50. Друге Територіальне Управління МЗС України. Британсько-українська міжпартійна група парламенту Великобританії (коротка довідка, 22 січня 1992 р.) / Архів Верховної Ради України. – Ф. Р-1. – Оп. 37. – Од. зб. 13. – Арк. 137.
51. Друге Територіальне Управління МЗС України. Українсько-британські двосторонні зв'язки (довідка, листопад 1993 р.) / Архів Верховної Ради України. – Ф. Р-1. – Оп. 37. – Од. зб. 7. – Арк. 110-117.
52. Інформація про делегації Верховної Ради України та групи народних депутатів України, які у 1996 році виїжджали за кордон (станом на 25 березня 1996 р.) / Архів Верховної Ради України. – Ф. Р-1. – Оп. 37. – Од. зб. 24. – Арк. 20-22.
53. Звіт про участь головного консультанта Комісії з питань бюджету В. Нога у навчальній програмі для службовців парламентів країн Центрально-Східної Європи та СНД (Бельгія, 06-12.11.95р.; Англія, 13-19.11.95р.) / Архів Верховної Ради України. – Ф. Р-1. – Оп. 37. – Од. зб. 21. – Арк. 2-6.
54. Звіт членів парламентських делегацій України за результатами візитів. Оцінка ефективності поїздки у Великобританію 27.04 – 4.05.1997 / Архів Верховної Ради України. – Ф. Р-1. – Оп. 37. – Од. зб. 54. – Арк. 19.
55. Звіт про участь в роботі міжнародної конференції з питань програм парламентського розвитку (3 червня 1997 р.) / Архів Верховної Ради України. – Ф. Р-1. – Оп. 37. – Од. зб. 148. – Арк. 44-45.
56. Звіт про офіційний візит в Україну Співкерів Палати громад Парламенту Великої Британії пані Б. Бутройд (1-3 жовтня 2000 р., м. Київ) / Архів Верховної Ради України. – Ф. Р-1. – Оп. 37. – Од. зб. 108. – Арк. 60-63.

***Поточний архів Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків
Верховної Ради України***

57. Матеріали до зустрічі Голови Верховної Ради України В.М. Литвина з членом Палати громад Парламенту Великобританії (Президентом Ліберально-демократичної партії Великобританії) С. Х'юсом (23 серпня

- 2005 р., м. Київ). Тези до бесіди ... / Поточний архів Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків Верховної Ради України (Відділ двосторонніх відносин). – Серпень 2005 р. – 4 с.
58. Матеріали зустрічі Голови Верховної Ради України В.М. Литвина з Надзвичайним і Повноважним Послом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії Р. Брінклі (3 листопада 2004 р., м. Київ) / Поточний архів Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків Верховної Ради України (Відділ двосторонніх відносин). – Листопад 2004 р. – 8 с.
59. Українсько-британські міжпарламентські відносини (довідка МЗС України) / Поточний архів Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків Верховної Ради України (Відділ двосторонніх відносин). – Серпень 2005 р. – 5 с.

Опубліковані документи

60. Договір про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великобританії та Північної Ірландії (10 лютого 1993 року, Лондон) // Політика і час. – 1993. – № 3. – С. 72-75.
61. Закон України „Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р. (№ 1906– IV) // Голос України. – 2004. – 3 серпня.
62. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (5 грудня 1994 р., Будапешт) // Політика і час. – 1995. – № 1. – С. 91.
63. Постанова Верховної Ради України „Про Основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 р. (№ 3360–XII) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 37. – С. 935-948.
64. Постанова Верховної Ради України „Про Воєнну доктрину України” № 3529-XII від 19 жовтня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 43. – С. 1020-1026.
65. Сорока М. Світ відкриває Україну. Про зовнішню політику Української держави у 90-х роках ХХ ст. Статті. Документи. Коментарі. – К., 2000. – 679 с.

66. Спільна декларація Президента України Леоніда Кучми і Прем'єр-міністра Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії Джона Мейджора // Політика і час. – 1996. – № 1. – С. 90-92.
67. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України // Політика і час. – 2000. – № 3-4. – С. 15-26.
68. Україна – НАТО. Особливе партнерство / Центр інформації та документації НАТО в Україні. – К.: UKRINTROUKR, травень 2004. – 8 с.
69. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору // Голос України. – 1997. – 11 липня.
70. Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 2. Лютий 1917 р.– 1996 р. / Під ред. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – 800 с.
71. Active Diplomacy for a Changing World. The UK's International Priorities. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty, March 2006. – 60 p.

Монографії

72. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. – Львів–Івано-Франківськ: „Лілея-НВ”, 2000. – 236 с.
73. Васильєва-Чекаленко Л. Україна в міжнародних відносинах (1944–1996). – К.: Освіта, 1998. – 176 с.
74. Гайдуков Л.Ф., Кремень В.Г., Губерський Л.В. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 – 2000 роки). – К.: Либідь. – 2001. – 624 с.
75. Грубінко А. Українсько-британські відносини 1991–2004. – Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – 336 с.
76. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Генеза, 2004. – 616 с.
77. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: „РІЦ УАННП”, 1997. – 688 с.

78. Капитонова Н. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2003. – 128 с.
79. Крушинський В. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2003. – 214 с.
80. Ломакин В. Внешнеэкономическая политика Британии. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2004. – 287 с.
81. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич-Київ: ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.
82. Нариси з історії дипломатії України / О.І. Галенко, Є.Є. Камінський, М.В.Кірсенко та ін. Під ред. В.А. Смолія. – К.: ВД „Альтернативи”, 2001. – 736 с.
83. Пик С. США – Велика Британія: „особливі відносини”. – К.: Знання, 2006. – 283 с.
84. Піляєв І.С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі. – К.: ВД „Юридична книга”, 2003. – 436 с.
85. Ревель Ж.– Ф. Відживлення демократії / Пер. з фр. – К.: Критика, 2004. – 589 с.
86. Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. Серія „Україна крізь віки”: Том 15. – К.: „Альтернативи”, 1999. – 351 с.
87. Україна в міжнародних відносинах XX століття / За ред. Я.Й. Малика. – Львів: Світ, 2004. – 468 с.
88. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: [Колективна монографія] / За ред. Ф.М. Рудича. – К.: МАУП, 2002. – 488 с.
89. Україна і Європа 1990–2000. Частина 2. Україна в міжнародних відносинах з країнами-членами Європейського Союзу. Анотована історична хроніка / Мельникова І.М., Горенко О.М., Мартинов А.Ю., Нікіфорчук Д.І. – К., 2001. – 123 с.

90. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001) / Н.П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. Під ред. В.М. Литвина. – К.: ВД „Альтернативи”, 2001. – 704 с.
91. Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.
92. Blair T. New Britain. My Vision of Young Country. – London: Fourth Estate, 1996. – 456 p.
93. Wolczuk R. Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000. – London and New York: Routledge Curzon, 2003. – 216 p.

Збірники наукових праць

94. Білоусов М. Дипломатичне представництво України у Великій Британії: перші кроки (1992–1994 рр.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4. – С. 32-46.
95. Гончар Б., Яковенко Н. США в системі зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії – еволюція „особливості” // Дослідження світової політики: Збірник наукових праць. Вип. 13. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2000. – С. 3-12.
96. Городня Н. Україна в політиці Британії (1917–1920) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2003. – Вип. 65-66. – С. 93-96.
97. Грубінко А. Українсько-британські відносини на рубежі ХХ і ХХІ століть в контексті формування нового геополітичного простору // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 3. – 2005. – С. 147-156.
98. Грубінко А. Політика Великої Британії щодо України у першій половині 1990-х в контексті геополітичних трансформацій на пострадянському просторі // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2006. – Т. 12-13. – С. 172-177.

99. Грубінко А. Україна і Велика Британія: пріоритетні напрями військово-політичного співробітництва (1991–2004) // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2006. – № 17 (112). – С. 40-51.
100. Дударьов В. Велика Британія і Україна у вимірах сучасності // Дослідження світової політики: Збірник наукових праць. Вип. 19. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2001. – С. 73-82.
101. Ігнат'єв П. Українсько–британські відносини у 90–ті роки: політичний та економічний аспекти // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – Вип. 19. – 2001. – С. 65-70.
102. Копійка В. Становлення нового формату відносин між Україною та ЄС // Там само. – Вип. 31-32. – 2005. – С. 7-11.
103. Крушинський В. Фактори формування „особливої” позиції Великої Британії стосовно європейських інтеграційних процесів // Там само. – Вип. 25. – 2003. – С. 17-20.
104. Кучик О. Українське питання в політиці Великобританії (1914–1918) // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 1999. – Вип. 1. – С. 53-61.
105. Савін С. Становлення українсько-британських політичних відносин (1991–2000) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2005. – Вип. 14. – С. 101-115.
106. Чередніченко В. Регіональні напрями політики України у сфері міжнародних передач продукції військового призначення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – 2002. – Вип. 22. – С. 137-141.
107. Яковенко Н. Про євроскептицизм Тетчер та єврооптимізм Блера // Дослідження світової політики: Збірник наукових праць. Вип. 12. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2000. – С. 24-30.
108. Яковенко Н. Позиція Великої Британії в новій архітектурі європейської безпеки // Там само. – Вип. 16. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2001. – С. 21-27.

109. Яковенко Н. „Особливі відносини” як практичний вияв атлантизму // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – Вип. 29. – 2004. – С. 23-30.
110. Alexandrova O. Ukraine and Western Europe // Ukraine in the World: Studies in the International Relations and Security Structure of a Newly Independent State. – Cambridge: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1998. – P. 145-170.

Статті в наукових журналах

111. Віднянський С., Мартинов А. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 32-51.
112. Грубінко А. Євроінтеграція України: позиція Великої Британії (історичний дискурс проблеми) // Історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 56-65.
113. Храбан І. „Третій шлях” Великої Британії в європейській політиці // Людина і політика. – 2004. – № 2. – С. 112-121.
114. Яковенко Н. Історичні чинники формування британських підходів до європейської інтеграції у ХХ ст. // Історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 56-62.
115. Ананьева Е. В английской усадьбе Чекерс (Россия-Англия) // Международная жизнь. – 2002. – № 1. – С. 22-28.
116. Колосов Г. Англо-российские отношения: уменьшилась ли неопределенность // Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – № 3. – С. 49-53.
117. Kuzio T. Ukraine's Relations with the West: Disinterest, Partnership, Disillusionment // European Security. – 2003. – Vol.12. – No2. – P. 21-44.

Дисертації та автореферати дисертацій

118. Гончаров Г.В. Розвиток міждержавних відносин між Україною і Великою Британією у 1991–2005 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Харків, 2006. – 239 с.

119. Ігнат'єв П. Співробітництво України з державами Співдружності Націй: проблеми становлення і розвитку: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – К., 2002. – 206 с.
120. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: Дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. – К., 2004. – 571 с.
121. Майко В.А. Розвиток британсько-українських економічних відносин в сучасних умовах: Дис. ... канд. екон. наук: 08.05.01. – К., 1999. – 193 с.
122. Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 20 с.
123. Щигельська Г. О. Союз українців у Великій Британії: етапи становлення, організація та діяльність (1945–1949 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.
124. Яковенко Н.Л. Європейська інтеграційна політика Великої Британії та міжнародні чинники її формування (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2005. – 38 с.

Матеріали періодичних видань

125. Британська позиція: Крим є складовою частиною України. З прес-конференції Міністра закордонних справ і у справах Співдружності Великої Британії Дугласа Херда // Дипломатичне дос'є, вип. № 12 / Політика і час. – 1994. – № 12. – С. 88.
126. „Великобританія неухильно підтримуватиме вас” / Виступ Малколма Ріфкінда, Державного Секретаря у закордонних справах Великобританії та у справах Співдружності, в Українському інституті міжнародних відносин 4 вересня 1995 р. // Там само. – 1995. – № 10. – С. 10-17.
127. Веселовський А. Лондон – місто без туманів // Урядовий кур'єр. – 1992. – 25 вересня.

128. Визначені пріоритети співпраці // Там само. – 2000. – 16 лютого.
129. Виступ Президента України Л.Д. Кучми на зустрічі з представниками української громади (12 грудня 1995 р., Лондон) // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 2 (575). – С. 136-141.
130. Відзначення 150-ї річниці Кримської війни // Британські Обрії. – 2004. – № 3. – С. 2.
131. Відносини з ЄБРР стали партнерськими // Урядовий кур'єр. – 2003. – 5 квітня.
132. Візит до Великобританії завершився // Там само. – 1996. – 27 лютого.
133. Візит Джефа Хуна, Державного Секретаря Великої Британії з питань оборони // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С. 2-3.
134. Візит Голови Верховної Ради України до Великої Британії // Там само. – 2003. – № 2. – С. 1.
135. Візит Головнокомандувача Королівських ВПС // Там само. – 2004. – № 1. – С. 5.
136. Вісім плюс чотири, включаючи Україну. Міністр закордонних справ Борис Тарасюк коментує підсумки лондонської зустрічі // Політика і час. – 1998. – № 7. – С. 3-4.
137. Власенко В., Кулик О. Підсумки візиту // Урядовий кур'єр. – 1996. – 12 листопада.
138. Гладкий О. Україна – ОБСЄ: особлива форма співробітництва / Інтерв'ю Пітера Буркхарда, координатора проектів ОБСЄ в Україні // Політика і час. – 2001. – № 6. – С. 63-65.
139. Грубов В., Свиначенко В. Більше демократії – більше зброї ? Воєнна політика Великої Британії у глобальному вимірі // Там само. – 2006. – № 1. – С. 17-23.
140. Для розбудови європейського дому // Урядовий кур'єр. – 1995. – 5 вересня.
141. Дуглас Херд в Україні // Там само. – 1994. – 26 травня.
142. Жеребецький Є. Війна в Іраку та її геополітичні наслідки для України // Економічний часопис - XXI. – 2003. – № 11-12. – С. 3-7.

143. З аргументами дипломата сперечатися важко // *Голос України*. – 1994. – 29 травня.
144. Загоруйко Ю. Британський прапор піде тільки за розвиток економічних взаємин // *Україна молода*. – 1998. – 3 червня.
145. Зам'ятін В. Вашингтон і Лондон чекають відповідей // *День*. – 2002. – 27 листопада.
146. Знищення надлишкової зброї та боєприпасів // *Новини НАТО*. – 2005. – № 1. – С. 4-5.
147. Зустріч міністрів оборони // *Урядовий кур'єр*. – 1996. – 10 вересня.
148. Інформація МЗС про перебування в Україні з офіційним візитом Міністра закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Дугласа Херда // *Дипломатичне досє, вип. № 12 / Політика і час*. – 1994. – № 7. – С. 90-94.
149. Камінський Є., Трощинський В. Українське питання в англо-американських архівних документах (1938–1951 рр.) // *Всесвіт*. – 1993. – № 9-10. – С. 144-159.
150. Камінський Є., Трощинський В. Українське питання в англо-американських архівних документах (1938–1951 рр.) // *Там само*. – 1993. – № 11-12. – С. 147-151.
151. Київ – Лондон: діалог триває // *Урядовий кур'єр*. – 2000. – 5 жовтня.
152. Комісаренко С. Україна і Велика Британія // *Українська думка*. – 1997. – 13 листопада.
153. Краснодемська З. Готовність до співпраці // *Урядовий кур'єр*. – 1995. – 7 вересня.
154. Краща англійська для прикордонної безпеки // *Британські Обрії*. – 2004. – № 2. – С. 10.
155. Кулик В. „Київ виходить з тіні Москви ?” До підсумків візиту Президента США Клінтона в Україну // *Політика і час*. – 1995. – № 6. – С. 18-25.
156. Ладивір О. Україна і Європа. Повернення чи входження ? // *Віче*. – 1993. – № 9. – С. 131-145.

157. Литвин В.М. Зовнішня політика України: 1999–2000 роки // Там само. – 2001. – № 1. – С. 16-47.
158. Литвин В. Реальний фундамент для подальшого поступу. З історії українсько-британських відносин // Голос України. – 2003. – 26 квітня.
159. Майборода Т. Навчання заради миру в степах поблизу Солсбері // Британські Обрії. – 2004. – № 3. – С. 5.
160. Майко В. Без істотних проривів. Українсько-британські торговельно-економічні відносини за сучасних умов // Політика і час. – 1998. – № 11-12. – С. 14-24.
161. Михальченко М. Великобританія в українському контексті // Урядовий кур'єр. – 1993. – 6 лютого.
162. Навчання „Козацький експрес 2002” // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С. 4-5.
163. Навчання НАТО „Спільний партнер” на Чорному морі // Там само. – 2003. – № 2. – С. 13.
164. Олійник О. До ситуації в Боснії // Урядовий кур'єр. – 1995. – 22 липня.
165. Олійник О. Нарада на берегах Темзи // Там само. – 1995. – 25 липня.
166. Олійник О. Київ–Лондон: за європейським часом // Там само. – 1996. – 20 квітня.
167. Олійник О. Хендерсон проти бюрократизму // Там само. – 1998. – 30 червня.
168. Олійник О. Лондон підтримує європейський вибір Києва // Там само. – 2000. – 14 квітня.
169. Остролуцька Л. Україна презентує приватизаційні проекти // Там само. – 2000. – 24 жовтня.
170. Офіційний візит почався // Там само. – 1993. – 11 лютого.
171. Перебування у Великобританії // Там само. – 1995. – 28 вересня.
172. Підтримка військовослужбовців, звільнених у запас // Новини НАТО. – 2005. – Вип. 4. – С. 9.

173. Покровська І., Хорошилова Ю. Місія, приречена на невдачу: українсько-британські відносини за часів правління гетьмана Скоропадського та Директорії // Політика і час. – 1995. – № 5. – С. 73-78.
174. Посольство представляє: Дейвід Джоунз, Спеціальний радник від Сполученого Королівства з питань оборони при Міністерстві оборони України // Британські Обрії. – 2004. – № 3. – С. 6.
175. Програма двостороннього співробітництва в галузі оборони 1999 року // Там само. – 2000. – № 1. – С. 10-11.
176. Розширення ЄС: британська ініціатива щодо розвитку відносин із майбутніми сусідами ЄС // Там само. – 2002. – № 2. – С. 1.
177. Сміт Р. Конференція Вілтон Парку, присвячена Україні // Там само. – 2000. – № 1. – С. 4-5.
178. Сміт Р. Дипломатичним відносинам між Україною і Великою Британією десять років // Там само. – 2002. – № 1. – С. 8-9.
179. Сорока М. Саймон Хіманс: „Бізнесменам потрібні гарантії” // Урядовий кур’єр. – 1993. – 4 лютого.
180. Сорока М. Де є бажання, там є і шлях. Репортаж про офіційний візит до Великобританії Президента України Леоніда Кравчука // Там само. – 1993. – 16 лютого.
181. Сорока М. Конструктивні дискусії на гострі теми // Там само. – 2001. – 3 березня.
182. Співпраця у галузі озброєнь // Новини НАТО. – 2004. – № 2. – С. 11-12.
183. Телеграма-вітання з нагоди ювілею держави // Урядовий кур’єр. – 2001. – 31 серпня.
184. Тюрдьо Ю. Зовнішня політика України // Молода нація. Альманах. – 2000. – Спецвипуск. – С. 168-179.
185. Україна була ласкавою до „Саутгемптона”, чого не скажеш про погоду // Британські Обрії. – 2002. – № 4. – С. 6.
186. Україна – НАТО. Взаємодія у всіх напрямках // Дипломатичне досє, вип. № 72 / Політика і час. – 2000. – № 3-4. – С. 105-106.

187. Фоменченко Г. Чарльз Таннок: „Ця країна має право на великі амбіції” // Євробюлетень. – 2004. – Жовтень. – С. 5.
188. Храбан І. Україна та Великобританія: інтереси збігаються // Трибуна. – 2003. – № 11-12. – С. 33-35.
189. Центри самопідготовки для військовослужбовців на Півночі та Півдні України // Британські Обрії. – 2002. – № 2. – С. 12.
190. Чабанівська Л. Сергій Комісаренко: „Мрію жити в щасливій Україні” // Урядовий кур’єр. – 1998. – 24 січня.
191. Чалий В. Міжнародний імідж України: оцінки експертів // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 3. – С. 45-52.
192. Чикалін В. Спільні інтереси // Урядовий кур’єр. – 1997. – 6 лютого.
193. Яковенко Н. Україна очима Великобританії (За матеріалами сучасної британської преси) // Українське слово. – 1994. – 24 листопада.
194. Барановский А. Наш партнер – Великобритания // Финансовая Украина. – 1996. – 16 январа.
195. Address by His Excellency the President of Ukraine at the dinner in Mansion House offered by the Right Honourable the Lord Mayor of London and the Corporation of London // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 2 (575). – С. 145-149.
196. Bigg C. Putin warns west against isolating Russia as Ukraine run-off looms // The Guardian. – 2004. – Dec. 24.
197. Binyon M. Soviet nuclear arsenal. Piqued Kiev rails at Kremlin // The Times. – 1993. – April 8.
198. Brussels keeps doors locked for Ukraine // The Financial Times. – 2004. – Nov. 25.
199. Castle S. UK demands huge shake-up for Europe // The Independent. – 2002. – Feb. 3.
200. Could Ukraine revert to Russia? // The Economist. – 1999. – Jul 8.
201. Kryshelnitskiy A. Moscow’s dangerous game of Ukrainian roulette could backfire // The Independent. – 2004. – Nov. 30.

202. Lawrence F. Migrant workers tell of fear and suffering // The Guardian. – 2004. – March 9.
203. Osborn A. The chess piece that Russia desires for its new great game // The Independent. – 2004. – Nov. 23.
204. Paton Walsh N. Ukraine Prime Minister refuses to accept election defeat // The Guardian. – 2004. – Dec. 28.
205. Russia plays for high stakes over Ukraine // The Times. – 2004. – Nov. 23.
206. Zalizniak Y. Kuchma trades troops for respectability // The Guardian. – 2003. – July 3.

Інтернет-ресурси та електронні джерела

207. Бережний С. Війська радіаційного, хімічного та біологічного захисту набувають актуальності // Військо України. – 2003. – № 11-12 // http://www.mil.gov.ua/viysko_ua/index.php?part=article&id=7
208. Британська преса: демократія в Україні – шанс покінчити з російською проімперіалістичною мрією / Міжнародне інформаційне агенство „BBC”, 30.11.2004 // http://www.bbc.co.uk/ukrainian/pressreview/story/2004/11/041130_british_press.shtml
209. Брінклі Р. Велика Британія підтримує право України претендувати на членство в Євросоюзі / Матеріали УНІАН. З виступу на конференції у Верховній Раді з приводу обговорення проекту „Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС в контексті розширення ЄС”, 22.04.2003 // <http://www.unian.net/ukr/news/news-37596.html>
210. В рамках Договору з відкритого неба на аеродромі Нордхольц, що на півночі Німеччини, проходить сертифікація українського літака спостереження „Ан-30Б” ескадрильї „Блакитна стежа” / Міністерство оборони України. Прес-реліз (15.04.2002) // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=961>

211. Велика Британія високо цінує діяльність українських миротворців в Іраку / Повідомлення Української інформагенції УНІАН від 9.04.2004 // <http://www.unian.net/ukr/news/news-54670.html>
212. Вибори Президента України 31 жовтня 2004 року. Офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій / Офіційний сайт ЦВК. – 2004 // <http://www.cvk.gov.ua/wp0011>
213. Виступ Міністра закордонних справ України А.М. Зленка в Королівському інституті міжнародних відносин (жовтень 2001 р., Лондон) / МЗС України // <http://www.mfa.gov.ua/information/?speech/2001/10/2404.html>
214. Виступ Президента України Л.Д. Кучми на першій сесії Верховної Ради України четвертого скликання 18 червня 2002 р. Послання Президента України до Верховної Ради України „Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки” // Стратегічна панорама. – 2002. – № 2 // http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2002_2/zmist.html
215. Виступ Прем'єр-міністра України на щорічній Міжнародній конференції Україна – ЄС „Ширша Європа: українська перспектива” (17 березня 2003 р.) / Представництво України при Європейському Союзі // http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-bin/valprint_miss.sh?p010369.html
216. Візит до Лондона Міністра закордонних справ України А. Зленка / МЗС України. Прес-реліз (20.10.2001) // <http://www.mfa.gov.ua/information/?media/arch/200110.html>
217. Візит до України пана Джона Прескотта, Заступника прем'єр-міністра Великої Британії: 16-17 жовтня 2001 року / British Embassy in Ukraine // <http://www.britemb-ukraine.net/ukrnews/news8.htm>
218. Голова Верховної Ради України Володимир Литвин вважає за необхідне розробити і запровадити спеціальний план дій „Україна–Європейський союз” / Інформаційне повідомлення Прес-служби Верховної Ради України (30.04.2004) // <http://www.rada.gov.ua/press/skl4/news/ses1/nSMIST-30-04-03.htm>

219. Голопатюк Л. Україна – НАТО. Час романтизму минув, попереду – іспит на зрілість // Військо України. – 2005. – № 7 // http://www.mil.gov.ua/viysko_ua/index.php?part=article&id=219
220. Грищенко провів переговори в Лондоні і їде до Брюсселя / Інститут Євро-Атлантичного співробітництва. Поточні новини (13.01.2004) // http://www.ieac.org.ua/content/print.php?id=19&ch_id=20&ar_id=1265
221. Група українських верифікаторів візьме участь у сертифікації спеціального обладнання, яке використовується країнами ЄС в рамках Договору з відкритого неба / Міністерство оборони України. Прес-реліз (17.06.2002) // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=1150>
222. Депутатська група Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з Великобританією / Офіційний сайт Верховної Ради України. – 2005 // http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/mpz/organizations.dep_group_members?grp=4
223. До чергового раунду українсько-польсько-британських консультацій з питань європейської інтеграції / Інститут Євро-Атлантичного співробітництва. За матеріалами МЗС України. – 2003. – 8 квітня // http://ieac.org.ua/index.php?id=14&ch_id=50&ar_id=279&as=0
224. Експрес-доповідь Держкомстату України № 45 „Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2004 році” від 15.02.2005 р. // <http://www.ukrstat.gov.ua/express/0205/45.doc>
225. Естонці і греки дуже хочуть бачити Україну в ЄС, французи й італійці – наполовину / Український монітор. Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України. – 2005 // <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/headlines/eurochoice/eu/index.shtml?id=4993>
226. Залізна леді Маргарет Тетчер не залишилась осторонь подій в Україні // Інформаційне повідомлення телеканалу „5 канал”, 29.11.2004 // <http://www.5tv.com.ua/newsline/139//3009/>
227. Запитання британо-американських експертів залишаться без відповідей / Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України. – 2002 //

- <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/headlines/foreign/multilateral/index.shtml?id=1000>
228. Заява Високого Представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Хав'єра Солани щодо виборів Президента України (26.12.04) / Представництво Європейської Комісії в Україні, Білорусі і Молдові // <http://www.delukr.cec.eu.int/site/page32883.html>
229. Куделя С. „США повинні розглядати Україну як ключову державу в Європі”. Розмова із Кондолізою Райс, головним зовнішньополітичним радником кандидата в Президенти США від Республіканської Партії Джорджа Буша-молодшого // Дзеркало тижня. – 2000. – 5 серпня // <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/304/28053/>
230. Міністр закордонних справ України Б. Тарасюк. Витяги з інтерв'ю / Радіо „Свобода”, 17.04.2000 // <http://archives.radiosvoboda.org>
231. Мосов С. Підготовка командних кадрів: здобутки, проблеми та перспективи // Військо України. – 2006. – № 6 // http://www.mil.gov.ua/viysko_ua/index.php?part=article&id=364
232. Мостова Ю. Джон Хербст: контекст американо-українських відносин змінився // Дзеркало тижня. – 2003. – 18-24 жовтня // <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/465/43250/>
233. Нікітюк В. Вступ України до НАТО: від хибних стереотипів до здорового прагматизму // Військо України. – 2006. – № 2 // http://www.mil.gov.ua/viysko_ua/index.php?part=article&id=311
234. Перші офіцери-випускники нового українсько-британського проекту перепідготовки українських військових, що невдовзі мають звільнитися у запас, отримують сертифікати про закінчення курсів, які діють на базі Хмельницького технічного університету / Міністерство оборони України. Прес-реліз (19.03.2003) // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=2003>
235. Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту „Розширена Європа – Сусідні країни: Нова структура відносин з

- нашими східними та південними сусідами” від 11.03.2002 / Представництво Європейської Комісії в Україні, Білорусі і Молдові // http://www.delukr.cec.eu.int/data/doc/pr_030311c_ukr.pdf
236. Польща і Великобританія допоможуть Україні виконати вимоги НАТО / Обозреватель (13.06.2003) // <http://www.obozrevatel.com.ua>
237. Представники британської компанії „Disarmko” продемонстрували у Києві нові технології в області утилізації боєприпасів / Міністерство оборони України. Прес-реліз (02.03.2006) // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=6799>
238. Про нашу діяльність в Україні / Офіційний Інтернет-сайт компанії Pricewaterhouse Coopers. – 2004 // <http://www.pwcglobal.com/ua/ukr/about/main/index.html>
239. Про підсумки офіційного візиту Міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка до Великої Британії / Прес-реліз брифінгу з поточних питань зовнішньої політики. МЗС України (9 лютого 1999 р.) // <http://www.mfa.gov.ua/info/b1999/0005.html>
240. Річні доповіді. Зовнішня та безпекова політика України. 2001 рік. Частина 1 / Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України // <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/reports/index.shtml?id=12>
241. Розпочалося миротворче багатонаціональне навчання „Козацький степ–2001” / Міністерство оборони України. Прес-реліз (03.09.2001) // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=127>
242. Розпочався офіційний візит до Великобританії Міністра оборони України / Міністерство оборони України. Прес-реліз (10.09.2001) // <http://www.mil.gov.ua/novyny/nov/2001/010910.htm>
243. Силіна Т. Роберт Брінклі: „Не треба намагатися бігти до того, як ви навчитеся ходити”. Інтерв'ю Роберта Брінклі, Надзвичайного та Повноважного Посла Великобританії та Північної Ірландії в Україні, газеті „Дзеркало тижня”// Дзеркало тижня. – 2002. – № 47 (422). – 7-13 грудня // <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/422/37008/>

244. Силіна Т. Деніс МакШейн: „Ми залишаємося впевненими, що Україна віддана курсу європейської та євроатлантичної інтеграції” // Дзеркало тижня. – 2003. – 13-19 вересня // <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/460/41911/>
245. Смішко І. НАТО обрало „Руслан” // Незалежний культурологічний часопис „І”. – 2003 // <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/nato/2003/arhiv2003.htm>
246. Співробітництво України з НАТО. Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО / МЗС України // <http://www.mfa.gov.ua/diplomacy>
247. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. / Верховна Рада України // <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/orgvlad.html>
248. Україно-британські переговори генеральних штабів / Міністерство оборони України. Прес-реліз (17.06.2002) // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=1147>
249. Участь Збройних Сил України в миротворчій діяльності / Міністерство оборони України. Прес-реліз (23.10.2002) // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=1519>
250. Хижняк Н. Професор Тімоті Аш: вирішується доля Євразії / Інтерв'ю Міжнародному інформаційному агенству „BBC”, 26.11.2004 // http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2004/11/041126_ash_interview.shtml
251. Шерр Дж. Євроатлантичні перспективи України крізь туман війни і геополітики // Дзеркало тижня. – 2003. – 12-18 квітня // <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/439/38261/>
252. Шість теорій щодо розправи над ЮКОСом / Міжнародне інформаційне агенство „BBC” (Українська служба, Лондон). – 2004 // http://www.bbc.co.uk/ukrainian/pressreview/story/2004/08/040811_russia_britain.shtml
253. 2 млн. 310 тис. євро становить на сьогодні бюджет проекту Трестового Фонду НАТО з утилізації та знищення надлишкових боєприпасів, легкого озброєння, стрілецької зброї і переносних зенітно-ракетних комплексів в

- Україні / Міністерство оборони України. Прес-реліз (24.06.2005) // <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=5377>
254. „Если российское государство признает независимость Украины, тогда мы с Россией – стратегические партнеры...” // Европейский Вестник. – 1996. – Октябрь // http://www.komisarenko.kiev.ua/publ_interview.php?id=15.
255. Интервью с Чрезвычайным и Полномочным Послом Украины в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии С.Комисаренко // Киевский Вестник. – 1995. – 29 июня // http://www.komisarenko.kiev.ua/publ_interview.php?id=14
256. Украина просит Великобританию поддержать проект эксплуатации нефтепровода Одесса–Броды // Електронні Вісті. – 2002. – 22 марта // <http://www.elvisti.com/2002/03/22/foreign.shtml>
257. Шерр Дж. Взаимоотношения Украины и ЕС: проблемы и факторы сдерживания // Економічний Часопис - XXI. – 2003.– № 9 // <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20030906&n=9&y=2003>
258. Blair T. Britain's role in the EU and the Transatlantic Alliance, 15 December 1998 / Foreign and Commonwealth Office // <http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391647&a=KArticle&aid=1013618395163>
259. Blair T. A Clear course for Europe. – 28 November 2002 / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // <http://www.prime-minister.gov.uk/output/Page1739.asp>
260. Declaration by the Presidency of the European Union on Ukraine (27.12.04.) / Europe Union 2004 // http://www.eu2004.nl/default.asp?CMS_ITEM=999F299D7E974EAAB6FFDF3C6577EBF2X1X63657X17
261. Denis MacShane backed EU declaration on Ukraine's presidential election and called for a free and fair second round (3.11.04) / British Embassy in Ukraine // <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805733&a=KArticle&aid=1099138856019>

262. Foreign Affairs – Fourth Report 7 June 2000. Kosovo: the military campaign / British Parliament // <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199900/cmselect/cmfaff/28/2810.htm#note158>
263. Global Conflict Prevention Fund: working with Ukrainian police and military to promote democracy / British Council. – 2004 // <http://www.britishcouncil.org/ukraine-rights-police.htm>
264. International Election Observation Mission. Presidential Election. Statement of Preliminary Findings and Conclusions. – Kyiv, 1 November 2004 // http://www.osce.org/documents/odihr/2004/11/3771_en.pdf.
265. Jack Straw concerned about Ukrainian election, 24 November 2004 / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // <http://www.prime-minister.gov.uk/output/page6661.asp>
266. Joint press conference: Prime Minister Blair and President Putin – 5 October 2001 / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1608.asp>
267. Kolomayets M. British PM visits Ukraine on eve of G-7 summit // The Ukrainian Weekly. – 1996. – April 28. – No 17. – Vol. LXIV // <http://www.ukrweekly.com/Archive/1996/179603.shtml>
268. Kuzio T. Britain Awakens to Ukraine: Europe's New „Strategic Pivot” // The Ukrainian Review. – 1996. – No 1. – Vol. 43. – P. 18-20 // <http://www.ukrweekly.com/Archive/1996/179604.shtml>
269. Kuzio T. Britain sees Ukraine as Europe's new strategic front // The Ukrainian Weekly. – 1996. – April 28. – No. 17. – Vol. LXIV // <http://www.ukrweekly.com/Archive/1996/179604.shtml>
270. Leliw T. Rukh delegation visits Britain to learn about party organization // The Ukrainian Weekly. – 1996. – January 7. – No. 1. – Vol. LXIV // <http://www.ukrweekly.com/Archive/1996/019612.shtml>
271. Leliw T. Kuchma underlines Ukraine's significance during visit to Britain // The Ukrainian Weekly. – 1996. – January 14. – No. 2. – Vol. LXIV // <http://www.ukrweekly.com/Archive/1996/029608.shtml>

272. Leliw T. Ukrainians color London blue, yellow – and orange // BRAMA. – 2004. – Dec 1 // http://www.brama.com/news/press/2004/12/041201leliw_londonrally.html
273. Middle East and Ukraine: recent developments. Statement on Iran, the Ukraine and the Middle East by Jack Straw in the House of Commons (29.11.04.) / British Embassy in Ukraine // <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805814&a=KArticle&aid=1101390226087>
274. Minutes of evidence taken before the Foreign Affairs Committee. Wednesday 8 December 1999. Memorandum by The Foreign and Commonwealth Office the FCO's role in promoting British interests and relations with Russia introduction / British Parliament // <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199900/cmselect/cmfaff/101/9120802.htm>
275. Prime Minister's Iraq statement to Parliament, 24 September 2002 / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1727.asp>
276. Register of All-Party Groups [As at 12 May 2006]. Section 1: Country Groups. All-Party Parliamentary Ukraine Group / British Parliament // <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm/cmparty/060512/memi109.htm>
277. Speech by the Prime Minister Tony Blair at Lord Mayor's banquet Friday 10th November 1997 / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // <http://www.prime-minister.gov.uk/output/Page1070.asp>
278. Speech by the Prime Minister – Change: „A Modern Britain in a Modern Europe” – Tuesday 20 January 1998 / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1150.asp>
279. Statement by the Foreign Secretary on developments in Ukraine (23.11.04) / British Embassy in Ukraine // <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805733&a=KArticle&aid=1100185932502>

280. Statement by the Foreign Secretary on the latest developments in Ukraine (26.11.04) / British Embassy in Ukraine // <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805733&a=Karticle&aid>
281. Statement on Ukraine's re-run presidential election (27.12.04) / Foreign and Commonwealth Office // <http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391629&a=KArticle&aid=1101397063829>
282. The Prime Minister Tony Blair. Speech outside Downing Street (2 May 1997) / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // <http://www.prime-minister.gov.uk/output/Page8073.asp>
283. „The Times”: Поставки з України – це „проблема” / Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України. – 2002 // <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/headlines/foreign/multilateral/index.shtml?id=1068>
284. Transcript of the press conference with Prime Minister Tony Blair and President Vladimir Putin – 22 December 2001 / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1679.asp>